

T.C İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEKNOLOJİ VE SANAYİ İKTİSADI ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**PETROL DIŞI SEKTÖRLERDE İHRACAT
POTANSİYELİNİN GELİŞTİRME YÖNTEM VE
HEDEFLERİ: AZERBAYCAN ÖRNEĞİ**

AZAR ASGAROV

2501141213

TEZ DANIŞMANI:

DOÇ. DR. ELİF HAYKIR HOBİKOĞLU

İSTANBUL, 2017

Y Ü K S E K L İ S A N S
T E Z O N A Y I

ÖĞRENCİNİN

Adı ve Soyadı : AZAR ASGAROV

Numarası : 2501141213

Danışman : DOÇ. DR. ELİF HOBİKOĞLU

Anabilim/Bilim Dalı : TEKNOLOJİ VE SANAYİ İKTİSADI

Tez Savunma Tarihi : 04.08.2017

Tez Savunma Saati : 11:00

Tez Başlığı : PETROL DIŞI SEKTÖRLERDE İHRACAT POTANSİYELİNİN GELİŞTİRME YÖNTEM VE HEDEFLERİ: AZERBAYCAN ÖRNEĞİ

TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜ'NE OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- DOÇ. DR. ELİF HOBİKOĞLU		KABUL
2- DOÇ. DR. HÜLYA KESİCİ ÇALIŞKAN		KABUL
3- DOÇ. DR. BAŞAK TANINMIŞ YÜCEMEMİŞ		KABUL

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. AHMET İNCEKARA		
2- PROF. DR. ERİŞAH ARICAN		

ÖZ

PETROL DIŞI SEKTÖRLERDE İHRACAT POTANSİYELİNİN GELİŞTİRME YÖNTEM VE HEDEFLERİ: AZERBAIJAN ÖRNEĞİ

AZAR ASGAROV

Son dönemlerde petrol fiyatlarındaki düşüş ekonomisi petrole bağlı birçok ülkeler gibi, Azerbaycan'ın da mali kaynaklarının azalmasına ve ekonomik açıdan zayıflamasına neden oldu. Bütçe gelirlerinin yaklaşık %85'ni petrol ve petrol ürünlerinden temin eden Azerbaycan'da 3 kat düşen petrol fiyatları, petrol gelirlerinin zamanında doğru ve stratejik bir şekilde kullanılmaması, petrol dışı sektörlerle gerekli ilginin gösterilmemesinin de etkisiyle para birimi ilk olarak %34, ikinci aşamada ise %48 değer kaybetti. Bu durumdan çıkabilmek adına Azerbaycan'ın petrol dışı sektörlerin gelişimine önem vermesi, bu sektörlerde ihracatın geliştirilmesinin sağlanması büyük öneme sahiptir. Tez çalışmasında ülke ekonomisinin temelini oluşturan petrol dışı sektörlerin mevcut durumu incelenmiş, bu alanların geliştirilmesi için öneriler sunulmuş, tavsiyeler verilmiştir.

Çalışmanın ilk bölümünde petrol dışı sektörlerin geliştirilmesinin teorik temelleri detaylı olarak incelenmiş, bu sektörlerin Azerbaycan ekonomisindeki yeri ve önemi araştırılmıştır. İkinci bölümde, öncelikle, Azerbaycan'da petrol dışı sektörlerinin temel göstergeleri analiz edilmiş, olumlu ve olumsuz özellikleri belirtilmiştir. Üçüncü bölümde petrol dışı sektörlerde ihracat potansiyelinin geliştirilmesinin yöntem ve hedefleri bilimsel temellere dayanarak araştırılmıştır. Bu bölümde SWOT analizi yapılarak sektörlerin mevcut durumunun yabancı yatırımcılar için yarattığı fırsatlar ve tehditler analiz edilmiştir. Tezin uygulama aşamasında petrol dışı sektörler arasında ihracat potansiyeli en yüksek olan Tarım ve Metalürji sektörlerinde ihracat tutarlarının GSMH'ye etkileri incelenmiştir. Uygulama Eviews 9 programı kullanılarak yapılmış, sonuçlar tablo ve grafiklerin yardımıyla yorumlanmıştır. Çalışmanın son kısmında ise araştırma sonucunda elde edilen bilimsel temellere dayanarak Azerbaycan'da petrol dışı sektörlerde ihracat potansiyelinin artırılmasına yönelik teklif ve öneriler yer almıştır. Petrol dışı sektörlerde olan sorunların ele alınması, incelenmesi, üretim ve ihracat potansiyelinin artırılması için teklif edilen yöntemler bu çalışmanın önemini ortaya koymaktadır.

Anahtar Sözcükler: Azerbaycan Ekonomisi, Petrol Dışı Sektörler, İhracat, Panel Veri Analizi

ABSTRACT
METHODS AND OBJECTIVES OF THE DEVELOPMENT OF
EXPORT POTENTIAL IN NON-PETROLEUM SECTOR:
AZERBAIJAN CASE

AZAR ASGAROV

The rapid decline in oil prices in recent times has led to the reduction of the financial resources of Azerbaijan and weakened its economy like many other oil-dependent countries. Azerbaijan gets about 85% of the budget revenues from the oil and petroleum-products and the fall of oil prices three times, the oil revenues not being used in a timely and strategic manner and the lack of interest in non-oil sectors lead to depreciation of the currency by 34% in the first wave and further 48% depreciation in the second. In order to get out of this situation, it is of great importance for Azerbaijan to attach significance to the development of non-oil sectors, and the provision of export improvement in these sectors. In the thesis study, the current situation of the non-oil sectors that constitute the basis of the country's economy is examined, suggestions for the development of these areas are presented, and recommendations are given.

In the first part of the study, the theoretical bases of the development of non-oil sectors were examined in detail and the importance of these sectors in the Azerbaijani economy was analyzed. In the second chapter, firstly, the basic indicators of non-oil sectors in Azerbaijan are analyzed and their positive and negative features are mentioned. In the third chapter, the methods and targets of the improvement of the export potential in the non-oil sectors were researched on the scientific basis. In this section, SWOT analysis was conducted to analyze the opportunities and threats of the current situation of the sectors for foreign investors. In the application phase of the thesis, the effects of export amounts of agricultural and metallurgical sectors - which have the highest export potential among non-oil sectors - on GDP are examined. The application was made using Eviews 9 program and the results were interpreted with the help of tables and graphs. In the last part of

the study, based on the scientific foundations obtained as a result of the research, recommendations for increasing the export potential in non-oil sectors in Azerbaijan were included. The proposed methods for addressing, exploring, and increasing the potential of production and export in the non-oil sectors reveal the importance of this work.

Keywords: Azerbaijan Economy, Non-Petroleum Sectors, Export, Panel-Data Analysis

ÖNSÖZ

Tezin konusu son dönemlerde dünya genelinde izlenen düşük petrol fiyatlarının ekonomisi petrole bağlı olan ülkelere negatif etkisi sonrasında diğer sektörlerin geliştirilmesi, ihracatın artırılması potansiyelinin incelenmesi ile ilgilidir.

Tez 3 bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Petrol dışı sektörler hakkında kısa bilgilendirme, ülke ekonomisinde bu sektörlerin yeri, bu sektörlerde ihracat potansiyelinin teorik temelleri ve bu konu ile ilgili devlet stratejileri incelenecektir. İkinci bölümde mevcut durum ve ülkeye yabancı sermaye getirme mücadeleleri araştırılacaktır. Son bölümde ise, bu sektörlerde ihracatın geliştirme yöntem ve hedefleri incelenecek ve teklifler sunulacaktır.

Tez çalışmasının sonucunda petrol dışı sektörlerin Azerbaycan ekonomisindeki yerinin öğrenilmesi, bu sektörlerde ihracatın geliştirilmesi potansiyelinin hem teorik, hem pratik açıdan incelenmesi, petrol gelirlerinin diğer sektörlerde etkisinin araştırılması, ihracat potansiyelinin artırılması konusunda yöntem ve hedeflerin belirlenmesi ve son olarak, tekliflerin sunulması amaçlanmaktadır.

Tezin önemine değinecek olursak, son 2 yılda dünya ekonomisinde gelişen olaylar, petrol fiyatlarındaki hızlı düşüş Azerbaycan ekonomisinde ciddi boyutlarda gerilemeye neden olmuş, Azerbaycan para birimi olan Manat bir yıl içerisinde % 118 değer kaybetmiştir. Ekonominin tekrar canlanması için yapılan çalışmaların başında petrol dışı sektörlerin geliştirilmesi ve ihracatın artırılması gelmektedir. Bu çalışmada da petrol dışı sektörler, o sektörlerin geliştirilme olanakları, ihracat potansiyelinin artırılması hedef ve yöntemleri incelenecek, bu konu ile ilgili öneriler sunulacaktır. Son dönemlerde Azerbaycan ekonomisindeki gelişmeler bu çalışanın önemini daha da arttırmıştır.

Bu zorlu süreçte hep yanımda hissettiğim, hayatımın tüm aşamalarında bana desteklerini eksik etmeyen aileme teşekkür etmeyi kendime borç bilirim. Tez çalışmam boyunca her türlü desteğini, önerilerini benden esirgemeyen, eksik olduğum, zorlandığım konularda her zaman bana yardımcı olan çok değerli

danışmanım Doç.Dr. Elif Haykır Hobikoğlu hocama sonsuz teşekkürlerimi sunarım.
Son olarak, bu süreçte benden yardımlarını bir an olsun esirgemeyen
arkadaşlarım İbrahim Mamedov ve Elgün Oruclu'ya şükranlarımı sunarım.

İstanbul, 2017

Azar Asgarov

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	III
ABSTRACT.....	IV
ÖNSÖZ.....	VI
TABLolar LİSTESİ.....	X
GRAFİKLER LİSTESİ.....	XI
KISALTMALAR LİSTESİ.....	XII
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

AZERBAYCAN'IN PETROL DIŞI SEKTÖRLERİNİN İHRACAT POTANSİYELİNİN GÜÇLENDİRİLMESİNİN TEORİK TEMELLERİ

1.1 Petrol Dışı Sektörlerde İhracat Potansiyelinin Güçlendirilmesinin Teorik Temelleri.....	5
1.2 Azerbaycan'ın Sosyal-Ekonomik Kalkınmasında Petrol Dışı Sektörlerin Rolü.....	9
1.3 İhracat Potansiyelinin Oluşturulması ve Güçlendirilmesinde Devlet Politikasının Temel Yönleri.....	12
1.3.1 İhracat Potansiyelini Etkileyen Faktörler.....	15

İKİNCİ BÖLÜM

AZERBAYCAN'DA PETROL DIŞI SEKTÖRLERDE İHRACAT POTANSİYELİNDEN KULLANIMIN MEVCUT DURUMU VE GELİŞİM YÖNÜ

2.1 Bağımsızlık kazanıldıktan sonra Azerbaycan ekonomisinde sektörel gelişimler.....	20
2.1.1 Hizmet Sektörü.....	20
2.1.2 Sanayi Sektörü.....	21
2.1.2.1 Metalürji.....	22
2.1.2.2 Enerji.....	23
2.1.2.3 Makine Yapım.....	25
2.1.2.4 Tarım Sanayisi.....	26
2.1.3 Tarım ve Hayvancılık.....	28
2.1.3.1 Hayvancılık Sektörü.....	32
2.1.4 Diğer Petrol Dışı Sektörler.....	34

2.2	Azerbaycan'ın Dış Ticaret İlişkilerinin Analizine Dayanarak İhracat Potansiyelinin Değerlendirilmesi.....	47
2.3	Petrol Dışı Sektörlerde İhracat İstikametleri.....	59

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AZERBAYCAN'DA PETROL DIŞI SEKTÖRLERDE İHRACAT POTANSİYELİNİN GÜÇLENDİRİLMESİ, EKONOMETRİK ANALİZ

3.1	Petrol Dışı Sektörlerde İhracat Potansiyelinin Güçlendirilmesinin Mevzuat Esasları ve Onların Geliştirilmesi.....	64
3.2	Azerbaycan'ın Petrol Dışı Sektörlerde Gelişim Stratejilerinin Belirlenmesi.....	70
3.3	Petrol Dışı Alanlardan Olan Tarım Ve Metalürji Sektörlerinin İhracat Değerlerinin GSMH'ye Etkileri, Ekonometrik Analiz Ve Sonuçları.....	77
3.3.1	Analizin Veri ve Yöntemi.....	77
3.3.2	Analizin Sonuçları.....	79
3.3.2.1	Birim Kök Analizi.....	79
3.3.2.2	Nedensellik Analizi.....	82
3.3.2.3	Uzun Dönemli Katsayıların Tahmin Edilmesi.....	83
SONUÇ VE TEKLİFLER.....		85
KAYNAKÇA.....		88

TABLÖLER LİSTESİ

Tablo 1: Hizmet sektörünün GSYH içerisinde yüzdesel payı.....	20
Tablo 2: Tarım Sektörünün GSYH İçindeki Payı (%).....	28
Tablo 3: Tarımsal Ürünler Üretimi (1000 ton).....	32
Tablo 4: Hayvancılık Ürünlerinin Üretimi (1000 ton).....	33
Tablo 5. Turizm için karakteristik alanlara göre önemli göstergeler.....	36
Tablo 6. Azerbaycan’a gelen yabancı vatandaşların ülkelere göre dağılımı (Bin kişi).....	38
Tablo 7. Azerbaycan’ın inşaat sektöründe konutların kullanıma sunulması.....	40
Tablo 8. Ulaşım sektöründe makroekonomik göstergeler.....	44
Tablo 9. Azerbaycan’ın ticaret hacmi.....	50
Tablo 10. Azerbaycan’ın BDT ülkelerine ihracatı.....	54
Tablo 11. Azerbaycan Cumhuriyeti’nin diğer ülkelere olan ihracatı.....	55
Tablo 12. Azerbaycan’ın ihracatında ürün dağılımı. (% olarak).....	57
Tablo 13. Azerbaycan ekonomisinin güçlü ve zayıf tarafları.....	73
Tablo 14. Azerbaycan ekonomisi karşısındaki tehdit ve fırsatlar.....	75
Tablo 15. ADF ve PP Birim Kök Testi (Trendli ve Sabitli).....	79
Tablo 16. Nedensellik Analizi Sonuçları.....	82
Tablo 17. LLS Yöntemi ile uzun dönemli katsayıların tahmin edilmesi.....	83
Tablo 18. FMOLS Yöntemi ile uzun dönemli katsayıların tahmin edilmesi	83

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 1: Azerbaycan’da Turizm sektörüne yapılan yatırımların yıl bazında göstergesi.....	37
Grafik 2: Azerbaycan’da bilgi ve iletişim hizmetlerinden elde edilen kar.....	42
Grafik 3: Azerbaycan’da ulaşım sektöründe yolcu taşımının esas göstergeleri.....	43
Grafik 4: Azerbaycan’ın 2005-2015 yılları arasında ithal ve ihraç değerleri.....	52
Grafik 5: İhracatta petrol ve petrol ürünlerinin yüzdesi.....	58
Grafik 6: Yıllara göre Azerbaycan’da yabancı yatırımların hacmi.....	60
Grafik 7: Logaritmik Değişkenlerin Düzey Halinin Grafiksəl Göstergesi (GSMH).....	80
Grafik 8: Logaritmik Değişkenlerin Düzey Halinin Grafiksəl Göstergesi (TARIM).....	80
Grafik 9: Logaritmik Değişkenlerin Düzey Halinin Grafiksəl Göstergesi (METALÜRJİ).....	81
Grafik 10: Logaritmik Değişkenlerin Düzey Halinin Grafiksəl Göstergesi (GRUP).....	81

KISALTMALAR LİSTESİ

A.O	: Anonim Ortaklığı
AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ADF	: Argument Dickey Fuller
ADGK	: Azerbaycan Devlet Gümrük Komitesi
ADİK	: Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu
ADPF	: Azerbaycan Devlet Petrol Fonu
AMB	: Azerbaycan Merkez Bankası
ARDNŞ	: Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi
AZN	: Azerbaycan Manatı
AZPROMO	: Azerbaycan'da ihracatın ve yatırımların Teşvik Fonu
BAA	: Birleşik Arap Emirlikleri
BDT	: Bağımsız Devletler Topluluğu
BP	: British Petroleum
DRES	: Devlet Elektrik Santrali
DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütüne
GSMH	: Gayri Safi Milli Hâsıla
GSYH	: Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla
IES	: Isı Elektrik Santrali
SES	: Su Elektrik Santrali

SOCAR : The State Oil Company of the Azerbaijan Republic

SSBC : Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

SWOT : Strengths, Weaknesses, Opportunities, Threats

PP : Phillips Perron

TKB : Türkiye Kalkınma Bankası

YDY : Yabancı Doğrudan Yatırım

GİRİŞ

Azerbaycan bağımsızlığının 26. yılını yaşayan yeni kurulmuş bir devlettir. Diğer devletler gibi, Azerbaycan da bağımsızlığının ilk yıllarında bazı ciddi sorunlarla karşılaştı. Özellikle, ekonomik sorunlar ülkede çok ciddi sıkıntı yarattı. Bu yüzden, başlangıç olarak ülkenin doğal kaynakları, özellikle, zengin petrol yatakları sayesinde ülke ekonomisinin geliştirilmesi hedefleniyordu. Fakat Azerbaycan kendi başına petrol yataklarını kullanamazdı. Şöyle ki, petrol endüstrisinde kullanılan teknoloji eskimiş, sondaj çalışmaları yapmak için gerekli olan altyapının kurulması için gerekli mali kaynaklar ise sınırlı idi. Diğer yandan, karmaşık jeopolitik durum ile ilgili uluslararası finans kuruluşları ve yabancı bankalar tarafından büyük hacimli kredilerin verilmemesi yabancı ülkelerle petrol anlaşmaları yapmayı zorunlu kılmıştır. Böyle bir ortamda 1994 senesi 20 Eylül tarihinde petrol-doğalgaz sektöründe uluslararası arenada başarı kazanmış yabancı şirketlerle "Yüzyılın Anlaşması" olarak isimlendirilen önemli bir anlaşma sağlanmış ve bu hususta belge imzalanmıştır. Böylece, petrol stratejisinin gerçekleştirilmesi alanında yapılan tarihi çalışmalar ülke ekonomisinin geliştirilmesi sürecini olumlu etkilemiştir. Bu anlaşmalar petrol sektörünün ve ona hizmet eden alanların gelişmesine, ülkeye büyük miktarlarda petrol gelirlerinin dâhil olmasına neden olmuş, dünya piyasasında petrol satış fiyatının yükselmesi ise makroekonomik göstergelerden Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla (GSYH), bütçe gelirleri, dış ticaret hacmi vb. artışını önemli şekilde etkilemiştir.

Petrol rezervlerinden elde edilen gelirlerin ekonomik açıdan kötü kullanılması ekonomik büyümeni, yaşam kalitesini olumsuz etkiler, ülkenin uzun vadeli gelişme perspektiflerini düşürür. Artık hem yerli, hem de yabancı ekonomi uzmanları Azerbaycan ekonomisinin petrol amilinden bağımlı duruma düştüğünü ve ülkenin "Hollanda Sendromu" fesatlarına maruz kalmaması için biran önce yeterli önlemlerin alınması gerektiğini belirtmişlerdir. 2014 yılından başlayarak büyüyen dünya mali krizi ve ekonomik durgunluk süreçleri Azerbaycan ekonomisinin petrolden bağımlılığını açık şekilde ortaya çıkmasını sağlamıştır. Ekonominin temel göstergeleri olan aşağıdaki bazı rakamlar bu sorunlarının ne kadar ciddi olduğunu

göstermektedir. Şöyle ki, Azerbaycan 2008 yılında 54,9 milyar Dolar hacminde dış ticaret hacmine ulaşmış ve bunun % 87'ni, yani, 47,76 milyar Dolarını ihracat oluşturmuştur. İhracatın rekor hacmi doğrudan ham petrol ihracatı ve onun fiyatının rekor düzeye ulaşması ile ilgiliydi (147 \$ / varil). Bununla beraber, 2008 yılında ülke GSYH'nın hacmi toplam 40,1 milyar Manat olmuştur. 2009-2014 yıllarında ülke ihracatının hacmi 2 defaya yakın, dış ticaret hacmi ise 1,6 defa azalmıştır. Doğal kaynaklar tükenen olduğundan, onların getirdiği yüksek gelirler de kalıcı değildir. Bu nedenle kaynakların ve onların getirdiği gelirlerden kullanımını zaman açısından doğru planlamak ülkenin şimdiki ve aynı zamanda, ileriye dönük sosyal-ekonomik gelişimini belirlemektedir. Böylece, genel olarak ulusal ekonominin büyüme temposunun zayıflaması, ihracat hacminin artmasını sağlayan kaynakların sınırlı olması Azerbaycan'da petrol dışı sektörlerde ihracat potansiyelinin geliştirilmesini zorunlu kılmıştır. Petrol dışı sektörlerde ihracat potansiyelinin artırılması için öncelikle ulusal ekonominin çeşitlendirilmesi ve modernleştirilmesi süreçleri hızlandırılmalıdır. Ayrıca, petrol dışı sektörler ülkenin doğal kaynakları ve ekonomik faktörler de dikkate alınarak, derinden incelenmeli, onun potansiyeli objektif olarak değerlendirilmelidir. Tüm bu faktörler, belirgin özellikler, mevcut sorunlar "Petrol dışı sektörlerde ihracat potansiyelinin geliştirme yöntem ve hedefleri" konusunda tez çalışmasının güncelliğini göstermektedir.

Çalışmanın amacı günümüzde ve küreselleşme koşullarında Azerbaycan'ın petrol dışı sektörlerinde ihracat potansiyelinin artırılması istikametlerinin öğrenilmesi, analiz edilmesi ve bu doğrultuda bilimsel öneriler hazırlamaktan ibarettir. Tez çalışmasının yapısına ve amacına uygun olarak, çalışmalarda özellikle aşağıdaki amaçların yerine getirilmesi öngörülmüştür:

- Petrol dışı sektörlerde ihracat potansiyelinin teorik yönleriyle öğrenilmesi ve incelenmesi;
- Ülke ekonomisinin gelişmesinde Petrol dışı sektörlerin ihracat potansiyelinin etkin kullanımının öğrenilmesi;
- Azerbaycan'da GSYH içerisinde petrol ve petrol dışı sektörlerin payındaki değişikliklerin belirlenmesi;

- Petrol gelirlerinin ülke ekonomisine, özellikle petrol dışı sektörlerle etkisinin değerlendirilmesi,
- Azerbaycan'da ekonominin gelişme sorunlarının incelenmesi;
- Ülke ekonomisinin çeşitlendirilmesi olanaklarının analizi;
- Petrol dışı sektörlerin temel göstergelerinin analiz edilmesi;
- Modern dönemde Azerbaycan'ın petrol dışı sektörlerinin ihracat potansiyelinin mevcut durumunun analizi;
- Küreselleşme ortamında petrol dışı sektörlerin ihracat potansiyelinin etkin kullanılmasının incelenmesi;
- Azerbaycan'da petrol dışı sektörlerde ihracat potansiyelinin iyileştirilmesi yöntemlerinin öğrenilmesi.

Çalışmada Azerbaycan ekonomistlerinden Q.İmanov, Y.Hesenli, V.Veliyev, E.Elirzayev, Z.Abdullayev, G.Yüzbaşova, E.Muradov, E.Hacızade, A.Muradov, Q.İbadoğlu, aynı zamanda, yabancı ekonomistlerin ve BP, Dünya Bankasının ulusal ekonominin gelişme sorunları, ekonomide devlet düzenlemesi mekanizmaları, Azerbaycan'da petrol dışı sektörlerin gelişiminin özellikleri, bu sektörlerde ihracat potansiyelinin artırılması sorunları üzerinde yaptıkları bilimsel araştırmalar, çalışmalar, elde ettikleri bilimsel sonuçlar, metodolojik yaklaşımlar ve diğer bilimsel önem taşıyan kaynaklar kullanılmıştır. Çalışmadaki verilerin büyük çoğunluğu Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumunun resmi sitesinden alınmıştır.

Aşağıda maddeler halinde gösterilen, tez çalışması sırasında yapılan faaliyetler, elde edilen sonuçlar bu araştırmanın ne kadar güncel olduğunu göstermektedir.

- Milli ekonominin rekabet gücünü artırılmasına engel olan sorunlar tespit edilmiş ve bunların nedenleri incelenmiştir;
- Petrol dışı sektörlerin mevcut durumunun analizi sonucunda bu sektörün potansiyelini artırma istikametleri incelenmiş ve zayıf kullanılan yönler tespit edilmiştir;

- Ülkenin dış ticaret hacmi, ihracattaki sorunlar ve petrol dışı sektörlerde yapılan ihracat hesabına ülke ihracatının potansiyelinin artırılması şartları ve yolları belirlenmiştir;
- Petrol dışı sektörlerde ihracat potansiyelinin düzenlemesi mekanizmalarının iyileştirilmesi nedenleri ile beraber belirtilmiştir;
- Petrol dışı sektörlerde ihracat potansiyelinin arttırılmasını sağlayan öncelikli istikametler belirlenmiş, ihracat potansiyelinden kullanımın düzenlenmesi sorunlarının çözümü için öneriler hazırlanmış ve bu öneriler kanıtlanmıştır.
- Petrol dışı sektörlerde katma değerin artımına Petrol Fonu giderlerinin ve petrol gelirlerinin etkisi incelenmiştir. "Hollanda Sendromu" tehlikesinin önlenmesi, ekonominin petrol bağımlılığının azaltılması ve petrol gelirlerinin verimli kullanılması yolları tespit edilmiş, bu doğrultuda bilimsel öneriler sunulmuştur.

Çalışmanın uygulama aşamasında Azerbaycan ekonomisinde petrol dışı sektörler arasında ihracat potansiyeli en yüksek olan tarım ve metalürji sektörlerindeki ihracat tutarlarının GSMH'yi nasıl etkilediği incelenmiştir. Uygulama Eviews 9 programında yapılmış ve 180 veri kullanılmıştır. Ortaya çıkan sonuçlar grafikler ve tabloların da yardımıyla yorumlanmıştır.

Araştırma sonucunda elde edilen sonuçlar ve sunulan öneriler Azerbaycan'ın petrol dışı sektörlerinde uygulayacağı politikasının güncel ve stratejik yönlerinin oluşturulması ve iyileştirilmesinin bilimsel olarak ifade edilmesinde, aynı zamanda, makroekonomik göstergelerin tahmininde kullanılabilir.

BİRİNCİ BÖLÜM

AZERBAIJAN'IN PETROL DIŞI SEKTÖRLERİNİN İHRACAT POTANSİYELİNİN GÜÇLENDİRİLMESİNİN TEORİK TEMELLERİ

1.1 Petrol Dışı Sektörlerde İhracat Potansiyelinin Güçlendirilmesinin Teorik Temelleri

Ekonomisi petrol bağılı olan her ülke için petrol dışı sektörlerin geliştirilmesi oldukça büyük önem arz etmektedir. Petrol dışı sektörlerin gelişimi ülkede üretilen ürün miktarının artması, yani Gayri Safi Yurtiçi Hasılanın (GSYH) artması anlamına gelmektedir. GSYH'nın artması ülkenin gelirlerini artırır ve halkın refah düzeyi yükselmiş olur. Bu nedenle, bazı iktisatçı bilim adamları bu alanın geliştirilmesi konusuna değinmiş, bu alanın ülke ekonomisi için olan hayati önemini belirtmiş, özellikle, günümüz artan rekabet ortamında ileri teknoloji gerektiren sanayi ürünlerinin ihracat potansiyelinin güçlendirilmesinin ülke ekonomisine faydaları sistematik ve ayrıntılı bir şekilde açıklamışlardır. (Dünyamalıyev, 2015: s.10)

Aslında herhangi bir devletin petrol dışı sektörlerinin gelişmemesi bu devletin ekonomik gücünün zayıf olduğunun göstergesidir. Bu devletlerde petrol dışı sektörlerin gelişimini sağlamak için ekonomik modernizasyon yapılması oldukça önemli bir konudur. Peki, modernizasyon nasıl yapılmalıdır? Bu gibi sorular modernizasyon teorisi destekçisi olan akademisyenler tarafından detaylı şekilde incelenmiş ve ortaya çeşitli öneriler çıkmıştır. Bu teorilerden biri olan Rostov'un modernizasyon teorisi ekonomik gelişmeyi aşamalarıyla birlikte anlatıyor. (Rostow, 1991). Birinci aşamada üretim tamamen tüketildiği için ticaret takas yolu ile yapılır ve teknoloji kullanımı sınırlıdır. Rostov'un modernizasyon teorisinde ikinci aşamada uzmanlaşma ticaret için gerektiğinden fazla ürün üretmekte, güçlü merkezi yönetim özel sektörü desteklemektedir. Üçüncü aşamada endüstrileşme sonucunda emek gücü tarımsal alandan sanayiye kayıyor, gelişme birkaç bölge ve üretim alanında yoğunlaşıyor. Dördüncü aşamada ekonomi çeşitleniyor, yenilikler yeni yatırım fırsatları yaratıyor ve kentleşme güçleniyor. Beşinci aşamada toplu tüketim

genişliyor, ekonomik hareketlilik artıyor, hizmet sektörü nc konuma geliyor ve sosyal refah iyileşiyor.

Modernizasyonu iki tre ayırmak mümkündür: Organik ve organik olmayan. Organik modernizasyonu uygulanan ülkeler yenilikleri kendileri icat etti ve uyguladılar, genel kültür alanında ilerlediler. Modernizasyon böyle toplumlarda merkezi devlet, burjuva ilişkileri, endüstrileşme, demokrasi vb. için temel oldu. Organik olmayan modernizasyon ise dış çağrılara yanıt olarak ortaya çıktı ve bu toplumlar diğer toplumların yarattığı bilimsel ve teknik ilerleme sonuçlarını uyguladılar. Eisenstadt. S bu tür modernizasyonu "geç kalınmış" modernizasyon olarak adlandırıyor. Bunun yanında, modernizasyon gelişmiş ülkelerde yerel özellikler ve geleneklerle de uyum sağlamaktadır. (Eisenstadt, 1978) rneğin, Brezilyada San Paulu veya Rio de Janyero modernizasyonun yarattığı yerleşim bölgesi ve evre bölgelerden gelişim seviyesine göre keskin farklıdır.

Modern döneme baktığımızda net bir şekilde görülüyor ki, gelişmiş ülkelerin hepsi petrol dışı sektörleri güçlü olan devletlerdir. Bu devletler iktisatçı akademisyenlerin petrol dışı sektörler hakkındaki teorilerini ülke ekonomisinin lokomotifine çevirmişlerdir. Bu nedenle, bu teorik değerlendirmeleri incelemek büyük önem arz etmektedir. Nobel dll bilim adamı, Rus asıllı ABD ekonomisti Vasiliy Leontyev "Leontyev etkisi" isimli bilimsel makalesinde gelişmiş piyasa ekonomilerinin hâkim olduğu ülkelerin ek işgücü sarfiyatı gerektiren hammaddeyi ithal ettiğini, buna karşılık, işgücü kapasiteli hazır ürünleri ihraç ettiğini belirtiyor. (Dünyamalıyev, 2015: s. 8). Bu teoriye göre, her devlet öyle bir ekonomik politika uygulamalıdır ki, hazır ürünlerin ihracat potansiyeli artsın ve GSYH'nin da payı son derece yüksek olsun. Her bir ülke, bunun için çeşitli çözüm yöntemleri ve uyarıcı faktörleri kullanabilir. Bu zaman ülkenin petrol dışı sektörlerinin ihracat potansiyeli güçlenir, ihraç amaçlı ürünlerin çeşidi farklılaşır, ithal edilmiş döviz kaynakları ile ülkeye modern ve ileri teknolojiler getirile bilir. Bunların dışında, yabancı yatırımlar artar ve ihracat potansiyelinin güçlendirilmesi ile birlikte ulusal ekonominin gelişimi hızlanır, onun rekabet kapasitesi artar.

Genellikle, petrol dışı sektörlerinin ihracat potansiyelinin düzenlenmesi devlet politikası ile yapılmaktadır. Dünyaca ünlü İngiliz ekonomisti John Millin araştırmalarında bu politikaların refah üretiminde ve süreçlerinde rolünü belirtmiştir.

Diğer ünlü iktisat bilim adamı, Nobel ödüllü C.Stiglitz sanayi sektörünün gelişiminin gerekliliğini belirtmiştir. O, aynı zamanda, liberalleşmenin kademeli olarak yapılmasının taraftarıydı. Stiglitz ikinci dünya savaşından sonra bazı ülkelerin, özellikle, Doğu Asya ülkelerinin ekonomik gelişimini incelemiştir. Bu bölgede Japonya'nın gelişimi tüm bölgenin gelişiminde belirleyici rol oynamıştır. Böylece, Japonya'nın ekonomik gelişiminin ardından Güney Kore, Çin, Tayland, Tayvan, Malezya, Hong Kong, Singapur, Endonezya istikrarlı ekonomik gelişim temposuna ulaşmıştır. Bu ülkelerden Japonya ve Güney Kore'nin ekonomik gelişmesi, özellikle, çok başarılı olmuştur. Belirtilen Doğu Asya ülkelerinin ekonomik gelişiminin temelinde onların eğitim sektörünü ciddi şekilde geliştirerek öncü teknolojileri kullanabilmeleri önemli rol oynamıştır. Elbette, bu faktörlerin yanında, yabancı sermayenin sürece dâhil edilmesi, yabancı şirketlerin ülkeye getirilmesinin uyarılması, tarımın ve milli ekonominin etkin şekilde geliştirilmesinde önemli olmuştur. C.Stiglitz'in yazdıklarından anlaşılıyor ki, bu ülkeler kendi piyasalarını yabancı ülkeler için açmış, fakat bu süreç oldukça yavaş ilerlemiştir. Söz konusu ülkeler ihracatlarını küreselleşmenin sunduğu fırsatı değerlendirerek geliştirmiş, mevcut engelleri sistematik olarak ve dikkatli şekilde, iş olanakları yaratarak kademeli olarak yok etmişlerdir. Bunun en güzel örneği ise Çin'dir. Şöyle ki, bu ülke pazar ekonomisine geçtikten sadece 20 yıl sonra koruyucu engelleri ortadan kaldırmıştır.

Petrol dışı sektörlerin ihracat potansiyelinin güçlendirilmesi sadece devletin ekonomik politikası ve ayarlama mekanizmalarının oluşturulması, uygulanması ile sınırlı değildir. Burada, öncelikle, petrol dışı sektörlerin ayrı ayrı alanlarının potansiyelinin değerlendirilmesi, doğal kaynakların verimli imal ağının oluşturulması ve b. dikkate alınmalıdır. Azerbaycan'ın bilim adamları da bu önemli konuya değinmişlerdir. Bu bilim adamlarından biri olan C. Sultanov ulusal ekonominin gelişmesi ile ekonominin diğer sektörlerinde ihracat potansiyelinin etkin kullanımının birbirine doğrudan bağlı olduğunu belirtiyor. Bir diğer araştırmacı R.

Melikov petrol dışı sektörlerin gelişiminin hızlandırılmasının gerektiğini belirtmiştir. Yazar bu süreçlerde bir dizi düzenleme teknikleri olan yatırım, kredi, bütçe, vergi ve başka mekanizmalardan daha etkin kullanılmasının gerekliliği kaydetmekle, petrol dışı sektörlerin ihracat potansiyelinin düzenlenmesinde sanayinin öncelik alanlarının geliştirilmesi stratejisinin hazırlanmasının etkili olacağını belirtmiştir. (Dünyamalıyev, 2015: s. 16). Tarım sektörünün en önemli araştırmacısı sayılan A. Mahmudov'un bilimsel araştırmalarında tarım-sanayi uyumu, toplumsal üretimin yoğunlaştırılması, işgücü kaynaklarının verimli kullanılması, işgücü verimliliğinin yükseltilmesi gibi konuların incelenmesi yer almaktadır. Ahmet Mahmudov 70'li yıllarda küresel ekonomik gelişme konularına, özellikle, ekonomik gelişme, petrol dışı sektörlerde ihracat potansiyelinin artırılması, yapısal verimlilik sorunlarına ilişkin detaylı araştırmalar yapmıştır. Bir diğer bilim adamı olan A. Nadirov'un makalesinde Azerbaycan sanayisinin gelişimi ve bölge temelli yerleştirilmesinin durumu detaylı olarak analiz edilmiş, onun mevcut gelişim seviyesi, genel ekonomik verimlilik, ilerici alan yapısı ve yerli hammadde kullanılması açısından değerlendirilmesi konularını incelenmiştir. Bu açıdan o, 70-80 yıllarında yayınlanan makalesinde ülke sanayisinin yerli hammadde hasılatı ile bağlılığının elden geldiğince sınırlandırılmasını, petrol dışı sektörlerinin gelişiminin, aynı zamanda, ülkede kullanılan bazı yerli hammadde kaynaklarının karmaşık üretiminin gerçekleştirilmesini ve ihracatın artırılmasını savunmuştur. (Salahov, 2012: s. 35) Araştırmacı İ. Aslanzade de ekonominin çeşitlendirilmesinin önemini vurgulayarak imalat sanayisinin modern durumunun sadece bu tür ekonomik politika aracılığıyla iyileşeceğini belirtiyor. Bu nedenle, uluslararası ölçekte kazanılmış başarılı deneyimlerden yararlanmak gerekir. Bunun için, öncelikle, Azerbaycan'da gelişmiş piyasa yapısının oluşturulması, ekonominin çeşitlendirilmesine yardım eden finansal kurumların oluşturulması, üçüncü adım olarak, ekonomik uyarıcı sistemlerin işletilmesi ve son olarak ulusal ekonominin çeşitlendirilmesi ve devlet gösterge programlarının kabul edilmesi gerekmektedir.

Azerbaycan'ın bir diğer ünlü ekonomisti Q. Seferov belirtiyor ki, ülkede birçok enerji projeleri gerçekleştirilmiş veya yürütülmektedir. Ama devlet sadece buna güvenmeyerek petrol dışı sektörlerinin gelişmesi için bir dizi ciddi adımlar

atmaktadır. Araştırmacı Ş.Aliyev Azerbaycan ekonomisi ile ilgili yazısında GSYH'de özel sektörün ve hizmet sektörünün payının artırılması gerektiğini, petrokimya, metalürji, cihaz yapımı, inşaat malzemeleri üretimi ve tarım üretiminin hızlandırılmasının önemli olduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte, araştırmacı turizm sanayisinin rolünün artırılmasının önemine de değinmiştir.

Genellikle, petrol dışı sektörlerde ihracat potansiyelinin artırılması bazı makroekonomik ve mikro ekonomik faktörlerin karşılıklı etkisinin yanı sıra, bu faktörlerin ulusal ekonominin gelişimine etkisinin derinden öğrenilmesini gerektirir. Azerbaycan'da ve dünyanın çeşitli petrol ülkelerinde bu alanın mevcut sorunlarının giderilmesi yönünde yapılan çalışmalar olumlu sonuçlar ortaya çıkarmış ve ilerlemeler kaydedilmiştir. (İsmayılov, 2015: s. 6).

1.2 Azerbaycan'ın Sosyal-Ekonomik Kalkınmasında Petrol Dışı Sektörlerin Rolü

Azerbaycan yüz yıllardır petrol ülkesi olarak bilinmektedir. Son dönemlerde ülkede modern petrol-gaz sanayi bölgesi kurulmuştur. Petrol ihracı sonucunda Azerbaycan büyük hacimde gelir elde etmiştir. Bunun sonucunda, Azerbaycan nüfusunun sosyal refahı yükselmiş, ülke yüksek orta gelirli ülkeler listesine girmeyi başarmıştır. Ancak ülkenin doğal kaynakları kalıcı değildir ve uzmanlar bu konuda resmi olarak uyarılarını beyan etmişlerdir. Azerbaycan'ın onaylanmış petrol rezervleri hasılatı şimdiki düzeyde devam ederse, 20 yıla tükenecektir. Bu da petrol rezervlerine sahip diğer ülkelerle karşılaştırıldığında zayıf göstergedir. Örneğin, Kazakistan'ın petrol rezervleri bugünkü düzeyde hasılatı koruyarak 40 yıl, Suudi Arabistan'da 60 yıl ve Birleşik Arap Emirliklerinde 90 yıldan fazla yeterli olacaktır. Karşılaştırmalardan da görüldüğü üzere, Azerbaycan'ın petrol rezervleri diğer petrol ülkelerine kıyasla çok daha azdır. Kaynakların sınırlılığı Azerbaycan'ın ekonomik kalkınma modeline diğer ülkelerden farklı bir yaklaşım tarzı ortaya koymayı gerektirmektedir. Norveç ve Suudi Arabistan "değişmez gelirler hipotezini" (Permanent Income Hypothesis) uygulamakta zorluk çekmezken, Azerbaycan'da bunu uygulamak bazı problemler ortaya çıkarmıştır. (Qasımlı, 2014: s.82)

İstatistiki bilgilere bakacak olursak, 2006 yılından itibaren yabancı doğrudan yatırım (YDY) miktarı yıllık olarak 3 milyar dolar ve 4,4 milyar dolar arasında gerçekleşmiştir. 2006 ve 2011 yılları arasında tüm YDY'nin % 84,7'i petrol sektörüne yapılmıştır. Son dönemler ise petrol sektöründe YDY'nin payı giderek azalmaktadır. 2011 yılında petrol sektöründe YDY tüm YDY'nin % 79,4'ni oluşturmuştur. Petrol dışı sektörlerde YDY 2006 yılında 368 milyon dolardan 2011 yılında 886 milyon dolara kadar artmıştır, fakat sürdürülebilir ekonomik kalkınma için gerekli çeşitliliği teşvik etmek için petrol dışı sektörlerle daha fazla YDY'nin dâhil edilmesine ihtiyaç olacaktır. (EİU¹, 2012)

Azerbaycan'ın gelecek kalkınma stratejisinde ekonominin petrol ve doğalgaz sektöründen bağımlılığının azaltılması yönünde şimdiye kadar gerçekleştirilmiş önlemlerin genişletilmesi konuları yer almalıdır.

Eski Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev, konuşmalarında defalarca petrol dışı sektörlerin önemini vurgulamıştır. Yaşanan son olaylar da petrol dışı sektörlerin geliştirilmesinin ülke ekonomisi için hayati öneme sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Azerbaycan ekonomisi günümüzde genişleme-çeşitlenme dönemini yaşamaktadır ve bu aşamada petrol dışı sektörlerin rolü çok önemlidir.

Devlet, ekonominin çeşitlendirilmesi adına, altyapıya yatırım yapmak ve dinamik petrol dışı ekonomi alanlarını kurmak için ülkenin petrol gelirlerinin doğru şekilde kullanımını yapmalıdır. 2034 yılına kadar tükeneyeceği tahmin edilen petrol gelirlerinin sınırlı olduğu gerçeğini göz önünde bulundurarak, devletin gelişim stratejisi petrol gelirlerinin önemli kısmının petrol dışı sektörlerde iç yatırım olarak kullanmak olmalıdır. (Dünya Bankası, 2009: s.2)

Böylece, Azerbaycan altyapının modernizasyonu, sanayileşme ve tarımsal endüstrileşme amacıyla petrol gelirlerini daha etkin, şeffaf şekilde kullanmalıdır. Dolayısıyla, petrol dışı sektörlerin geliştirilmesi Azerbaycan ekonomisi için hayati öneme sahiptir. Tüm bunları dikkate alan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev konuşmasında şu açıklamalara yer vermiştir: "Şimdi görev yüksek verimlilik ve

¹Economist Intelligence Unit, Economy of Azerbaijan. (London)

etkinlik, ileri teknolojilerin uygulanması, işleme tesisleri ağının genişletilmesi, en önemlisi yerli ürünün uluslararası standartlarda, rekabet edebilecek düzeye çıkarmak, bu alanda üretim kapasitesini artırmaktan ibarettir". (Salahov, 2012: s.12) Yine bir konuşmasında Cumhurbaşkanı şunları söylemiştir: "Amaç şu ki, birkaç yıl sonra ekonomik olanaklarımızın petrol faktörüne bağımlılığını tamamen ortadan kaldıralım. Bu konuda yeterli imkânlara sahibiz ve eminim ki, petrol dışı sektörlerin gelişmesi hem devlet tarafından verilen destek ile hem de özel sektörün faaliyetleri sonucunda daha da genişlenecektir. Biz birkaç yıl içerisinde girişimcilere kredi veriyoruz, bu krediler de iyi kullanılıyor. Bu kredilerin etkisiyle yeni işletmeler, fabrikalar, imalat işletmeleri kuruluyor, özel sektör gelişiyor. Özel sektör bizim için önemlidir. Azerbaycan ekonomisinin % 80'den fazlası özel sektöre dayanmaktadır."

Cumhurbaşkanlığında üst düzey yöneticilik yapan Ramiz Mehdiyev açıklamalarında aşağıdaki ekonomik faktörlerin Azerbaycan'ın gelecek kalkınma stratejilerinde ciddiyle dikkate alınmasının önemine geniş yer ayırmıştır:

- Ekonomik alanda öncelikle petrol dışı sektörlerin genişlemesi sonucunda, sürekli ekonomik gelişmenin sağlanması, ekonominin kalkınma istikametlerinin genişlemesi, ülkede GSYH içerisinde ve devlet bütçesinin oluşumunda doğal kaynaklar faktörünün azaltılması ve petrol dışı faktör avantajının sağlanması.
- Azerbaycan ekonomisinin rekabet gücünün artırılması ve yerli üretim mallarının dünya piyasalarında hak ettiği konuma gelmesinin sağlanması. (Atakişiyev, 2012: s.137)

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı üzere, Azerbaycan'ın kalkınmasında petrol dışı sektörlerin rolü devlet yetkililerinin de en çok önem verdiği konulardandır.

Azerbaycan'da petrol dışı sektörlerin geliştirilmesi için bir takım çalışmalar yapılmaktadır. Yukarıda da belirtildiği gibi, petrol dışı sektörlerin geliştirilmesi Azerbaycan için öncelikli bir konudur ve bunun için birçok uygulamalar gerçekleştirilmektedir. Şöyle ki, ekonominin çeşitlendirilmesi politikasının başarılı bir şekilde uygulanması, özellikle bölgesel kalkınma ve girişimciliğin gelişmesi

konularına özel ilgi çalışmalarından bazılarıdır. Ülke ekonomisinin her yönden gelişmesi açısından petrol dışı sektörlerin özel önem arz eden alanlarının oluşturulması süreci önemini son yıllarda daha da artırmıştır. “Azerbaycan Cumhuriyeti bölgelerinin sosyal ekonomik gelişimi (2004-2008) Devlet Programı”nın başarıyla uygulanması sonucunda bölgelerde altyapı modern gereksinimleri karşılayacak düzeyde yeniden kurulmuş, çeşitli üretim alanları oluşturulmuş, girişimciliğe teşvikler güçlendirilmiştir. Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in 14.04.2009 tarihli kararnamesi ile onaylanan “Azerbaycan Cumhuriyeti bölgelerinin 2009-2013 yılları arası sosyal ekonomik gelişimi Devlet Programı” ise bölgelerin bir sonraki aşamada kalkınmasına yeni fırsatlar sunmuştur. (Atakişiyev, 2012: s.139)

Devlet son yıllarda sanayinin petrol dışı sektörlerinin lokomotifine dönüşmesi yönünde de tutarlı ve sistematik çalışmalar yapıyor. Sanayileşmenin ekonomik temelleri, öncelikle, Azerbaycan'da güçlü sanayi potansiyelinin gelişmesine olanak sağlayan zengin hammadde kaynaklarının mevcudiyeti ve dev sanayi şirketlerinin altyapıları ile ilgilidir. Sanayileşmenin yapısal olarak yeni dönemin ihtiyaçlarına göre şekillenmesi ekonominin gelecek mali teminatında özel rol oynayabilir. (Hüseynov, 2004: s. 128).

Böylece, Azerbaycan petrol dışı sektörlerin özel önemini anlayarak bu alanın geliştirilmesi için bir takım devlet uygulamalarını gerçekleştirmiş ve elde edilen sonuçlar petrol dışı sektörlerde gelişimin gözlemlendiğini göstermektedir. Atılan bu adımlar nüfusun sosyal refahının iyileşmesinde de olumlu etkisini göstermiştir.

1.3 İhracat Potansiyelinin Oluşturulması ve Güçlendirilmesinde Devlet Politikasının Temel Yönleri

Her ülkenin dış ekonomik faaliyetlerine onun dış ekonomik politikasının büyük etkisi vardır. Dış ekonomik politikalar etkin biçimde gerçekleştirilmelidir. Bunun için yapılacak olan eylemler sistemi belirlenmeli ve dış ekonomik ilişkiler yapısına uygun olarak detaylı analiz edilmelidir. Dış Ekonomik faaliyetlerin

düzenlenmesi için birçok çözüm araçları kullanılabilir. Bunları aşağıdaki şekilde sıralayabiliriz:

- Tarife dışı düzenleme yöntemleri,
- İhraç kontrolleri,
- İhraç edilen bazı ürünlerde tekelliliğin uygulanması,
- Gümrük tarifelerinin düzenlenmesi,
- Bir kısım ürün ve emtiaların ülkeye ithal ve ihracının yasaklanması.

Belirtilen düzenleme ilkelerinin birçok üstün tarafı vardır. En önemli avantaj uygulanan ekonomik mekanizma etkili olduğu zaman emtiaların ithal ve ihracını önemli ölçüde etkilemesidir. Diğer üstünlük ise, ithalatçı ve ihracatçıların çıkarlarını etkileyerek ülkenin ekonomik kalkınmasının sağlanmasıdır.

Araştırmacı V.Burmistrov dış ekonomik politika modeline devlet tarafından bazı önemli maddelerin, örneğin, ihracat politikasının temellerinin, onunla ilgili dünya ülkeleri ile ekonomik ve teknik işbirliğine öncelik kriterlerinin, ihracat işlemlerinin finansman ilkelerinin ve bu doğrultuda kredi-finans mekanizmalarının belirlenmesinin, döviz düzenlemelerinin, iç ve dış yatırımlarla ilgili düzenleyici mekanizmaların ve b. dâhil edilmesinin önemli olduğunu savunmuştur.

Piyasa ekonomisi koşullarında faaliyet gösteren tüm ülkeler, aktif olarak ihracatın teşvik edilmesine çalışmaktadırlar. İhracatı teşvik etmenin çeşitli yöntemleri vardır. Azerbaycan'da devlet, ihracatı canlandırmak için aşağıdakileri kullanıyor:

- İhracat yapan işletmelere indirimli vergi uyguluyor.
- İhracat kredilerinin güvencelerini üstleniyor.
- İkili ve çok taraflı anlaşmalar yapıyor.
- Ülkenin ihracat potansiyelinin artırılmasına çalışıyor. (Allahverdiyev, 2012: s.597)

Bu teşviklerin sonucunda ise devlet aşağıdaki amaçlara ulaşılabilir.

- Ülkenin ihrac potansiyelini artırarak, üretilen malların ülke dışına gönderilmesi sonucunda ulusal ekonominin büyümesini sağlar.
- İhracat eğilimli yönünü güçlendirir ve ihracata yeni kalite unsurlarını ekler.
- İhracatın artırılması üretimdeki tekelciliği azaltır. (Allahverdiyev, 2012: s.596)

Modern dönemde her bir ülkenin amacı ulusal ekonomisini geliştirerek kendi kalkınmasının devamlılığını sağlamaktır. Bunun için sadece iç imkânları değil, önemli ölçüde uluslararası ticaret ilişkilerini daha verimli ve etkin şekilde kullanmak gerekir. Ülkenin uluslararası ticari ilişkilerine katılımı ona uluslararası iş bölümünün yarattığı ekonomik ve stratejik avantajlardan yararlanma imkânı sağlar. Bu zaman ülkenin ekonomik gelişimi sağlanmakla beraber, mevcut ihracat potansiyeli geliştirilir ve ondan verimli kullanım ortamı yararlanır. İhracat potansiyeli ihracat için mal ve hizmet üretiminde ve ihracatında kullanılan ve kullanılabilecek teknik, ekonomik, bilimsel potansiyel, dış ticaret altyapısı, işgücünden ve b. atfedilir.

Her ülke için üretilen ürünün dış piyasaya çıkartılması oldukça büyük öneme sahiptir. İhracatın ithalattan çok olması her ülke ekonomisi için olumlu bir faktör olarak kabul edilir. İhracat ve dış ticaret ekonomik ilişkilerin realizasyonunun esas mekanizması görevini yapmaktadır. Bu nedenle, günümüzde tüm ülkelerin hedefi, ülke ekonomisinin temeli olan ihracatın geliştirilmesidir. Uluslararası ekonomik model sisteminde sınırların giderek kaldırılması, teknoloji, ulaşım ve iletişim alanlarında gerçekleşen kayda değer kalite değişiklikleri sonucu tekrar üretim sektörünün gelişmesine neden olmuştur. Bugün üretilen mal ve hizmetlerin önemli bölümü dış ticaret yoluyla dünya piyasasına çıkarılmakta, ya da bu ürünlerin üretiminde dışarıdan ithal edilen hammadde kullanılmaktadır. Son 40 yılda uluslararası mal hacmi 15 kat, üretim ise toplamda 6 kat artmıştır. (Şekereliyev, 2009: s.41). Bazı ülkelerin ihracatın desteklenmesi için ayırdığı mali kaynaklarının hacmi milyar dolarla ulaşmıştır. Örneğin, 2012 yılında Çin'de bu amaçlarla 45,0

milyar dolar, ABD'de 31,3, Almanya'da 15,3, Fransa'da 13,0, Hindistan'da 10,6, İtalya'da 5,2, Birleşik Krallık 'ta 2,9, Brezilya'da 2,7, Kanada'da 1,7 milyar dolar harcanmıştır. (İsmayılov, 2015: s. 22)

1.3.1 İhracat Potansiyelini Etkileyen Faktörler

Her bir ülkenin ihracat potansiyelinin gelişmesini yerel, bölgesel ve uluslararası faktörler etkilemektedir. Bunu bazı ülkelerin dış ekonomik politikasına baktığımız zaman açıkça görebiliriz. Azerbaycan'ın ihracat potansiyelini etkileyen yerel faktörler nüfus, mevcut doğal kaynaklar, iklim ve başka faktörlerdir. Bölgesel faktörler ise Azerbaycan'ın komşu devletlerle olan karşılıklı ilişkisi, bölgesel ekonomik ve dini faktörlerdir. Örnek olarak, Azerbaycan'ın Ermenistan ile hiçbir karşılıklı ekonomik ilişkisi bulunmamaktadır. Bu nedenle, bu devlete herhangi bir ihracat potansiyeli söz konusu olamaz. Uluslararası faktörler dediğimiz zaman ise aşağıdaki hususlar öngörülüyor:

- Ülkelerin içyapılarının aynı olması
- Ekonominin küreselleşme stratejisi (bölgelerde liderliğe girişim amacı)
- Dünya pazarında tekelciliğin yüksek oranı

Yukarıda adı geçen dış ekonomik politikaları şekillendiren faktörler başka faktörler de dikkate alınarak ulusal, ekonomik ve bölgesel olarak 3 farklı grupta incelenebilir. (Qasımlı, 2010: s.10)

Modern dönem bilim ve teknolojinin gelişmesi ile sıkı ilişkilidir. Bu nedenle, ulusal ekonominin gelişmesi ve dış ticaretle ilgili konularda bilimsel teknoloji faktörü önemli rol oynamaktadır. Teknolojik ilerleme ülkenin ekonomik gelişmesine katkı sağlayarak dış piyasalarda rekabet gücünü artırır ve ihracat potansiyelini güçlendirir. Teknolojik inovasyon çeşitli ülkelerde mevcut olan üretim süreçleri arasında farkların ortaya çıkmasına yol açıyor. İşte bu fark sayesinde teknolojik açıdan gelişen ülke karşılaştırmalı üstünlük kazanıyor. Böylece, yeni teknoloji başka devletlerde yaygınlaştıncaya kadar yeni teknolojiyi kullanan ülke geçici de olsa malın

ihracında tekelci durumunda olur ve sonuçta kendisinin ihrac potansiyelini maksimum seviyeye yükseltir. (Rüstembeyov, 2009: s.157)

Azerbaycan hem yüz ölçümü, hem de nüfus sayısı ile dünya ülkeleri arasında küçük bir devlet olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle, Azerbaycan ekonomisi denizde bir damla gibidir. Buna dayanarak ülke ekonominin ne küresel, ne de bölgesel ölçekte dünya ekonomisine güçlü etki edecek gücü yoktur diyebiliriz. Bu durumda, biz de ekonominin temeli olan dış ticaret stratejisini gerçek küresel ekonomik koşullara uyarlamalı ve onu küresel ölçekte incelemeliyiz.

Bilindiği üzere eski SSBC döneminde müttefik ülkeler serbest dış ticaret ilişkilerini birbirinden bağımsız olarak değil, merkezi olarak gerçekleştiriyorlardı. SSCB dönemi sona erdikten sonra ülkeler bağımsızlıklarını ilan ettiler ve dış ekonomik ilişkilerini piyasa ekonomisi ilkeleri temelinde revize ederek küresel ekonominin bir parçası olmaya çalıştılar. Uluslararası tecrübeye uygun olarak ülkenin sanayileşmesinin ilk safhası ithalat önleyici üretim sistemi geliştirmeden gerçekleştirilemez. Dünya ekonomisine etki edemeyen ve küçük ekonomik potansiyele sahip ülkelerde ithalat önleyici politikaların bilimsel yöntemlerle yürütülmesi bu ülkede uluslararası iş bölümünün avantajlarını verimli kullanmayı ve ekonomik kalkınmanın hızlandırılması için uygun ortamı oluşturur. Modern dönemde ithalatı önleyici ve ihracat potansiyelinin genişletilmesi politikaları önemli ekonomik başarılar elde etmiş ülkelerin yürüttüğü ekonomik politikaların bir parçasıdır. (İsmayılov, 2015: s.42). Piyasa ekonomisinde gelişmiş ülke ekonomilerine bakıldığında çok net anlaşıyor ki, ithalatı önleyici sistem veya ihracatın geliştirilmesi sırasında bu alanların gelişimini sağlamak için finans-kredi mekanizması geniş kullanılmış, bu alanlara ek yatırım teşvik edilmiş ve vergi oranları düşürülmüştür.

Azerbaycan zengin doğal kaynaklara sahiptir ve iklim koşulları da olumludur. Fakat tüketim mallarının çoğu yurt dışından ithal edildiği için bu faktör ülke ekonomisine büyük hasar vurmaktadır. Belirtilen bu durum planlı ve bilimsel esaslara dayalı ithalatı önleyici politikalarla ortadan kaldırılabilir. Bu politikaların gerçekleştirilmesi için aşağıdaki uygulamalara ihtiyaç vardır:

- Sanayi üretimi için gerekli olan finansal kaynakların sağlanması
- Dış yatırımların ülkeye çekilmesi

Bağımsızlığının ilk dönemlerinde Azerbaycan Cumhuriyeti'nin dış ticaret stratejisinde stratejik ürünlerin ihracının lisanslaması ve ihracatın kontrol edilmesi eğilimi gözlemleniyordu. Dış ticaret stratejisinde tarif engellerinin olmaması avantaj olarak karşımıza çıkmaktadır. İhracata kıyasla ithalat daha bağımsızdı. Aynı dönemde az da olsa kullanılan rublenin ve artık dolaşıma sunulmuş manatın kuru yapay olarak düşürülmüştü, bu da ihracatta maliyetlerin azalmasına, ithalatta ise artmasına neden olmuştur. Gördüğümüz gibi, bu uygulamalar Azerbaycan ekonomisine ağır darbe vurmuştur.

Azerbaycan'ın ihracat yapısının kendine has özellikleri vardır ve bunlar aşağıdaki gibi sıralanabilir:

1. İhracatta petrol ve tarım ürünlerinin miktarı düzenli olarak artmaktadır ve bu dünya genelinde ihracatının gelişme eğilimlerine paralel değildir.
2. Nihai ürün ihracatının oranı oldukça küçüktür ve bu da dünya ihracatının genel yapısına uymuyor ve mevcut potansiyelin yeterince kullanılmadığını gösteriyor.
3. Azerbaycan ihraç ettiğiinden daha fazla gıda ürününü ithal ediyor ve bu da potansiyelin yeterince kullanılmadığını göstermektedir.

Azerbaycan'ın ihraç stratejisini incelerken petrol faktörünün rolünü ve önemini özellikle vurgulamak gerekmektedir. Fakat bu, ülke ekonomisinin dünya piyasasındaki petrol fiyatlarından yüksek oranda bağımlı olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda, bütçe gelirlerinin de önemli ölçüde petrol gelirlerine bağlı olduğu gerçeği de vardır. Ülkenin ihracat yapısının analizinden anlaşılıyor ki, makine, hafif, gıda ve kimya endüstrisi ihracatta çok az paya sahiptir.

İhracat potansiyelinin geliştirilmesi ve ihracatın uyarılması kavramı ülkemizde aşağıda belirtilen aşamalarla yapılması daha uygundur. (Mahmudov, 2015: s.5)

İlk aşamada ülkenin doğal kaynakları etkin kullanılmalı ve üretim sürecine dâhil edilmelidir. Aynı zamanda, kaliteli ürün üreten sanayi sektörleri kapasitelerinin tam kullanımı sağlanmalı ve böylece ihracat kapasitesinin artırılması sağlanmalıdır. Şu anda ülkenin doğal kaynaklarının üretim sürecine yönlendirilmesi için yapılan çalışmalar olumlu değerlendirilebilir.

İkinci aşamada petrokimya, kimya, tarım, metalürji alanlarında üretim sürecinin teknoloji bazında yenilenmesi ve genişletilmesi Azerbaycan'ın ihraç potansiyeli için büyük önem arz etmelidir. İhraç edilen hammadde ve ara ürünlerinin imalat derinliğinin artırılması ve ihracatta rekabet edebilir son ürün payının ve çeşidinin artırılması Azerbaycan'ın ihracat stratejisinin temel hedeflerinden biri olmalıdır.

Üçüncü aşamada ise ileri teknolojilerin kullanıldığı sanayi alanlarının geliştirilmesine özen gösterilmelidir. Aynı zamanda, devlet akademisyenlerin araştırma ve incelemelerine yatırım yapmalı, bunun sonucunda da yerli üretim teknolojilerini dünya piyasasına sunmalıdır.

Diğer ülkeler gibi, Azerbaycan da ihracat potansiyelini arttırmaya çalışmakta, bunun için bazı uygulamalar gerçekleştirilmektedir. Girişimciliğin geliştirilmesi ihracat potansiyelinin güçlendirilmesi amaçlarının gerçekleşmesi açısından uygulanan devlet politikalarının en önemlilerindendir. Girişimciliğin geliştirilmesi için devlet desteği ülke ekonomisinin potansiyelinin verimli kullanılması, yapısal değişikliklerinin uygulanması, çeşitli mekanizmalarının oluşturulması amaçlanmıştır.

Bu alandaki son yıllarda ülkede gerçekleştirilmiş geniş çaplı reformların temel prensipleri aşağıdakilerdir:

- Tutarlılık: Bağımsızlığını tekrar ilan ettikten sonra ülkede girişimciliğin gelişimi zaman bakımından kısıtlı süreyi kapsasa da, onu gelişme aşamalarına ayırabiliriz. Bu aşamaların her biri kendi amaçları doğrultusunda devlet politikaları ile uyumludur.
- Düzen: İş ortamında verimliliğinin artırılması için devlet politikaları bu ortamın ayrı-ayrı öğelerinin karşılıklı ilişkisini öngören devlet uygulamaları

çerçevesinde gerçekleştirilmiştir ve bu politikalar önümüzdeki yıllarda da sürdürülecektir.

- Devlet, Özel ve Kamu sektörünün işbirliği: Son yıllarda yapılan bu işbirliği artarak devam etmektedir. (İsmayılov, 2015: s.50)

“Azerbaycan’da ihracatın ve yatırımların teşviki” (AZPROMO) devlet kurumunun başkanı Rüfet Memmedov'un açıklamalarına göre, son 10 yılda Azerbaycan'ın dış ticaret ortağı olan devletlerin sayısı 155'e ulaştı. Artık Azerbaycan ürünleri geleneksel piyasaların yanında, ABD, Avustralya, Yeni Zelanda ve birçok Doğu Asya ülkelerine ihraç ediliyor. R. Memmedov aynı zamanda, ihracat potansiyelinin artmasında eğitim-kurs faaliyetlerinin önemli rol oynadığını da söylemiştir. AZPROMO’un 10 yıllık yolculuğunda bu yönde çeşitli uygulamalar, aynı zamanda, çalışma forumları, girişimciler için seminer, eğitimler ve sunumlar organize edilmiştir. (Azimov, 2013: s.5). Böylece, onu söyleyebiliriz ki, 2000’li yıllarda Azerbaycan girişimcileri ihtiyaç duydukları bilgileri bulmakta zorluk yaşasalar da, artık onlar birçok yollardan bilgilere kolaylıkla ulaşabilecekler. Yani, girişimcilerin eğitimi de ihraç potansiyelimizin artmasını önemli ölçüde etkileyebilir. Bence, bu politika gelecekte daha da geniş çaplı uygulanmalı, Azerbaycan girişimcilerinin ekonomik bilgilendirilmesi sürecine gerekli özen gösterilmelidir.

İKİNCİ BÖLÜM

AZERBAYCAN’DA PETROL DIŞI SEKTÖRLERDE İHRACAT POTANSİYELİNDEN KULLANIMIN MEVCUT DURUMU VE GELİŞİM YÖNÜ

2.1. Bağımsızlık kazanıldıktan sonra Azerbaycan ekonomisinde sektörel gelişimler. Petrol dışı sektörlerin mevcut durumu ve önemli göstergelerin analizi.

Petrol dışı sektörleri geliştirmek, üretilen ürünlerin devamlılığını, uzun ömürlülüğünü sağlamak, kalitesini yükseltmek ve diğer ülkelerin ürünleriyle rekabet edebilecek ürünler üretmek büyük bilimsel potansiyel ve analiz gerektirmektedir. Sadece bu şartları sağlayabilen ülkeler rekabete dayanıklı ülkeler olmaktadır. Bu sebepten de, üçüncü dünya ülkeleri son yıllarda eğitim sektörünü geliştirerek petrol dışı sektörler de geliştirmeyi hedefliyorlar. (İmamverdiyev, 2015: s. 47).

Petrol dışı sektörler 6 ana sektörden oluşmaktadır. Bunlar hizmet, petrol dışı sanayi, tarım ve hayvancılık, haberleşme ve telekomünikasyon, ulaşım ve inşaat olmaktadır. Bu sektörlerden ülke için en karlı olanları petrol dışı sanayi ve tarımdır.

2.1.1. Hizmet sektörü

Hizmet sektörü çeşitli alanlara ayrılmaktadır. Bunların en önemlileri eğitim, turizm, sağlık ve bankacılıktır. Aşağıdaki tabloda hizmet sektörünün Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla içerisindeki yüzdesel payı gösterilmektedir.

Tablo 1: Hizmet sektörünün GSYH içerisinde yüzdesel payı.

Yıllar	1995	2000	2005	2010	2012	2013	2014	2015
Yüzde	33.4	37.5	26.5	30	31.5	32.3	36	56

Kaynak: Dünya Bankası, 2015.

Tablodaki bilgilere baktığımız zaman, GSYH içerisinde hizmet sektörünün payının 2000 yılından sonra giderek azaldığını gözlemliyoruz. Bu durumun nedeni

ise GSYH'deki artışın hizmet sektöründeki artıştan daha çok olması ile açıklanmaktadır. 2005-2015 yıllarına baktığımız zaman önceki yıllarla kıyaslandığında ülkede hizmet sektörünün geliştiğini açıkça görebiliyoruz. Fakat Azerbaycan ekonomisinde ihracatın artması, petrol fiyatlarındaki yükseliş ve devamında sanayi sektöründe yeni iş yerlerinin açılması, aynı zamanda, ithalat ve üretim vergi gelirlerindeki artış, hizmet sektörünün büyümedeki payını düşürmüştür. 2015 verilerine baktığımız zaman ise bu sektörün GSYH içerisindeki payının yaklaşık olarak %56 olduğunu gözlemliyoruz. Bu oran Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazandıktan sonra ulaştığı rekor orandır. 2016 yılında Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesinin açıkladığı raporlarda hizmet sektöründen elde edilen gelirlerin GSYH'deki pay oranı %39,3 olarak belirtilmiştir. 2017 yılının ilk aylarından itibaren hizmet sektörünün çeşitli alanlarının GSYH'da payında artım gözlemlenmeye başlanmış, özellikle %7,5 oranda taşımacılık , %2,5 oranda turizm, %1,6 oranda enformasyon ve iletişim alanlarında %15,9 oranda diğer alanlarda artım olmuştur.

2.1.2. Sanayi Sektörü

1991-2012 yılları arasında doğalgaz ve petrol gibi enerji sektörlerinin büyüme göstermesi sonucunda ekonomide imalat sanayisi sektörü önemli derecede azalma göstermiştir.

1995 yılında %60, 2001-2002 yıllarında %40 payı olan imalat sektörünün 2012 yılında büyük düşüş göstererek %17'ye kadar inmesi gözlemlenmektedir. Ülke ekonomisinde büyük bir yeri olan ve önem verilen petrol sektörünün de imalat sanayisindeki yeri azımsanmayacak kadar değerlidir. Bunun dışında, metal fiyatlarının dünya pazarında düşüş göstermesi ve yeniden faaliyete geçen tesisler sonucunda Azerbaycan'da Metalürji sektörü önem arz etmeye başlamıştır. Bu gibi etkenler televizyon, klima üniteleri ve buzdolabı gibi beyaz eşya ürünlerinin üretim miktarlarında büyümelere neden olmuştur. Bu gelişmelere karşın, daha yeni öğrenilen ve üretilen ürünlerin ithalat zamanı karşılaştığı en büyük sorun diğer ülkelerin yüksek kaliteli ve daha ucuz fiyatlı ürünleriyle rekabet edememesi olmaktadır.

2014 yılında petrol sektörü dışındaki sektörlerin GSYH'deki payı %2,2

oranında artım göstermiştir. Buna karşın, petrol ve ilgili sektörler %3,4 oranında bir düşüşle karşı karşıya kalmıştır. Azerbaycan Merkez Bankasının 2015 verilerine bakacak olursak, GSYH'nin 69 milyar ABD dolarına ulaştığını, 2014 yılında bu rakamın 38 milyar dolarlık bölümü sanayi sektörünün payına düştüğünü göre biliriz. Bunun dışında, üretimde hizmet sanayisinin payı %8 olarak görülmüştür. Son 10 yılda Azerbaycan'da sanayi ürünlerinin hacminde 9 kat bir artım gözlemlenmiştir.

2015-2020 dönemini kapsayan Sanayi Kalkınma Programında ülkede petrol dışı ürünlerin ihracatının arttırılması, sanayide modernizasyonun hayata geçirilmesi, üretimde bilim ve teknoloji yoğunluğuna önem verilmesi, devlet teşvik mekanizmasının arttırılması hedeflenmiştir.

2.1.2.1. Metalürji

Bakü Steel Company ve Bakü Çelik Döküm Anonim Ortaklığı Azerbaycan'da özel sektörde en büyük metalürji fabrikalarıdır. Bu fabrikaların üretim kapasiteleri 2007 yılında sırasıyla 386.456 ton ve 70.770 ton olmuştur. Diğer kuruluşlar az sayıda ürünler üretmekte ve genellikle demir kırıntıları ve çelikten yararlanmaktadırlar. Örnek olarak, Global Construction komanditer, Atahan Demir Sanayi komanditer kuruluşunun her birinde 40-80 kişi çalışmakta ve 1000-2000 tona ulaşan üretim gerçekleştirilmektedir. Bakü ve bölgelerde genel olarak üretim kapasitesi azımsanmayacak (yıllık yaklaşık 10-100 ton) işletmeler çalışmasını sürdürmektedir. Üretilen ürünlerin büyük hacmi iç talebin karşılanmasına yönelirken, az bir kısmı ise İran, Türkiye gibi komşu ülkelere ihraç edilmektedir. İç kaynaklar sayesinde aynı zamanda üretim giderleri de karşılanmaktadır. (AZAJ, 2015). Bu bağlamda, Azerbaycan'da faaliyetini sürdüren başka metalürji kurumlarının faaliyetini de ele alabiliriz.

Azerbaycan'da çelik boru üretimi 1945 yılından sonra, Azerboru A.O yapıldıktan sonra üretilmeye başlamıştır. 1960 yılı sonrasında fabrikada boru yayma agregatı, pestahyayma agregatı ve çelik döküm sobası üretimine başlanmıştır.

Alüminyum üretiminin küçük bir kısmı özel işletmelerde gerçekleştiriliyor. Bunun dışında, daha büyük, devlet tesislerinde de (Sumgayıt Alüminyum, Taşkesen Zaylik Alunit, Azeralüminium vs.) üretim gerçekleştirilmektedir.

Daşkesen Filizsaflaştırma A.O kurulmadan önce cevher üretimi imal için Gürcistan, Rustavi'deki metalürji fabrikasına gönderilmekteydi. 1945 yılında kurulan Daşkesen Filizsaflaştırma A.O 2006 senesinde İngiltere sermayeli DET. AL. Limited şirketine 25 yıl süresince devredilmiştir. Bugün itibari ile 4 atölye ile faaliyetini sürdüren Sumgayıt Alüminyum yapımına 1949 senesinde Azeralüminium A.O'nın yan işletmesi olarak başlanmıştır. İlk metal külçe ve ilk alüminyum üretimi 1955 senesinde gerçekleştirilmiştir.

2.1.2.2 Enerji

Bir asrı aşkın faaliyet süresince Azerbaycan enerji sektörünün en verimli dönemini 1970 yılı olarak gösterebiliriz. Nahcivan Özerk Cumhuriyetinde Araz nehri üzerinde elektrik enerjisi kapasitesi 22 MW olan "Araz" su elektrik santralının inşası ile 1970-1980 senelerinde enerji donanımı alanında birçok uygulama ve projelerin gerçekleştirilmesine başlanmıştır.

Gün geçtikçe gelişme ve büyüme gösteren Sumgayıt'ın elektrik ve ısı ihtiyaçlarının karşılanması da çözülmesi gereken önemli sorunlar arasında kendini göstermiştir. Bu ihtiyacı karşılamak adına 2. Sumgayıt Enerji Merkezinde ilaveten dördüncü türbin jeneratörü çalıştırılarak santral gücünün 220 MW'ye yükseltilmesi sağlanmıştır. Bunun dışında, Azerbaycan'ın stratejik noktalarından olan Karabağ bölgesinde verimli toprakların sulanması ve su ihtiyacının temininin sağlanması, elektrik enerjisine olan ihtiyacın karşılanması ve mevcut enerjinin taşınması sürecinde verilen kayıpların en aza indirgenmesi adına Terter nehri üzerinde Serseng Su Deposu ve aynı adlı su elektrik santrali kurulmuştur. 1976-1977 yıllarında inşası tamamlanan su elektrik santralının kapasitesi 50 MW olarak gösterilmektedir. (Hacızade, 200: s 257)

1980 yılında kullanıma açılan Azerbaycan IES 2400 MW kapasitesi ile Güney Kafkasya'nın en büyük termal elektrik santralidir. Bunun dışında, aynı yılda zorlu koşullarda da çalışabilen Şemkir SES de kullanıma açılmıştır.

1968-1971 senelerinde 330 KV kapasitesi olan Şirvan DRES, Yaşma-Derbent, Ağdam-Gence-Ağstafa yüksek gerilimli hatlarının ve 330, 110, 20 KV gücündeki Yaşma, Gence, Ağstafa yarım santrallerinin kurulmasıyla Azerbaycan

1980’li yıllarda artık kendi elektrik enerjisini karşılamakla beraber, komşu ülkelere de elektrik ihracını gerçekleştirmekteydi.

Ermenistan’la devam eden savaş ve SSCB’nin dağılması sonucunda Azerbaycan elektrik üretimi de darbe alan alanlardan biri olmuştur. Bunun en başlıca nedeni enerji kaynaklarının zarar görerek kullanılamaz hale gelmesi olmuştur. Şöyle ki, 1990 yılında 24 milyar kilovat saat olan elektrik üretimi, 1995 yılında 17 milyar kilovat saat üretime inmiştir. Bunun sonucunda, ihtiyacın geri kalan kısmı elektrik enerjisinin ithali ile karşılanmıştır. Bütün bu olumsuzluklara karşın, diğer ülkelerle sağlanan stratejik anlaşmalar sayesinde sektörün bu kötü durumu uzun süre devam etmemiştir, yabancı yatırımlar sayesinde yeniden eski gücüne kavuşmuştur.

1984 yılında inşası yarım bırakılan Şemkir SES’in devamı niteliğinde olan Yenikent Su Elektrik Santrali’nin inşası Avrupa İmar ve Kalkınma Bankasının 53.24 milyon ABD doları tutarında kredi ayırmasıyla tamamlanmıştır. Santralin tamamlanmasından sonra 2000 yılında elektrik enerjisi hasılatına başlanmıştır. Bunun yanı sıra, Haçmaz, Şeki, Astara gibi ilçelerde parça elektrik santralleri, Nahcivan Özerk Cumhuriyetinde 3 elektrik santrali ve Sumgayıt şehrinde termik santrallerin kullanıma açılmasıyla enerji sektöründe yeni bir çağ başlamıştır.

2001 senesinde Türkiye merkezli sermaye kuruluşu olan Barmek Holding’le anlaşma sağlanarak elektrik donanımının iyileştirilmesi hedeflenmiştir. Fakat bu işbirliği uzun süre devam etmemiş, 2007 yılında Barmek Holding’in Azerbaycan enerji piyasasından çekilmesiyle enerji dağıtımı Devlet kurumu Azer Enerji’ye verilmiştir.

Sabuncu, Binegedi, Surahanı, Sebail, Karadağ, Nizami, Hatai, Hazar ilçelerindeki kasabalarda doğalgaz ihtiyacını karşılamak adına bir sıra işler gerçekleştirilmiş, 2004-2008 yıllarında bu bölgelerin ısıtma sistemi yapılandırılmış ve 100’e yakın kazan dairesi yeniden kullanıma açılmıştır. Bu program dahilinde hatlar onarılmış, 1600 kilometrelik yeni hatlar döşenerek ülkedeki doğalgaz temin derecesi %85’e çıkarılmıştır. Programın devamı niteliğinde, 2011 yılında 5040 km yeni hat yapılmış ve 1536,8 km hat onarılmıştır. Bu iyileştirmelerden sonra evlerin büyük çoğunluğu yeni sisteme geçiş yaparak Smart kart sayaç kullanımını

gerçekleştirmiştir. Plana uygun olarak, elektrik üretiminin %4,5 artırılması için 2011 yılında enerji üretimine 1 milyar manat sermaye koyulmuştur. Bütün bu uygulamalar sonucunda 2008 senesi ile kıyaslandığında 2015 senesinde elektrik enerjisi 1,7 defa artmış ve 38 milyar KWT derecesine yükselmiştir.

2.1.2.3. Makine Yapım

Birçok farklı anları kapsayan (enerji, elektrik, radyoelektronik, cihaz yapımı vb.) makine yapımı çalışan sayısı ve üretilen ürünün değeri açısından Azerbaycan sanayisinde ilk sırada yer almaktadır.

Makine yapımı sanayisinde öncül alan petrol makine alanı olmaktadır. Petrol makine yapımı genel olarak makine sanayisinin %25'ni kapsamaktadır. Bu alanda en gelişmiş ve büyük kurum Başneftkimmaş olmaktadır. 40 farklı ülkeye ürün ihracatı gerçekleştiren bu kurum makine sanayisinin bel kemiği olarak faaliyetini sürdürmektedir. Bir başka önemli kurum da, Hazar denizinde 200-300 metre derinliklere kadar kuyu kazılmasına olanak tanıyan sabit platformlarının üretimini gerçekleştiren Bakü Derin Deniz Özülleri Fabrikasıdır. Petrol makine yapımı sanayisinde diğer önemli kurumları Setterhan Makine Fabrikası, Kaşle Makine Fabrikası, Binegedi Kil ve Poladtökme Fabrikaları olarak gösterebiliriz. (Bağırov, 2003: s 52)

Bağımsızlık yıllarında, petrol makine yapımı dışında, elektronik, cihaz yapımı, radyoelektronik gibi önemli alanların da gelişim gösterdiği gözlemlenmektedir. Azerbaycan için yeni sayılabilecek bu alanlarda birçok büyük fabrika faaliyetini yürütmektedir. Bunlara örnek olarak, Bakü'de klimalar, buzdolapları, akü, lamba, transformatörler hazırlayan fabrikalar, Salyan'da su ısıtıcıları fabrikası, Mingçeşvir'de kablo fabrikası, Şamahı'daki Star televizyon, radyoelektronik fabrikalarına ise Bakü'de EHM fabrikası, Bakü Radyo, Nord, Ozon, vb. fabrikaları gösterebiliriz. Makine yapımı alanında bir başka önemli alan da otomobil ve gemi fabrikalarıdır. Bu alanda faaliyet gösteren en büyük fabrikalar, Bakü'de Bakü Gemi Fabrikası ve yük ve yolcu taşıma araçları üreten Bakü Otomobil Fabrikasıdır. Sadece Bakü'de değil, diğer büyük şehirlerde de otomobil fabrikaları faaliyet göstermektedir. Gence Otomobil Fabrikası'nda Oka otomobilleri ve Beyaz Rusya traktörleri, Şamahı Otomobil Fabrikası'nda Azsamand ve Aziz

otomobilleri, Nahcivan Otomobil Fabrikası'nda Lifan markalı otomobiller üretilmektedir. Bu sanayinin bir başka kolu olan Askeri Sanayi'de Savunma Sanayii Bakanlığı'nın kontrolünde olan birçok kurum üretimini sürdürmektedir. İklim Üretim Müessesesi, Avia-Agrega Fabrikası, Senayecihaz Üretim Müessesesi, Dalga Bilimsel-Üretim Müessesesi ve Alev Fabrikası bunlardan sadece bir kaç. Askeri sanayinin en büyük başarılarından biri de İstiklal keskin nişancı silahıdır. Telemekanina kuruluşunun üretimi olan bu ürün savaş amaçlı olup, 2008 senesinden üretimine başlanmıştır. Sadece Azerbaycan ordusu için hazırlanan bu ağır keskin nişancı tüfeği, -50, + 50 derece hava koşullarında kullanılmaya uygundur. Sadece 2010 yılında 350 savunma amaçlı ürün üreten söz konusu kurum makine yapımı sanayisinde en büyük üretim kapasitesine sahip olmaktadır. (DYRL, 2016)

2.1.2.4 Tarım sanayisi

Gıda ürünlerinin üretimi Azerbaycan ekonomisinde üretim büyüklüğüne göre üst sıralarda olan bir sektördür ve söz konusu alan başlıca olarak konserve, maden suları, şarap gibi alanlarla temsil olunmaktadır. Uygun sektörde ilk sırayı alan bu üretim dalı, aynı zamanda, ürünlerin çeşitliği açısından dikkat çekicidir.

Haçmaz ekonomik bölgesinin hammadde tedarikinde önemli yer aldığı konserve sanayisinde özellikle, "Gilan Holding" ve "Azersun Holding" özel kuruluşları dikkat çekmektedir. Bahsedilen alanla ilgili en gelişmiş tedarikçi bölgeler Guba-Haçmaz, Nahcivan, Ordubad, Aran bölgesinde Ucar, Göyçay, Sabirabad, Lenkeran-Astara ekonomik bölgesinde Lankaran ve Masallı, Şaki-Zaqatala ekonomik bölgesinde Şaki, Gabala, Balaken, Gah'dır. Azerbaycan'da konserve sanayisinin diğer önemli dalı ise balık konserve sanayisidir. Söz konusu sektörün başlıca tedarik kaynağı Hazar denizi ve Kür nehridir. Ekonomik bölge bazında balık konserve sanayisi Aran, Lankaran-Astara, Guba-Haçmaz ve Abşeron bölgeleri ile temsil olunmaktadır. Bahsedilen bölgelerdeki kayda değer kuruluşlar Banka Balık kuruluşu, Ağrı ve Hıllı Balık fabrikası, Lankaran Balık, Nerimanabad Balık, Hudat Balık, Hövsan Balık tesisleridir.

Halkın başlıca tüketim ihtiyaçlarından olan et üretimi ve dağıtımı Bakü, Hırdalan, Gence, Lankaran, Sumgayıt gibi büyük nüfusa sahip şehir etraflarında gerçekleştirilmektedir. Ülke bağımsızlığını kazandığı ilk yıllarda hayata geçirdiği özelleştirme politikaları ile büyükbaş hayvanların %99'unu devletin elinden çıkarılarak özel kuruluşlara satmıştır. Bu anlamda Azerbaycan bağımsızlığının ilk yıllarından büyükbaş hayvan eti üretiminde artan oranda eğilim yakalaya bilmiş ve özellikle 1998 yılından sonra SSCB dönemindeki başarıya ulaşmıştır. Süt fabrikaları da söz konusu büyükbaş hayvan özelleştirme politikalarına paralel olarak gelişme göstermiştir. Öte yandan İstisu, Vayhır, Darıdağ, Gedebe Azerbaycan'da ambalajlanarak satılan tedavi özellikli maden sularındandır. Bahsedilen sulardan Nahçıvan Sirab ve Bademli işletmeleri SSCB'i döneminde kurulmuş olsa da bu gün de önemini korumaktadır. Yurt içi ihtiyacı önemli ölçüde karşılayan Sirab 2015 yılından "Azerbaycan Brendi" olarak dünya pazarına çıkarılmaya başlanmıştır. Öte yandan yurt içi ihtiyaç ve hammadde varlığı ülkede İmişli Şeker Fabrikasının kurulmasına olanak sağlamıştır. Söz konusu işletme Türk sermayeli kuruluş "Azersun Holding" e aittir.

Hafif sanayi sektörünün gelişimi bir az eskiye, 8. yüzyıla dayanmaktadır. Söz konusu sektör ülkede ayakkabı, halıcılık, dikiş, triko gibi alanlarla temsil olunmaktadır. Ancak, günümüzde bahsedilen faaliyet alanlarının yabancı kuruluşlarla rekabet edebildiğini söylemek mümkün değil. Son yıllara gelindiğinde azalan oranda faaliyetini devam ettiren bu sektör SSCB döneminde düşüş yaşamıştır. Örneğin, söz konusu birlik döneminde ipek, pamuk ve pamuk ürünleri 1900 yıllarının başlarındaki üretimin sırası ile %78, %9 ve %1,8'ni gerçekleştire bilmiştir. Kasıtlı şekilde yürütülen bu politika Moskova merkezli yönetimin ucuz işgücü ve hammaddeye sahip Azerbaycan sermayeli kuruluşlar karşısında rekabet edemeyeceği endişesinden kaynaklanmaktaydı.

Bahsedilen politika günümüzde kendi etkisini göstermeğe devam etmektedir. Diğer bir ifade ile bu gün Azerbaycan hafif sanayi mallarına olan ihtiyacının en az %85'ni ithal ederek karşılamaktadır. (Eyubov, 2001:s 67). Aslında, ülkede Aran gibi pamuk yetiştirilmesine uygun bölgeleri olsa da bundan yeteri kadar yararlanılmamaktadır. Yukarıda da bahsedildiği gibi, Azerbaycan büyükbaş hayvan

etine olan talebini tam olarak karşılaya bilmektedir. Yani, bu olanak deri ve deri ürünlerinin yurt içi hammadde ile karşılanabileceğini ortaya koymaktadır. Yani, deri ayakkabı, deri işleme ülkedeki potansiyelli sektörlerdendir. Ancak, söz konusu sektörün Azerbaycan ekonomisine ve dolayısı ile de GSYH' ya katkısı 1/1000 düzeyindedir ve son yıllara gelindiğinde azalma eğilimi dikkat çekicidir. Örneğin, 2001 yılında 100 olan gösterge, altı yıl sonra, yani 2007 yılında 58'e kadar gerilemiştir. Üretim büyüklüğünün parasal değerine bakıldığında ise 2001, 2006, 2007 yıllarında sırası ile 2,8, 7,1, 15,4 milyon manat olduğu görülmektedir. Ancak, bu yükselişi üretimdeki artışla açıklamak doğru olmayacaktır. Yani, söz konusu artışın en büyük ve başlıca nedeni enflasyondan ve daha yüksek fiyatlı ürün üretimine odaklanılmasından kaynaklanmaktadır.

2.1.3 Tarım ve Hayvancılık

Tarım, petrol-dışı sektörlerde önemli bir paya sahip olmaktadır. Tarım alanı ülke sınırlarında istihlak talebin başlıca bütünü olan besin ürünlerinin direk ve dolaylı arzını karşılamaktadır. Diğer taraftan, ülke pazarında rastlanılan birçok yabancı mallarla rekabet, rantabilitenin yüksek olmaması tarım üretiminin gelişimini negatif etkilemektedir. (Nesibli, 2000: s52) 2008 yılında bölgelerde 25 tarımsal müessesenin inşası gerçekleşmiş ve kullanıma hazır hale gelmiştir. Bölgelerin gelişim programına ülkenin parasal yardım sağlamasına karşın, sektördeki artış, rekabet kapasitesi yeteri düzeye ulaşmamış ve ülkenin yurtdışı satışlarında tarım alanındaki malların yeri küçülmüştür. Bu program çerçevesinde bazı problemler sonucu verimliliğin azalması, verimliliğin yeterli görüldüğü zamanlarda ise ürünlerin birçoğunun yurtdışı piyasalara satışının gerçekleştirilmesi bu alanda bazı sorunların yaranmasını kaçınılmaz hale getirmiştir. Aynı zamanda, tarım ve hayvancılık alanı, petrol-dışı alanlar içinde Azerbaycan'ın sosyal-ekonomik durumunu olumlu etkileyen alanlardır.

Tablo 2: Tarımın GSYH'deki payı

Yıl	1995	2005	2010	2013	2014	2015	2016
Yüz	27.3	9.9	5.9	5.7	5.7	6.7	5.6

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu, 2015.

1990'da GSYH'nin %26'sını kapsayan tarım alanı, 5 sene sonra GSYH kapsamında devamlı iniş göstermiş ve 2004 yılına kadar ikili sayılarla gösterilmiştir. (The World Bank, 2016) Azerbaycan piyasasını petrol bağımlılığının negatif tesirlerinden koruyacak en önemli alan olarak bilinen tarımın GSYH içinde çok az paya sahip olmasının esas sebebi tarımsal sektörde devlet desteğinin belirli oranda olmamasıdır. Örnek olarak, 2015 yılı Azerbaycan Devlet Petrol Fonu hesabından alınmış, 2016 yılda kullanılması makul görülen toplamın dörtte üçü devlet hesabına aktarılırken, %0,9'u tarımsal sektörde verimliliği yükseltecek Samur-Abşeron suvarma kanalının tamiri için ayrılmıştır.

SSCB zamanında tahıl alanı da hızla yükseliş göstermiştir. Üretim geçtiğimiz asrın 70-80'li yıllarında 1 milyon tona kadar yükselmiştir. Yalnız söz konusu yıllarda ülkede tahıl sektörünü daha da geliştirmektense, şarap üretimi ön plana çıkmıştır. SSCB zamanında Azerbaycan'da tarım esas olarak pamuk, sebze ve üzüm alanlarında geliştirilmiştir. (Aras ve Süleymanov, 2010, s72)

SSCB'nin parçalanmasından sonra kolhozlar ile beraber sovhozlar da işini dayandırmış ve siyasi iktidarın kazanılması sonrası, hükümet bu sektörde yapılması gereken düzenlemelere odaklanmıştır. 20 yıl önce hayata geçirilen Tarım Reformu Kanun'u ve toprak reformuna yönelik hukuki reformlarla beraber sovhoz ve kolhozların sayısında düşüşler olurken, çiftlikte çalışanların sayısında artım gözlemleniyordu.

Bağımsızlık sonrası eski pazarının büyük kısmını kaybeden ve üretimde birçok sorunlarla karşı karşıya kalan Azerbaycan'da bahsedilen sektörde üretim 1990-1995 arasında yaklaşık olarak, %50 azalma göstermiştir. Buna karşılık, sonraki dönemlerde bu düşüş engellenmiş, cumhuriyetin kurulmasının 4. yılında yapılan toprak hakkında düzenleme ve aynı zamanda özelleştirme çabalarının yardımıyla üretimde yükselmeler gözlemlenmiştir. (Ahmedov ve Hacıyev, 2004: s 84). Bu sektörde Azerbaycan'ın büyük kapasiteli üretim alanları ise, aşağıdaki şekilde açıklanabilir.

- Fındık: Yatırım yapılması gereken verimli ürünlerden biridir. Özellikle Zaqatalada, başkent Bakü'de, Quba ve Haçmaz'da toplanmakta ve yaklaşık %65'i Avrupa'ya ihracı

gerçekleştirilmektedir.

- Şeker Pancarı: SSCB zamanında Azerbaycan daha çok şeker pancarı üretimi gerçekleştiriyordu. Fakat SSBC ülkelerinden olan Ukrayna da bu ürünü üretmeye başladıktan sonra, genel olarak birlikte Azerbaycan pancarına olan talep azalmaya başladı. Söz konusu ürün bağımsızlık kazanıldıktan sonra Babek, Beylegan, Sabirabad, İmişli ve Selyan kesimlerinde tekrar ekilmeye başlamış, ancak fabrikaların yeterli kapasitede olmaması nedeniyle İran'a üretim için gönderilmiştir. Azersun Holding'in bünyesi altında faaliyet gösteren İmişli şeker fabrikası da bu durumun çözülmesi için kurulmuş ve sonraki yıllarda başarılı şekilde faaliyetini devam ettirmiştir.
- Çay: Azerbaycan'da çay üretimine başlanma tarihi 1930'lu yıllara dayanmakta ve en çok üretim yapılan yerler olarak da Lenkeran-Astara semtleri öne çıkmaktadır. Bu alanda en yüksek üretim rakamlarına 1960'lı yılların sonu 1970'li yılların başlarında ulaşılmıştır. (Ahmedov ve Hacıyev, 2004: s 75). Yıllara göre üretim miktarlarına bakacak olursak, 1970'lerde bu rakam 34.000 tona yaklaşırken, 2003'te bu rakam yaklaşık olarak 1.900 ton olmuştur. Bağımsızlık kazanıldıktan hemen sonra kullanımı zor olan bu sektörün bir kez daha kullanılabilir hale gelmesi için çalışmalar yapılmıştır. Azersun Holding'in de çabalarıyla beraber özellikle Lenkeran'da bin hektardan daha fazla plantasyon alanı kullanım için yararlı hale getirilmiş ve burada şirketlerin işe başlaması için gerekli ortam sağlanmıştır.
- Tütün: Tarım sektöründe önemli yerlerden birini de tütün tutmaktadır. En çok Şeki-Zaqatala bölgesinde yetiştirilmiştir. Bağımsızlıktan önceki dönemde 60 bin tonun üzerinde tütün üretimi yapılmasına karşılık, bağımsızlıktan sonra üretim 5 bin tona kadar inmiştir. (Ahmedov ve Hacıyev, 2004: s 87). Ülkede tütün ihracı yapabilmek için en az 25 bin ton üretim

gerçekleştirilmelidir. Sigara üretimi için gerekli hammaddenin yetersiz olması dolayısıyla Azerbaycan zorunlu olarak yurtdışından hammadde ithali yapmaktadır.

- Pamuk: Sovyetler zamanında ekonomide başlıca yer kaplayan bu sektör bağımsızlık yıllarında birçok nedenden dolayı giderek zayıflamıştır. Bu nedenlerin başında gübrelerin kalitesinin aşağı olması, biçerdöver ve buna benzer üretimde kullanılan aletlerin kalitesinin istenen düzeyde olmaması ve yedek parçaların aşırı pahalı olması gelmektedir. Amaçlanan üretim miktarına ulaşılmamasına karşılık kapasite yıllık olarak 840 bin ton üretime izin vermektedir. Ekilen pamuk alanlarında da azalma gözlemlenmektedir. Şöyle ki 1990 yılında 255 bin hektar arazide pamuk ekimi yapılmasına karşılık 10 yıl sonra bu gösterge 2 kattan daha fazla azalarak 100 bine düşmüştür. Son dönemlerde ise ekilen pamuk alanları 20 bin hektarın da altına inmiştir. Ekilen alanlardaki azalış doğal olarak üretim miktarını da etkilemiştir. İstatistiki verilere bakacak olursak, bağımsızlık kazanıldıktan sonra bu sektörde devamlı gerilemenin olduğunun şahidi oluruz. Diğer nedenlerin yanında petrol sektörüne ayrılan dikkat da pamuk sektörünün gölgede kalmasına neden olmuştur. 1990 senesinde 540 bin ton pamuk üretilmiş, 15 sene sonra bu rakam 200 bin tona inmiş ve son olarak 2014 senesinde 50 bin tonun altına gerilemiştir. İhracat rakamlarını incelediğimizde de ülkeye bu sektörden gelen gelirlerin yıllara göre giderek hızlı bir şekilde azaldığını gözlemliyoruz. 1990 senesinde 115 milyon dolar sadece pamuk ihracından gelir elde eden ülkede, 2014 senesinde bu tutar sadece 14 milyon dolar olmuştur. Bu rakam aynı zamanda son 80 yılın en kötü istatistiği olarak da kayıtlara geçmiştir (Rüstemova,2015: s 92).

Tarım sektörünün başında gelen ürünlerin ilgili yıllara göre istatistik bilgileri

Tablo 3’de gösterilmiştir. Tablodan da görebileceğimiz üzere 2016 yılında Pamuk üretiminde yaklaşık yüzde 150 artım olmuştur.

Tablo 3: Azerbaycan’da Tarım Sektörünün Başlıca Ürünlerinde Üretim (bin ton)

Yıl	Pamuk	Tütün	Patates	Çay
1990	542.9	52.9	186.2	30.7
1995	274.3	11.7	155.5	9.41
2000	91.5	17.5	470.2	1.08
2005	196.2	7.1	1083.1	0.73
2006	130.2	4.8	999.3	0.65
2007	100.4	2.9	1037.3	0.48
2008	55.3	2.5	1077	0.32
2009	31.9	2.6	983	0.45
2010	38.3	3.2	953	0.54
2011	66.4	3.6	938	0.53
2012	57	43	968	0.57
2013	45.5	3.5	992	0.57
2014	41.2	2.9	819.3	0.47
2015	35.2	3.5	839.8	0.58
2016	89.4	3.6	893.0	0.4

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu, 2016.

2.1.3.1 Hayvancılık

Bağımsızlık yıllarından sonra devlete ait büyükbaş hayvanları özelleştirmeye çıkarması günümüzde yurt içi talebi karşılamaya yönelik stratejinin bir parçası olarak değerlendirmek doğru olacaktır. Sonuçta, özellikle 1998 yılından sonra Azerbaycan et ve et ürünleri ile süt ürünlerine olan dâhili talebini tam karşılar duruma gelmiştir. Bahsedilen sektör üretim miktarı ile beraber üretilen ürün kalitesinde de başarı elde etmiş ve günümüzde ülkede 20 türden fazla süt ve süt ürünleri üretilmektedir. Diğer taraftan Azerbaycan ekonomisinde kümes hayvancılığı ve onların yan ürünlerine olan talep arz miktarından daha yüksektir. Bu nedenden de tavuk etinin %27’i yumurtanın ise %30’u ithal edilmektedir. (Aras, 2003: s73).

Et, süt ve yumurta üretimi ile ilgili yıllara göre bilgiler bir sonraki tabloda gösterilmektedir.

Tablo 4: Hayvancılık Ürünlerinin Üretimi (1000)

Yıllar	Et (ton)	Süt	Yumurta(adet)
1990	175.5	970.4	985.
1995	109.4	826	455
2000	153.6	1031	542
2005	198	1251	874
2006	204	1300	542
2007	218	1341	953
2008	228	1380	1101
2009	231	1432	1209
2010	244	1534	1178
2011	254	1600	1011
2012	276	1695	1226
2013	286	1796	1401
2014	291	1855	1562
2015	299	1925	1553
2016	302.20	2009	1609

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu, 2016.

Tablo 4’de yansıtıldığı üzere süt üretimi, 2000 yılının başına kadar azalarken, bahsedilen yıldan sonra gelişme göstermiştir. Dikkat çeken diğer rakam ise, 2000-2014 yılları arasındaki üretim büyüklüğüdür. Söz konusu yıllar aralığında üretim hem sürekli artmış, hem de SSCB’i dönemi üretiminin üzerine çıkmıştır. Yumurta üretimi ise, bağımsızlığın ilk 6-7 yılında düşüş yaşasa da, yalnızca 2008 yılında SSCB’i döneminin başarısı yakalana bilinmiştir. Büyükbaş ve kümes hayvancılığını genel olarak ele aldığımızda 2000 yılının başları canlanma, 2010-2012 yılları ise en iyi dönem olarak değerlendirilebilir. Son yıllarda bu sektörle ilgili en başarılı politika 2014 yılı kararı olmuştur. Bahsedilen karar sonrası soyağacı hayvan ithal edenlere ve hayvancılıklar uğraşanlara %50 devlet indirimi uygulanmıştır. Diğer taraftan Agrolizing Joint Kuruluşuna 14 milyon manat, Devlet Tarım Bakanlığına ise, 1,7 milyon manat ayrılmıştır (Aliyev, 2015).

Balıkçılık Azerbaycan’ın en önemli kaynaklarından ve ülkenin ekonomik gücünü artıracak potansiyel sektörlerden biridir. Azerbaycan’ın Hazar’dan avladığı

balık sayısı, özellikle bağımsızlık yıllarından sonra azalma göstermeğe başlamıştır ve 1991 yılında 600 ton olan bu rakam, 2000 yıllarının başlarında 85 tona kadar azalmıştır. (Nebiyev, 2000: s.221) Bu, ülke ekonomisinde ilgili sektörlerde gerilemenin yaşanması ve aynı zamanda yasadışı avlanmadan dolayı bazı balık türlerinin tükenme tehlikesi yaşaması ile açıklana bilir. (UNDP², 2016). Diğer bir sorun ise, yasadışı avlanma rakamlarının yüksek olmasıdır. 2007 yılında söz konusu havzadan toplam avlanma 750 milyon ABD doları teşkil etmesine karşın resmi rakamların bunda 12 kat daha az olduğu dikkat çekmektedir.

Azerbaycan deniz ürünleri üretimi, satışı ve diğer tüm hakları bir zamanlar “Azerbalık” devlet kuruluşunun denetiminde olsa da 2000 yılından sonra İngiliz sermayeli Caspian Fish Company Azerbaijan isimli kuruluşun faaliyete geçmesi hem balık arzını, hem de tüketimini azaltmıştır. Aynı zamanda tekeli görevi üstlenmiş bu kuruluş ithalci kuruluşları getirdikleri ürünün %30-35’ni bahsedilen şirkete satmaya mecbur kalmışlar. Bu durum ithalatı azaltmakla beraber, fiyatları yükseltmiş ve tüketimin azalmasına neden olmuştur. Bu gün sektördeki arz miktarı talebin %15-25’ne eşittir.

Bahsedilen sektörle ilgili son yıllarda uygulanmış en başarılı politika dünyanın bir sıra finans kuruluşları ve yabancı yatırımcılarla ortak gerçekleştirilmiş politikalardır. Bu bağlamda 2009 yılında, Çevre Bakanlığı ve Azerbaycan Doğal Kaynaklar Bakanlığının Şirvan ve Aran bölgesindeki bazı balık üretim fabrikalarından 16 milyon adet balığı Hazar, 460 milyon adet yavru balığı ise dâhili su havzalarına kazandırmasını örnek vere biliriz. (Aras ve Süleymanov, 2010:s 87).

2.1.3.2 Diğer Petrol Dışı Sektörler

Turizm ve sosyal hizmetler sektörü Azerbaycan’ın petrol dışı sektörleri arasında büyük önem taşımaktadır. Son yıllarda başarılı petrol stratejisinin gerçekleştirilmesi sonucunda insanların gelir düzeyi iyileşmiş, tüketim ürünlerine olan talebi artış göstermiştir. Bununla birlikte, KOBİ’lerin gelişimi için de kısmen uygun ekonomik ortam sağlanmıştır.

Şu an için Azerbaycan’da risk derecesinin minimum düzeyde olması bu sektöre yatırımların artmasına olanak tanımıştır. Yatırımların artmasının

²United Nations Development Programme

sebeplerinden biri de, yatırımın geri dönüşümünün kısa süreli olmasıdır. Bu sebepten, ülkede talebi ödeyebilecek ticaretin ortaya çıkması kaçınılmaz olmuştur. Bütün bu pozitif etkenlere rağmen, halen pazar fiyatları yüksek olmasının sebebi, büyük işletmeler için uygun şartların sağlanamamasıdır. Tekelci ekonomi büyük işletmelerin belirli kişilerin eline geçmesine neden olduğundan, fiyatlar tüketiciler için yüksek olarak kalmaktadır.

Turizm ve sosyal hizmetler alanının ülke ekonomisine etkisi azımsanmayacak kadar büyüktür. Ülkemizde bu sektörün gelişimi için gereken iklim, doğal ortam, tarihi ve arkeoloji yapıtlar, aynı zamanda güvenli ortam mevcuttur. Dünyada mevcut olan 11 iklimin 9'unun Azerbaycan'da olması, Hazar denizi sahilleri, Lenkaran-Astara, Haçmaz gibi şehirlerdeki deniz sahilindeki ormanlar, dağlar, kış turizmi için uygun iklim ve tedavi amacıyla kullanılabilecek mineral kaynakların olması hem iç, hem de dış turizmin gelişimi için uygun şartları sağlamaktadır.

Quba-Haçmaz, Bakü-Zagatala, Lenkaran-Astara ve Tovuz-Gazax turizm yollarının modern standartlara uyumlu hale getirilmesi için Turizm Bakanlığı uluslararası ölçekte faaliyet gösteren kurumlara 100 bin dolar ve 50 milyon dolar arasında değişen projeler sunulmuştur. Bunun yanında, 27.08.2002 tarihli kanunla "2002-2005 seneleri için Turizmin Geliştirilmesi Yönünde Devlet Projesi" onaylanmıştır. Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in onayladığı kararname ile turizmle uğraşan işletmelere verilen lisansların süresi 2 yıldan 5 yıla çıkarılmıştır. Devlet vergileri 8 milyon Azerbaycan manatından 2 milyon 750 bin Azerbaycan manatına indirilmiştir.

Azerbaycan'ın 2004-2008 senelerini kapsayan bölgelerin gelişimi programında geliştirilmesi gereken ilk hedefler sırasında turizm sektörüyle alakalı olarak hazırlanan projeler ve iş planları yabancı yatırımcılara sunulmuştur. Daha yeteri kadar bilinmeyen ve yatırım bekleyen Quba, Nabran, Şeki, İsmayılı gibi şehirler ve bölgelerin doğal güzellikleriyle birlikte, neredeyse her sokak başında rastlayacağınız sanat ve kültür merkezleri olan Bakü turizm açısından yapılan yatırımlarla beraber daha da gelişecektir.

Aşağıdaki tablodan da görüldüğü üzere, Azerbaycan'da turizm sektörü her geçen yıl daha da gelişmektedir. Şöyle ki, 2010 senesinde bu sektörde çalışan işçi sayısı 36899 ise, 2016 senesinde bu rakam 54328 kişiye yükselmiştir ki, bu da yaklaşık %47 artım olduğunu göstermektedir.

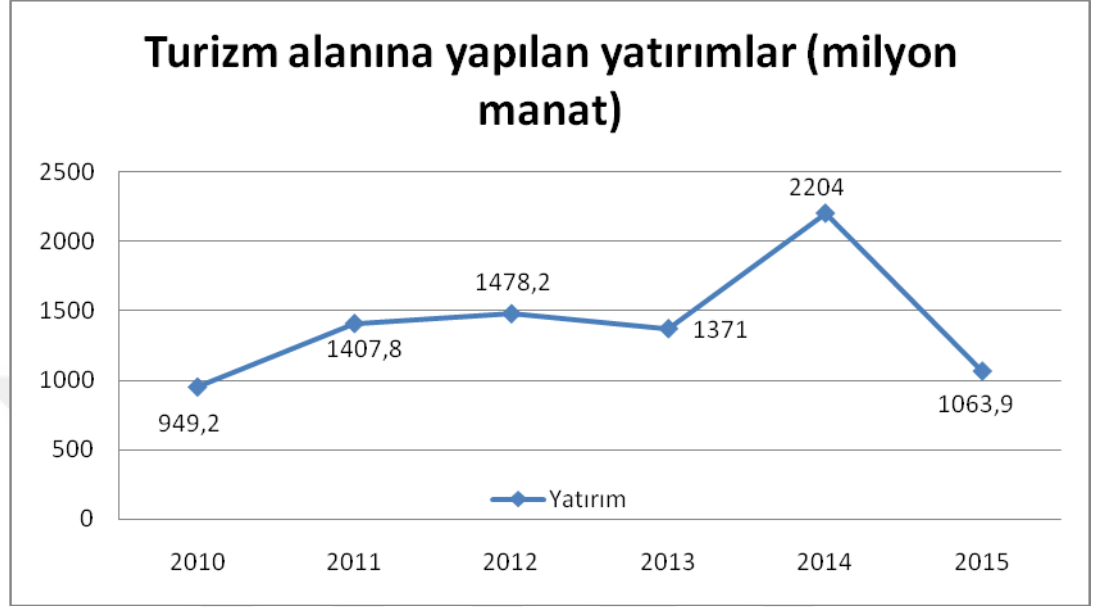
Tablo 5. Turizm için karakteristik alanlara göre önemli göstergeler (milyon AZN)

Yıllar	2010	2012	2014	2015	2016
Çalışan sayısı	36,899	38,839	41,886	49,449	54,328
Yatırımlar	949.2	1,478.2	2,204.0	1,063.9	1,550.1

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu'nun bilgileri kapsamında yazar tarafından hazırlanmıştır.

Yapılan yatırımların hacminde de bu yıllar içerisinde önemli artışlar olsa da son 2 yılda gerilemeler gözlemlenmiştir. 2009 senesinde turizm sektörüne 949,2 milyon Azerbaycan manatı yatırım yapılmış ise, 2015 senesinde bu rakam 1 milyar 63 milyon 9 bin Azerbaycan manatını bulmuştur. Bu da, yatırımların yaklaşık % 12 artış sağladığını gösteriyor. 2014 yılı ise turizm alanına en fazla yatırım yapılan yıl olarak kayıtlara geçmiştir. Şöyle ki, 2014 yılında turizm yatırımları 2 milyar 204 milyon Azerbaycan manatı olmuştur. Daha sonra ülkede birçok alanda olduğu gibi, turizm alanında da yatırımlarda kısıtlamalar olmuş, bu da doğal olarak ülkeye gelen turist sayını olumsuz etkilemiştir. 2016 yılının sonlarından itibaren ise turizm sektörünün gelişimine yönelik atılan adımlar ülkede bu sektörde gelişime neden olmuştur.

Grafik 1. Azerbaycan’da Turizm sektörüne yapılan yatırımların yıl bazında göstergesi.

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu, 2016

Son yıllarda turizm sektörünün ve ekonominin gelişmesiyle beraber Azerbaycan’a gelen yabancı vatandaş sayısında genel olarak artış gözlemlense de son 3 yılda bu sayılarda biraz azalma olmuştur. Şöyle ki, 2008 senesinde Azerbaycan’a gelen yabancı vatandaşların sayısı 1 milyon 898 bin 939 kişi ise, 2013 senesinde bu rakam 2 milyon 508 bin 905 kişiye kadar yükselmiştir. Fakat 2014 senesinde bu rakam kısmen azalarak 2 milyon 297 bin 804 kişi olmuştur. Ülkeler bazında bakacak olursak, Azerbaycan’a gelen turistlerin içerisinde çoğunluğun doğal olarak sınır komşusu olduğu ülkelere olduğu tespit edilmiştir. Toplamda gelen turist sayısında Rusya Federasyonu ilk sırada yer almaktadır.

Tablo 6. Azerbaycan’a gelen yabancı vatandaşların ülkelere göre dağılımı (Bin kişi)

Ülke/Yılr	2008	2010	2012	2014	2015	2016
Toplam	1 899	1 963	2 484	2 297	2 006	2248
Rusya	631	701	876	843	930	950

Gürcistan	607	492	763	699	782	698
İran	308	349	283	131	144	151
Türkiye	157	214	295	314	164	217
Diğer	20	21	27	93	1 31	250

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu'nun bilgileri kapsamında yazar tarafından hazırlanmıştır.

Turizmle ilgili devlet tarafından imzalanan son program 2007-2016 senelerini kapsayan “Azerbaycan Turizminin gelişimi ile ilgili Devlet Programı” programı olmuştur. Bu program kapsamında turistleri Azerbaycan’a çekmek amacıyla, başkent Bakü 2012 senesinde Avrupa Müzik Festivali, 2015 senesinde Birinci Avrupa Oyunları gibi büyük organizasyonlara ev sahipliği yapmıştır. 2017 senesindeyse Azerbaycan, İslam Oyunları ve F1 yarışlarına ev sahipliği yapmıştır.

Ekonominin petrol dışı sektörler arasında hızla yükselen diğer bir sektörü ise inşaat sektörüdür. Azerbaycan’da inşaat sektörünün gelişimi 1997 senesinde kanunlarda yapılan değişiklikler sayesinde devletin tekelliliği kaldırılması ve özelleştirmenin teşvik edilmesiyle başlamıştır. Bununla birlikte, bu sektör yatırımcılar için gelir getiren bir sektöre dönüşmüş ve sektöre yapılan yatırımlar hızla artmaya başlamıştır.

İnşaat sektöründeki işler büyük bir oranda petrol ve doğal gaz sektörlerinin gelişimiyle ilişkilidir ve enerji altyapısı ve boru hatlarının inşaatı bu sektörün temel faaliyet alanını oluşturmaktadır. 1997-1998 senelerinde Bakü-Supsa boru hattı yapılandırılırken inşaat sektörü GSYH’nin %12’sini oluşturmuş, daha sonra petrol yatırımlarından bir durgunluk olduğu için inşaat sektörünün GSYH’deki oranı 2001 senesi itibarıyla %5,8’e inmiştir. Aynı şekilde, 2002-2005 senelerinde Azerbaycan’dan batıya uzanan boru hatları yapılandırılırken inşaat sektörünün GSYH’deki oranı %8,7 ile %12,5 arasında değişmiş, sonraki yıllardaysa inşaatların yarım kalmasıyla bu oranlar inmeye başlamıştır.

2009 senesinde inşaat sektörünün GSYH içerisinde oranı yaklaşık olarak %7 olmuştur. Bu dönemde ülkede inşaat sektörüne 5,3 milyar Azerbaycan manatı yatırım yapılmıştır ve bu sermayelerin %60'ı devlet, %40'ı ise özel sektörün payına düşmektedir. Projeleri gerçekleştiren kurumlara baktığımız zaman işlerin %75'ini özel sektörün, %25'ini ise devlete ait inşaat şirketlerinin gerçekleştirdiğini görebiliriz.

Sektörün gelişmesiyle birlikte, bu sektörde çalışanların sayısında da artış olmuş, bu rakam 200 bin kişiye ulaşmıştır. "Azersenayetikinti", "Azersutikinti", "Azerenerjitikinti", SOCAR (The State Oil Company of the Azerbaijan Republic), Hazar Denizcilik Müdürlüğü, Azerbaycan Devlet Demir Yolu gibi devlet şirketleri sektörün en büyük ve en çok istihdam yaratan şirketleridir.

Yeni yolların yapılması, lüks binaların inşa edilmesi, restoranların, otellerin vb. binaların yapılmasına talebin artması inşaat sektörünün gelişmesine sebep olmuştur. Son yıllarda sadece başkent Bakü'de onlarca yol ve yaya geçitleri yapılmıştır. (Mahmudov, 2015: s 28). 2000 senesinde ülkede üretilen GSYH'in %6,5'i inşaat sektörüne ait ise, 2014'de bu oran %12,6, 2015 senesinde ise %12,1'e ulaşmıştır

Görüldüğü üzere, GSYH'deki pay bazında baktığımız zaman inşaat sektöründe büyük gelişmeler olmuştur. Diğer taraftan, Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in 21.01.2014 tarihli kararı ile yürürlüğe giren, 2014-2016 senelerinde Bakü ve onun ilçelerinin sosyal-ekonomik gelişimiyle ilgili Devlet Programı'nın gerçekleştirilmesi sonucunda aşağıdaki hedeflere ulaşılması bekleniyordu:

- Su ve kanalizasyon, elektrik enerjisi, doğal gaz ve ısıtma sistemlerinin iyileştirilmesi
- Yol ve ulaşım altyapısının iyileştirilmesi
- Çevre şartlarının daha iyi duruma getirilmesi
- Sosyal-kültürel altyapı alanlarının (eğitim, sağlık, kültür, spor, turizm vb.) yapımının uluslararası standartlara uygun şekilde sürdürülmesi
- Girişimciliğin gelişimi yönünde yeni iş alanlarının ve yeni şirketlerinin faaliyete başlaması politikasının devam ettirilmesi
- Halkın refah düzeyinin yüksek seviyeye ulaştırılması

Bu hedeflere ulaşmak adına, son dönemlerde inşaat sektöründe gözle görülür gelişim gözlenmektedir. Bu Devlet Programı çerçevesinde gerçekleştirilmesi planlanan işler için devlet bütçesi, Azerbaycan Girişimcilğe Destek Milli Fonu, Azerbaycan Yatırım Şirketi ve diğer kaynaklar tarafından finansman sağlanması planlanmaktadır.

Hâlihazırda ülkemizde faaliyetini sürdüren inşaat şirketleri dünya piyasasına çıkma yönünde birçok başarılı adımlar atmışlardır. Bilimsel-Teknoloji gelişiminin son başarılarını kullanan şirketlerimiz Ukrayna, Gürcistan, Libya, Kazakistan, Rusya ve diğer ülkelerin ihalelerine katılmış ve kazandıkları ihalelerde başarılı çalışmalara devam etmektedirler. Bütün bunlar inşaat sektöründe gerçekleştirilen amaca yönelik planlı politikanın sonucudur. İnşaat sektöründe birçok şirketlerin faaliyetleri ve onların arasındaki rekabet bu piyasada hedeflenen arzı yaratmıştır. Sonuç olarak, pazarda mevcut olan talep fazlasıyla karşılanmıştır. Bu sektörün arz durumu aynı zamanda iç üretimin potansiyeline bağlı olarak da değişmektedir. Bu sebepten, inşaat sektörü petrol dışı sektörlerin ticari olmayan alanı sayılmaktadır. (Veliyev, 2008: s. 192).

Tablo 7. Azerbaycan'ın inşaat sektöründe konutların kullanıma sunulması.

	Konutların genel kullanıma sunulması (bin metre kare)					
Yıllar	2000	2005	2010	2014	2015	2016
Kendi Parasıyla	370	1115	1151	1806	1616	1545
Toplam	487	1593	2049	2197	1932	2121

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu'nun bilgileri kapsamında yazar tarafından hazırlanmıştır.

Tablodan da görüldüğü üzere, 2000 senesinden 2014 senesine kadar ülkemizde kullanıma açılan konutların toplam alanı 487 bin m²'den 2 milyon 197 bin m²'e kadar artış göstermiştir. Fakat 2015 senesinde ülkedeki ekonomik etkinliğin azalmasıyla bağlantılı olarak kullanıma açılan toplam konut alanı 1 milyon 932 bin metrekareye kadar azalmış, 2016 senesindeyse artarak bu rakam 2 milyon 121 bin metrekareye ulaşmıştır. Genel olarak, Azerbaycan inşaat sektörü

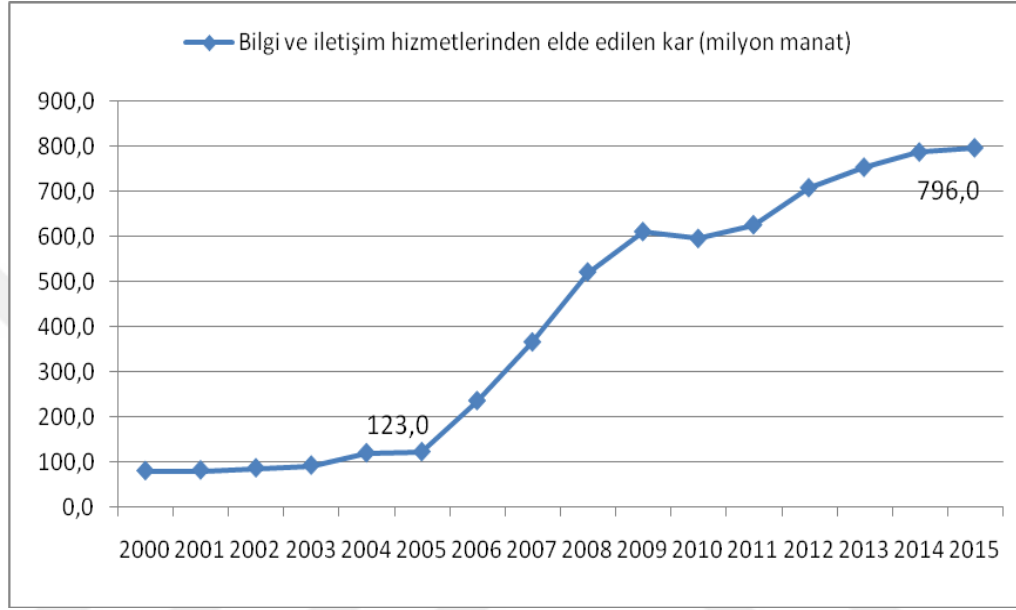
bağımsızlık yıllarında hızla gelişmiş ve bugünkü durumuna ulaşmıştır. Sonuç olarak, modern Bakü, Sumgayıt, Qebele ve Gence gibi büyük şehirlerde çok katlı ve farklı tasarımdaki binaların yapımı bu şehirlerin daha da güzelleşmesini sağlamıştır.

İletişim ve bilgi teknolojileri sektörü yeni, aynı zamanda, yüksek kar oranına sahip bir alan olarak bilinmektedir. Bürokratik engellerin ortadan kaldırılmasının, vatandaşlarla devlet daireleri arasındaki iletişimin kolaylaştırılmasının temelinde bilgi teknolojileri sektörü dayanmaktadır. Aynı zamanda, gelişmiş teknolojiler devlet dairelerinde verimliliğin artmasında büyük rol oynamıştır. Bütün bunları göz önünde bulundurarak, 2004 senesinin 20 Şubatında İletişim ve İleri Teknolojiler Bakanlığı oluşturulmuştur. Bu, Azerbaycan’da modern bilgi-komünikasyon teknolojilerinin kullanım şansları açısından önemli bir adım olmuştur. Azerbaycan Cumhuriyeti’nin ekonomik politikasının önemli yönlerinden biri de yüksek teknolojilere dayanan ekonomi oluşturmaktır. 2007 senesi 13 Şubat tarihinde Azerbaycan Cumhuriyeti’nin Cumhurbaşkanı İlham Aliyev “Bölgelerin sosyal-ekonomik gelişimi için Devlet Programı”nın üçüncü yıldönümü dolayısıyla düzenlenen konferansta bilgi-komünikasyon teknolojilerinin Azerbaycan’da uygulanmasını öncelikli konu olarak belirtmiştir. O zamandan itibaren bu alanın gelişimine daha fazla dikkat ayrılmıştır. Bunun en önemli sebebi, bilgi-komünikasyon teknolojilerinin modern dönemde rekabet becerisi ve ekonomik yükselişin katalizörü olduğunun farkında olmamızdır. Bu sebepten dolayı, bu alana yapılan yatırımların miktarı her geçen yıl artmaktadır. Devam eden süreçte bu gelişmeler ve teşviklerle beraber, bu alanda faaliyet gösteren birçok şirketlerin kurulması kaçınılmaz olmuştur.

Azerbaycan mobil operatör hizmetleri piyasasında Türk kapitaliyle kurulan “Azercell”, İsrail’in de ortak olduğu “Bakcell” ve yerli kapital hesabına kurulan “Nar” şirketleri faaliyetini sürdürmektedir. Saydığımız bu şirketler İletişim ve Yüksek Teknolojiler Bakanlığı ile ortak olarak kurulmuş, daha sonra 2003 senesinde “Bakcell”, 2008 senesinde ise “Azercell” şirketi tamamen özelleştirilmiştir. Bu şirketler dışında “Delta Telekom” şirketinin de önümüzdeki dönemde Azerbaycan mobil operatör pazarına gireceği öngörülmüyor.

Görüldüğü üzere, devlet desteğinin artması ile birlikte bu alanda özel sektörün katkısı yükselmiştir. Bilgi ve iletişim sektöründe elde edilen gelir düzeyinde de bu faktörün rolü büyüktür.

Grafik 2. Azerbaycan’da bilgi ve iletişim hizmetlerinden elde edilen kar.

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu’nun bilgileri kapsamında yazar tarafından hazırlanmıştır.

Grafikten de görüldüğü üzere, 2005 senesinde yaklaşık olarak 123 milyon Azerbaycan manatı olan iletişim ve iletişim ve komünikasyon karı 10 sene içinde yaklaşık %650 artış göstererek 796 milyon Azerbaycan manatına ulaşmıştır ki, burada özel sektörün payı da yüksek olmaktadır.

Petrol dışı sektörlerin altyapı alanı sayılan ulaşım sektörü de son yıllarda hızla gelişme göstermektedir. Bu alanda birçok yerli program ve projeler gerçekleştirilmiştir. Bunlara TRASECA ve Kuzey-Güney uluslararası koridorların Azerbaycan bölümündeki yolların inşası ve yeniden yapılandırılmasını örnek olarak gösterebiliriz. Aynı zamanda, bölgelerde, özellikle, köy ve dağlık arazilerde yolların yeniden yapılandırılması ve iyileştirilmesi projeleri de büyük önem taşımaktadır. Azerbaycan için önemli sayılan başkent yollarında birçok yeni ve modern üslupta otobanlar ve şehir içi yollar, yaya geçitleri inşa edilmiş, birçok şehir yolu yeniden yapılandırılmıştır.

Grafik 3. Ulaşım sektöründe yolcu taşımının esas göstergeleri

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu'nun bilgileri kapsamında yazar tarafından hazırlanmıştır.

Yukarıdaki grafikten de görüldüğü üzere, Azerbaycan'da ulaşım sektörünü kullanan yolcuların sayısı yıldan yıla artış göstermektedir. 2000 senesinde yaklaşık olarak 870-880 milyon olan yolcu sayısı 2015 senesine kadar 2 kattan daha fazla artış göstererek 1 milyar 891 milyon olmuştur. Bunun sebepleri arasında, ekonomik ve demografik etkenlerin rolünü de azımsamamak lazım. Ekonomik etkenlerin içerisinde insanların sosyal durumunun iyileşmesi ve bunun sonucunda daha fazla seyahat etmesi, aynı zamanda otomobil, hava ve deniz ulaşımında gözle görülür gelişimin olması yer almaktadır. Ulaşım sektöründeki gelişim sadece araç sayılarının artması ile kısıtlı değildir, aynı zamanda, kalite, uluslararası standartlara uygunluk anlamında da gelişim kaydedilmiştir. Demografik etken ise nüfus sayısı ile ilgilidir. Şöyle ki, 2000 senesinde nüfus 8 milyon 38,2 bin kişi ise, 2015 senesinde nüfus artarak 9 milyon 593 bin kişiye ulaşmıştır. Yabancı turistlerin sayısının artması da yolcu sayısının artmasına etki göstermiştir. Şöyle ki, 2008 senesinde ülkemize gelen yabancı vatandaş sayısı 1 milyon 898 bin 939 kişiye, 2014 senesinde bu rakam 2 milyon 297 bin 804 kişi olmuştur.

Tablo 8. Ulaşım sektöründe makroekonomik göstergeler.

Yıllar	2000	2005	2010	2015	2016
Katma değer, milyon manat	453	670	2,369	2,932	2,899
Toplam kar, milyon manat	327	364	1,961	2,001	2,200
Net kar, milyon manat	229	275	1,576	1,407	1,501
Ücretli işçilerin orta yıllık sayısı, bin kişi	79.2	85.2	112,2	127.3	126
Orta aylık ücret, manat	52	127	395	576	649
Esas fonlar, milyon manat	2,064	3,050	5,700	9,939	9,210
Yatırımlar, milyon manat	44	516	2,435	2,195	2,430

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu'nun bilgileri kapsamında yazar tarafından hazırlanmıştır.

Tablodan görüldüğü üzere son 16 yıl içerisinde Azerbaycan'da ulaşım sektörünün esas makroekonomik göstergeleri bir kaç defa artmıştır. 2000 senesinde katma değeri 453 milyon manat olan ulaşım sektörünün 2015 senesindeki katma değeri 2 milyar 932 milyon manat olmuştur ki, bu da yaklaşık %647 artış demektir. Aynı zamanda, bu alanda belirlenen maaşlar da 16 yıl içerisinde yaklaşık 10 kat artmıştır. Devlet tarafından ulaşım sektörünün geliştirilmesi, diğer alanların da gelişimini olumlu etkilemiştir.

Petrol dışı sektörler ülkenin geleceği ve devamlı gelişimi için büyük önem taşımaktadır. Bu sebepten de, bu sektörlerle her geçen yıl ilgi ve alaka artmaktadır.

Fakat ekonomik durumu göz önünde bulundurarak söyleye biliriz ki, hala istenilen sonuca ulaşamamıştır.

Petrol dışı sektörler arasında yer alan imalat sanayisinin GSYH'teki oranı gün geçtikçe azalmaktadır. Şöyle ki, 1995 senesinde sanayide imalat sanayisinin toplam payı %59,4 ise, son dönemlerde bu gösterge %20'e yakındır. Bunun esas nedeni ülkemizde petrol-doğal gaz sanayisinin gelişimine odaklanması fakat işlenmeden ham madde halinde diğer ülkelere satılmasıdır. Petrol ve doğal gaz ihracatından elde edilen gelirin yeteri kadar yüksek olması ülke gelirlerini petrolden bağımlı hale getirmiştir.

İmalat sanayisinin zayıf gelişiminin diğer sebepleri ise, şirketlerin teknolojik altyapılarının eskimesi, üretim sürecinin modern standartlara cevap vermemesi, aynı zamanda, yeterli ve eğitimli personelin olmamasıdır. (Dünyamalıyev, 2015: s. 53).

Diğer öncelikli petrol dışı sektörlerden biri de tarım sanayisidir. Bu alan yiyecek ürünleri konusunda direk ve dolaylı olarak toplam arzını karşılamaktadır.

Ülkemiz tarımın gelişimi için elverişli toprak ve iklim koşullarına sahiptir. Ülkenin doğal iklim koşulları bütün bölgelerde birçok bitkinin yetiştirilmesine, hatta bazı bölgelerde yılda 2 kere ürün yetiştirilmesine müsaittir. Diğer olumlu etken ise, otlak alanlarından yıl boyu kullanımının mümkün olmasıdır.

Bölgelere göre nüfusun yer etmiş alışkanlıkları, aynı zamanda, ülkenin doğal iklim koşulları farklı bölgelerde farklı tarım ürünlerinin yetiştirilmesine olanak sağlamış, bölgeleri belirli ürünlerin yetiştirilmesi konusunda uzmanlaşmaya itmiştir.

Tarım sektörü de devlet desteğinin dışında kalmamıştır ve devlet bu alanın geliştirilmesi için her türlü ortamı oluşturulmaya çalışmaktadır. Fakat birçok etken bu sektörün yeteri kadar gelişmesini engellemektedir. Bunlara yerel piyasada dışarıdan gelen ürünlere talebin fazla olması, aynı zamanda, verimliliğin düşük olmasını örnek gösterebiliriz. Tarım alanında üretim riskinin yüksek olması bu alana yapılan yatırımların da az olmasına neden olmuştur. Tarıma devlet desteği olmasına rağmen, hala istenilen sonuçlar elde edilememiştir. Bu alandaki maliyetlerde azalma olmamış, bunun sonucunda da ihracatta tarımın payı oldukça az olmuştur. Tarım sorunlarının ortadan kaldırılması için bu şartların sağlanması gerekiyor:

- Ülkenin birçok bölgesinde, özellikle, Şirvan, Aran bölgelerinde toprağın verimliliğinin artırılması için planlı adımlar atılmalı, bunun için devlet tarafından yatırım yapılmalıdır.
- Bu sektörde çalışan ürün imalatçıların satış problemlerini ortadan kaldırmak için strateji ürün türlerine göre tedarik kurumları kurulmalıdır.
- Tarımda çalışan üreticilerin satış-teçhizat sorunlarının ortadan kaldırılmasını hızlandırmak için gönüllü birlikler yaratılmalı ve ekonomik ve hukuki açıdan desteklenmelidir. (Cavadov, 2012: s. 105).

Belirttiğimiz üzere, Azerbaycan ekonomisinin gelişiminde petrol-doğal gaz sanayisi lokomotif rol oynamaktadır. Bu sektörün petrol dışı sektörlerle ilgili problemleri sistemli bir şekilde incelenir ve halledilirse petrol dışı sektörlerin gelişimi sağlanabilir. Petrol-kimya sanayisi her zaman Azerbaycan'ın büyük üretim potansiyeli olan alanı olmuştur. Sovyetler döneminde bu sektör sanayi üretiminin %20'ni tek başına oluşturuyordu. Azerbaycan'da üretilen bu ürünler dünyanın birçok ülkesine ve Sovyetler Birliği ülkelerine ihraç ediliyordu. Üzülerek belirtmeliyiz ki, son dönemlerde bu sektör çok düşük üretim sonuçları göstermekte ve ülkemizdeki talebin karşılanmasını bile gerçekleştirememektedir.

Petrol-kimya sanayisinin mevcut durumunu analiz ederken ARDNŞ'nin alt kurumu olarak faaliyetini sürdüren "Azerikimya" Üretim Birliği'nin şu anki durumunu incelemek gerekecektir. "Azerikimya" Üretim Birliğinin en büyük fabrikası olan EP-300 uzun yıllardır yenilenmediğinden bu şu an üretim gücünün yalnız %25'i oranında faaliyetini sürdürmektedir. Bu problemleri çözmek için, devlet tarafından birçok proje ve programların yapılması gerekiyordu. 2015-2020 seneleri Devlet Programı projesinde petrol-kimya kurumlarının oluşturulması, ayrıcalıklı şartlarla yatırımların teşvik edilmesi, petrol dışı sektörlerin ana sektörleri olan petrol dışı sanayi, tarım ve ulaşım alanlarının gelişimi için teşvik edici ekonomik faktörlerin artırılması teklif edilmiştir. Ünlü ekonomi profesörü A. Şekereliyev Azerbaycan'ın bağımsızlığın ilk yıllarında petrol dışı sektörlerin düşüşe geçtiğini ve üretim gücünün %80 azaldığını belirtiyor. Ülkede petrol dışı alanların gelişimini sağlayan programların bir bütün olarak gerçekleştirilmesi önem taşımaktadır. Petrol dışı sektörlerin analizi için araştırmalar ve yapılan incelemeler

bu sektörün potansiyelinin daha detaylı bir şekilde değerlendirilmesi için birçok etkeni göz önünde bulundurmanın gerektiğini gösteriyor.

Ülkede petrol dışı alanların gelişimini sağlayan programların bir bütün olarak gerçekleştirilmesi için aşağıdakilerin yapılması gerekmektedir:

- ✓ İhracata yönelik ve ithalatı azaltma gibi stratejilerin sentezini oluşturmak ve uygun işleme mekanizmalarını kurulmalı,
- ✓ Doğal kaynakları kullanan imalat şirketleri kurulmalı, işgücü verimli şekilde konumlandırılmalı, bu etkenlerin ortak paydada birleşmesi gerekmektedir. Bölgelerde sanayi alanları, sanayi mahalleleri, bilimsel ve inovatif tarım şirketleri kurulmalı,
- ✓ Devlet desteği ile tarım sektöründe iyileşme ve modernleşme süreçleri hızlandırılmalı,
- ✓ Mevcut kaynaklar verimli şekilde kullanılmalı petrol dışı sektörlerin gelişimi sağlanmalıdır.

Azerbaycan'da petrol dışı sektörlerin modern durumu kötü durumdadır. Ama bunu da belirtmek gerekiyor ki, bu alanın gelişimi için birçok ciddi adımların atılmış, fakat halen mevcut potansiyelin yarısının bile kullanımı sağlanamamıştır. Petrol dışı sektörlerin GSYH'deki genel payı gözden geçirmek mevcut durumu anlamaya yardım etmektedir. Bu sektörün makroekonomik göstergelerde artış dinamiğini artırmak için, bu alanın ihracat potansiyeli dikkate alınmalı ve genişletilmelidir. Sadece bu etken göz önüne alınırsa, ülkenin petrol dışı alanlarında yabancı sermayenin artması ve farklı ülkelerden yatırımcıların ülkeye getirilmesi artabilir. Aynı zamanda, modern teknolojiler ve yönetim şekilleri bu sektörde adil rekabetin artmasına ve üretim miktarında artıma olanak sağlayacaktır.

2.2 Azerbaycan'ın dış ticaret ilişkilerinin analizine dayanarak ihracat potansiyelinin değerlendirilmesi

Modern dünyadaki ekonomik süreçlere aktif şekilde katılmak ve dünya çapında oluşan yeniliklere yeterli ölçüde tepki vermek Azerbaycan'ın dış ticaret politikasının önceliklerinden biridir.

Bağımsızlığını kazandıktan sonraki dönemde geçiş ekonomisindeki Azerbaycan için uluslararası emek dağılımının genişlemesi, derinleşmesi ve küreselleşme gibi süreçlere bağlı olarak büyük fırsatlar yarandı ve dünya ekonomisine entegrasyonun önemi ortaya çıktı. Artık Azerbaycan dünya ülkeleri ile geniş ticari ilişkileri olan bir ülkedir.

1995 yılından itibaren Azerbaycan Cumhuriyeti'nin dış ticareti özgürleştirme yönünde attığı adımlar sayesinde dış ticaret hacminde artış gözlemlenmiştir. Aynı zamanda, ülke içindeki üretim de sürekli olarak artış göstermiş, ülkede siyasi istikrar sağlanmış, uluslararası yatırımlar hızla artmıştır. (İmamverdiyeva, 2015: s. 72).

Azerbaycan için Dünya Ticaret Örgütüne (DTÖ) katılmak büyük önem taşımaktadır. Strateji ticaret planlamada DTÖ üyeliğinin bir alternatifi yoktur. Azerbaycan 1997 senesi 23 Haziran tarihinde DTÖ'ne üyelik için başvuruda bulunmuştur. Dünya ticaretine uyum sağlamak adına yapılan bu başvuru DTÖ tarafından kabul edilmiş ve Azerbaycan'a gözlemci statüsü verilmiştir. Bu örgütün tam yetkili üyeleri birçok avantaja sahipler ve kendi ürettikleri ürünlerin ihraç edilmesi sürecinde üye olmayan ülkelere kıyasla her zaman bir adım öndedirler. (Mahmudov, 2015: s. 63).

DTÖ ülke çıkarlarının savunulması için de çok büyük önem taşımaktadır. Azerbaycan'ın DTÖ'ne tam yetkili üye olabilmesi halinde, diğer ülkelerle ekonomik ilişkileri düzenleme, ticari anlaşmazlıkların halledilmesinde rol almak için şanslar elde etme, daha fazla yabancı yatırım almak için ilgi çekici ortam oluşturma gibi avantajlara sahip olacaktır. Maalesef, birçok kez başvuru yapılmasına rağmen, 18 yıldır Azerbaycan DTÖ'ne tam yetkili üye olabilmiş değil. En son başvuru 2015 Mart tarihinde yapılmış ve bazı ekonomik düzenlemelerin yapılması şartı koyularak üyelik başvurusu kabul edilmemiştir. (Salahov, 2012: s. 20).

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin DTÖ'ne üye olmasını sağlamak için derin ekonomik mekanizmaların en baştan düzenlenmesi ve yeni stratejilerin kurulması gerekmektedir. Bu süre zarfında sanayi yapısının modernleştirilmesi, iç ve dış ekonomik ilişkilerin devlet düzenlemelerinin etkili sistemlerinin kurulması gibi adımların atılması gerekmektedir. (Salahov, 2012: s. 70).

Şu aşamada, yapılmasını gereken en önemli işlerden biri de ekonomik gelişim için uygun koşulların ve sağlıklı rekabet ortamının sağlanmasıdır. Ancak bu şartlar oluşturulursa rekabetçi, teknolojik ürünlerin üretimini gerçekleştirmek mümkün olabilir.

DTÖ'ye kabul edilmesi Azerbaycan için bir sıra kazanç ve kayıplar sunmaktadır. Bu kazançlar ve kayıplar maddeler şeklinde aşağıdaki gibi sıralayabiliriz.

Kazançlar

- Sınır ülkeleri ve en büyük dış ticaret ortakları ile ticarete aynı şartlara sahip olmak ve farklı ithal, ihraç şartları ile karşılaşmamak,
- Yaklaşık 150 ülkenin kabul ettiği dış ticaret faaliyetlerine dâhil olarak dünya pazarına çıkma sürecini hızlandırma,
- Devlet tarafından yürürlüğe koyulmuş ekonomi odaklı reformların doğruluğunun kabul görmesi,
- Kabul edilmiş kararların fikri hakkın korunmasına yönelik olması, ticari marka hakkının sağlama alınması,
- Örgüte üye ülkelerin kendi aralarında uyguladıkları indirimlerden yararlanma fırsatı,
- Yeni reformlar sonucu adil ekonomik ortam ve düşük maliyetin halkın dünya ortalamasının altında mal ve hizmet alma olanağı sağlaması.

Kayıplar

- Örgüt üyeleri ülkeleri arasında miktar kısıtlamasının koyulmaması,
- Reformların başarısız olması durumunda pazarda yabancı ve daha ucuz malların dâhili pazarda yer almaya başlaması, yerli üreticinin iflas tehlikesi,
- Üyelik sürecinin ilk dönemlerinde rekabete dayanıklı ve ihracat odaklı üretim tesisleri oluşturulamazsa ilerleyen yıllarda bir sıra sıkıntılar oluşacaktır,
- Nitelikli iş gücü ve yeterli vasıflı elemanın olmaması gerekli reformların uygulanmasının önüne geçecektir,
- Devlet tarafından desteklenen tarım sektörü üyelik sürecinde bu destekten yoksun kalacak ve rekabet gücünü kaybedecektir,

- Uygulanacak gümrük indirimleri ve benzeri reformlar bütçeye dâhil olan gelir miktarını azaltacaktır. (Bulut, 2007: s. 70).

Bu süreçte Azerbaycan’da ülkeye getirilen mallara uygulanacak gümrük vergisi oranlarında da bazı değişiklikler olmuştur. Yabancı yatırımcıları en çok ilgilendiren transit ithalat ürünleri üzerindeki vergiler de düzenlenmiştir. Ülkeye mal girişi sırasında farklı mallar üzerinden %1 ile % 15 oran aralığında gümrükte vergi uygulaması yapılmaktadır. 6 sent ile 40 dolar arasında değişen maktu vergi oranları ölçü birimlerine göre değişmektedir. Ülkeden mal çıkışında, başka ifade ile ihracatta ise birçok metal ürünler dışında vergi uygulaması yapılmamaktadır (Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş. [TKB], 2008: s.10).

Ekonomini dünya piyasasında petrol fiyatlarının düşmesi sonucu bekleyen daha korkunç durumdan kurtarmak için ise 2015’in ekim ayında Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ithal mallarla ilgili yeni karar imzaladı. Karara göre üretim ve ticaret amaçlı olarak ülkeye getirilen ve değeri 9523 ABD dolarını (10.000 manat) aşmayan mallar gümrük vergisinden muaf tutulacaktır. (Azadlıq, 2015).

Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan sonra diğer ülkelerle ekonomik ilişkileri de gelişim göstermiştir. Zengin doğal kaynakları ve ekonomik potansiyeli yeterince yüksek olan Azerbaycan, geride kalan 25 sene süresince dünyanın birçok ülkesiyle ticari ilişkiler kurmuştur. Ülkenin 1991-2016 seneleri içerisinde dış ticaret ilişkilerinin dinamiğini Tablo 9’da görebiliriz.

Tablo 9. Azerbaycan’ın ticaret hacmi.

Yıllar	Milyon Manat ile			
	Ticaret hacmi	İthal	İhraç	Bakiye
1991	4,002.2	1,881.2	2,121.0	239.8
1992	2,423.8	939.8	1,484.0	544.2
1993	1,353.5	628.8	724.7	95.9
1994	1,430.6	777.9	652.7	-125.2
1995	1,304.9	667.7	637.2	-30.5
1996	1,591.9	960.6	631.3	-329.3

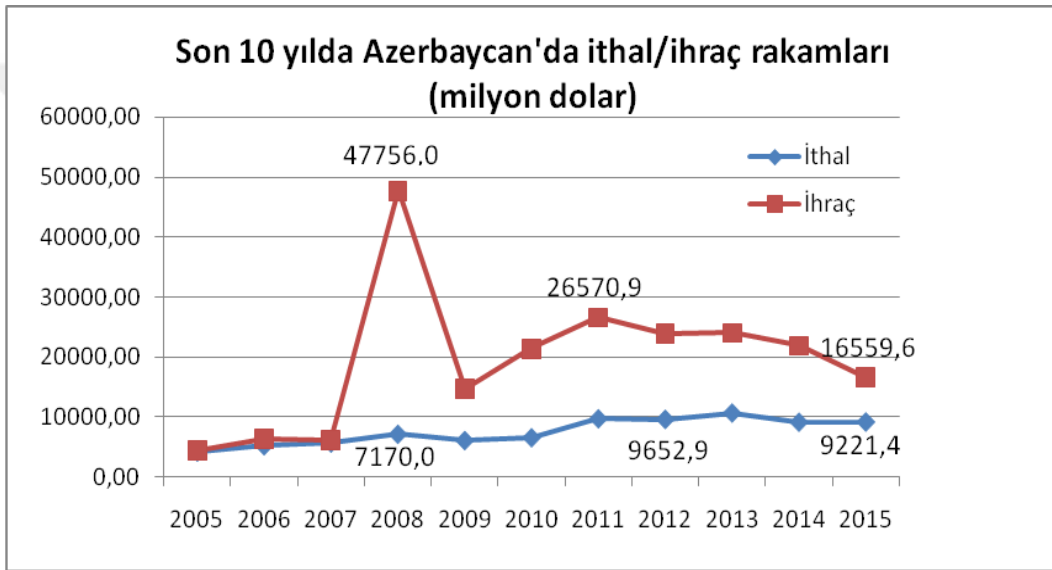
1997	1,575.7	794.4	781.3	-13.1
1998	1,682.6	1,076.5	606.1	-470.4
1999	1,965.1	1,035.9	929.2	-106.7
2000	2,917.3	1,172.1	1,745.2	573.1
2001	3,745.3	1,431.1	2,314.2	883.1
2002	3,832.9	1 665,5	2 167,4	501.9
2003	5,216.6	2 626,2	2 590,4	-35.8
2004	7,131.4	3 515,9	3 615,5	99.6
2005	8,558.4	4 211,2	4 347,2	136.0
2006	11,638.9	5 266,7	6 372,2	1,105.5
2007	11,771.7	5 713,5	6 058,2	344.7
2008	54,926.0	7 170,0	47 756,0	40,586.0
2009	20,824.5	6 123,1	14 701,4	8,578.3
2010	27,960.8	6 600,6	21 360,2	14,759.6
2011	36,326.9	9,756.0	26 570,9	16,814.9
2012	33,560.9	9,652.9	23,908.0	14,255.1
2013	34,687.9	10,712.5	23,975.4	13,262.9
2014	31,016.3	9,187.7	21,828.6	12,640.9
2015	25,781.0	9,221.4	16,559.6	7,338.2
2016	17,675.7	8,532.4	9,143.3	610.9

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu'nun bilgileri kapsamında yazar tarafından hazırlanmıştır.

Tablodan da görüldüğü üzere, yıllar geçtikçe Azerbaycan'ın dış ticaret ilişkileri daha da genişlemiş ve modern gelişme seviyesine ulaşmıştır. Şöyle ki, 1991 senesinde toplam 4 milyar Azerbaycan manatı civarında olan dış ticaret hacmi en yüksek düzeye 2008 senesinde ulaşmış ve dış ticaret hacmi tarihte ilk kez 47 milyar 756 milyon Azerbaycan manatı seviyesine kadar yükselmiştir. Maalesef, sonraki senelerde dış ticaretin ham petrole bağımlılığı kendini yeniden göstermiştir. Azerbaycan'da petrol hasılatının azalması ve dünya petrol borsalarında fiyatların düşüş göstermesi dış ticaret hacminin azalmasına sebep olmuştur. Bir sonraki sene (2009) dış ticaret hacminin 14 milyar 701,4 milyon Azerbaycan manatı seviyesine,

inmesini de bu etkenlere bağlamak doğru bir yaklaşım olur. 2015 senesi de dâhil, diğer senelerde dış ticaret hacminin 40 milyar doları geçmemesi de bu etkenleri doğrulamaktadır. 2016 yılına ait istatistiki bilgilerine bakacak olursak bir önceki yıl ihracat ve ithalat tutarlarının azaldığını, dış ticaret bakiyesinin de yaklaşık 4 milyar manat azaldığını görüyoruz. 2017 statistiki bilgileri ve taminlerine göre toplam ticaret hacmi 20 milyar dolar civarında olacağını tahmin edebiliriz.

Grafik 4. Azerbaycan'ın 2005-2015 yılları arasında ithal ve ihracat değerleri

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu'nun bilgileri kapsamında yazar tarafından hazırlanmıştır.

Yukarıdaki grafikten de görüldüğü gibi Azerbaycan'ın ithal ettiği ürünlerin değeri 2005 yılında 4 milyar 211,2 milyon dolar, ihracatı ise 4 milyar 347,2 milyon dolar olmuştur. Bu rakamlar ithalat ve ihracatın yaklaşık aynı seviyede olduğunu göstermektedir. 4 yıl sonra, 2008 yılında ithalat %75 artmasına rağmen, ihracatın yaklaşık 12 defa artması ham petrol ihracatı miktarının önemli ölçüde artması ve petrol fiyatlarının yükselmesi ile açıklana bilir. 2009-2015 yılları arasında ihracatın önemli ölçüde azalması, buna karşın ithalatın 10 milyar Dolar seviyesine yükselmesi ekonominin petrol amiline doğrudan bağlı olduğunu göstermektedir.

Ülkenin bağımsızlık kazandıktan sonra Avrupa Birliği ve Ekonomik Kalkınma ve İş birliği Örgütü üyesi ülkelerle de ticaret hacmi artmıştır. Bu etken

ülkenin diğer dünya ülkeleriyle ekonomik ilişkilerinin karşılıklı olarak gelişmesine olanak sağlamıştır. Bağımsız Devletler Topluluğu'nun (BDT) dâhili entegrasyonunun derinleşme perspektifsizliği Azerbaycan'ı Avrupa Birliği'ne (AB) doğru yönelmeye itmiştir. AB ile ticari ilişkilerin geliştirilmesiyle AB'de Azerbaycan'ın serbest piyasa ekonomisi olan bir ülke olarak tanınmasını sağlamak mümkündür. AB'nin Azerbaycan için anlamı büyüktür. Öncelikle, ülke için çok önemli konulardan biri olan ekonomik güvenlik uzun bir süre için garantiye alınmış olur. Ayrıca, ekonomik gelişme sürecine azımsanmayacak derecede katkı sağlayabilir.

Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Gümrük Komitesi'nin aktardığı bilgiye göre, 2014 senesinde ülkenin AB ülkeleri ile yaptığı ticaretin hacmi 14.671,16 milyon dolar, ithalatın hacmi 3.103,59 milyon dolar, ihracatın hacmi 11.567,57 milyon dolar olmuştur. 2014 senesi için AB'nin dış ticaret hacmindeki payı %47,30, ithalatta %33,78, ihracatta %52,99 olmuştur. Bu rakamlar 2013 senesine göre %0,47 artış göstermiştir.

Yapılan araştırmalar son yıllarda AB ülkelerine ihraç edilen ürünlerin büyük çoğunluğunun petrol ve petrol ürünleri dâhil olmakla hammadde olduğunu ortaya koymuştur. Aynı zamanda, ihracatın ürün bazında kimya sanayisi ürünleri ve yan ürünleri, petrol-doğal gaz ve onların yan ürünleri de kısmen kendine yer bulmuştur. İthalata baktığımız zaman, büyük oranda yiyecek, makine, elektrikli aletler, teknolojik aletlerin dışardan alındığını görüyoruz.

2015 senesinde Azerbaycan'ın BDT ülkelerine olan ihracatının hacmi 525 milyon 389,9 bin dolar olmuştur. Bu rakamlar, 2012 ve 2013 senelerinde uygun olarak 1 milyar 983 milyon 871,2 bin ve 1 milyar 509 milyon 637,9 bin dolar olmuştur ki, bu da 2015 senesinin sonuçlarından yaklaşık 3 kat daha fazladır. BDT ülkeleri arasında en çok ürün ihracatı yapılan ülke Rusya Federasyonudur (416 milyon 770,8 bin dolar). 2015 senesinde ürün ihracatının azalması Rusya'ya olan ihracat payının da azalmasında kendisini göstermiştir. Şöyle ki, 2013 senesinde Rusya'ya 1 milyar 77 milyon 844,4 bin dolar değerindeki ihracatımız 2014 senesinde 640 milyon 271,3 bin dolara, 2015 senesinde 416 milyon 770,8 bin

dolara, 2016 senesinde ise 409 milyon 273 bine kadar gerilemiştir. BDT ülkelerinden en az ürün ihracatı gerçekleştirdiğimiz ülke ise 448,3 bin dolarla Moldova olmuştur. Genel olarak, 1992 senesinden 2014 senesine kadar olan 24 sene içinde BDT ülkelerine ihracatımız toplam 668 milyon 674 bin dolardan 838 milyon 56,2 bin dolara yükselmiştir ki, bu da 24 sene için iyi bir sonuç değildir. Azerbaycan'ın BDT ülkelerine ihracat rakamlarını Tablo 10'da açıkça görebiliriz.

Tablo 10. Azerbaycan'ın BDT ülkelerine ihracatı (bin ABD doları)

Ülkeler	1992	2000	2010	2016
Toplam	1,483,973.0	1,745,220.0	21,360,210.2	9,143,279.8
BDT-Toplam	668,674.0	160,562.7	1,983,871.2	663,612.0
Beyaz Rusya	29,282.0	1,221.8	7,210.5	48,235.5
Kazakistan	38,728.0	6,664.1	44,591.4	26,274.2
Kırgızistan	2,736.0	1,872.6	40,541.2	5,637.8
Özbekistan	8,711.0	1,061.3	20,301.4	3,418.8
Rusya	347,637.0	98,286.9	773,551.8	409,273.3
Tacikistan	35,049.0	19,585.3	8,181.1	12,082.0
Türkmenistan	55,171.0	8,228.6	200,678.0	113,787.1
Ukrayna	136,682.0	23,620.9	888,638.0	44, 404.5

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu'nun bilgileri kapsamında yazar tarafından hazırlanmıştır.

Azerbaycan Cumhuriyeti BDT ülkeleri dışında birçok ülke ile de ekonomik ilişkiler kurmuştur. Bu ülkelere yapılan ihracat hacmini sıradaki tablodan daha net olarak görebiliriz.

Tablo 11. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin diğ er ÷lkelere olan ihracatı

Yıllar	1992	2000	2010	2016
Toplam	815,299.0	1,584,657.3	19,376,339.0	8,479,667.8
Almanya	12,942.0	8,293.0	9,906.3	610,831.4
ABD	39,457.0	8,004.7	1,627,999.8	80,650.1
Avustralya	1,930.0	45.1	26,320.8	181.2
Avusturya	33,626.0	1,013.9	779.2	112,651.9
BAA	-	7,116.9	14,913.0	11,578.1
İngiltere	144,908.0	18,785.1	6,441.6	57,239.6
Brezilya	-	-	186.1	2,881.7
Çin	338.0	4,878.9	338,850.5	271,516.4
Fransa	1,470.0	205,191.8	1,856,523.6	493,644.2
Gürcistan	61,150.0	74,639.8	410,969.4	343,419.4
Endonezya	-	5,538.4	782,160.9	77,457.1
İran	229,066.0	7,662.2	124,980.7	49,683.8
İtalya	18,988.0	762,544.8	7,044,153.9	1,559,979.5
Moğolistan	26.0	1,176.0	348.5	80.7
Türkiye	125,617.0	104,981.0	170,893.7	1,132,820.0
Japonya	562.0	119.4	164.1	1,651.9

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu'nun bilgileri kapsamında yazar tarafından hazırlanmıştır

Tabloda ihracat yaptığımız ülkelerden bazıları yer almaktadır. Genel olarak, Azerbaycan'ın dünyada en çok ürün ihraç ettiği ülke İtalya'dır. Şöyle ki, 2010 senesinde bu ülkeye olan ihracatın değeri 7 milyar 44 milyon 153,9 bin dolar olmuştur. 2013 ve 2014 seneleri için ihracat hacmi uygun olarak, 5 milyar 989 milyon 658,2 bin dolar ve 4 milyar 805 milyon 617,6 bin dolar olmuştur ki, bu sonuçlar belirtilen yıllar için en yüksek sonuçlardır. 2015 yılında İtalya'ya ihracatta düşüş olmasına rağmen 2 milyar 254 milyon 303,5 bin dolarla yine listenin ilk sırasında yer alıyor.

Azerbaycan komşu ülkelerle de sıkı ekonomik ilişkiler kurmuştur. Şöyle ki, 2015 senesinde kardeş Türkiye Cumhuriyeti'ne olan ihracat hacmi 304 milyon 298,4 bin Dolar, Gürcistan'a 365 milyon 954,6 bin Dolar ve İran İslam Cumhuriyetine ise 33 milyon 330,5 bin Dolar olmuştur.

2015 senesinin Ocak-Kasım aylarında Azerbaycan Cumhuriyeti'nin tüzel ve gerçek kişileri dünyanın 162 ülkesindeki ortaklarıyla ticari anlaşmalar yapmış, 109 ülkeye ürün ihracatı gerçekleştirmiş, 145 ülkeden ürün ithalatı yapmıştır. Ticaret hacminin %9,6'sını BDT üyesi ülkeleri, %48,5'ini AB ülkeleri, %41,9'unu diğer ülkeler oluşturmıştır.

2016 senesinin ilk 9 ayında dış ticaret hacmi istatistik bilgilerine göre 15,781.3 milyon Dolar, ihracatın hacmi 6,201.4 milyon dolar, ithalatın hacmi ise 9,579.8 milyon dolar olarak belirtilmiştir ki, sonuç itibari ile 3,378.4 milyon dolar artı bakiye oluşmuştur. İhraç edilmiş ürünlerin genel hacminde ham petrol, petrol ürünleri, doğal gaz, sebze-meyve, şeker, bitki yağları, hayvan menşeli yağlar, alüminyum ve ondan hazırlanan ürünler, kimya sanayisi ürünleri büyük paya sahip olmuştur. 2010-2016 yılları arası Azerbaycan ihracatında ürün dağılımını aşağıdaki tablodan inceleyebiliriz.

Tablo 12. Azerbaycan'ın ihracatında ürün dağılımı. (% olarak)

Ürün grupları	2010	2012	2013	2014	2015	2016
Toplam	100	100	100	100	100	100
Hayvan kökenli ürünler	0.8	0.9	0.4	0.1	0.2	0.3
Bitki kökenli ürünler	0.9	1.3	1.3	1.5	2.9	1.5
Hayvan veya bitki kökenli yağlar	0.9	0.9	1.0	0.9	1.3	0.6
Petrol ve ham petrol ürünleri	94.2	93.2	92.8	92.4	86.6	94.2
Plastik kütleler, lastik, onlardan hazırlanan ürünler	0.4	0.5	0.5	0.7	1.0	0.9
Kâğıt ve karton, onlardan hazırlanan ürünler	0.0	0.1	0.1	0.0	0.0	0.0
Tekstil, dokuma ürünler	0.2	0.2	0.2	0.2	0.3	0.2
Değerli metaller, onlardan hazırlanan ürünler	0.4	0.3	0.3	0.4	0.7	0.6
Teknolojik ürünler	0.2	0.2	0.0	0.3	0.5	0.6
Taşıtlar, Uçaklar, Gemiler	0.8	0.2	0.4	0.0	0.0	0.0

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu'nun bilgileri kapsamında yazar tarafından hazırlanmıştır.

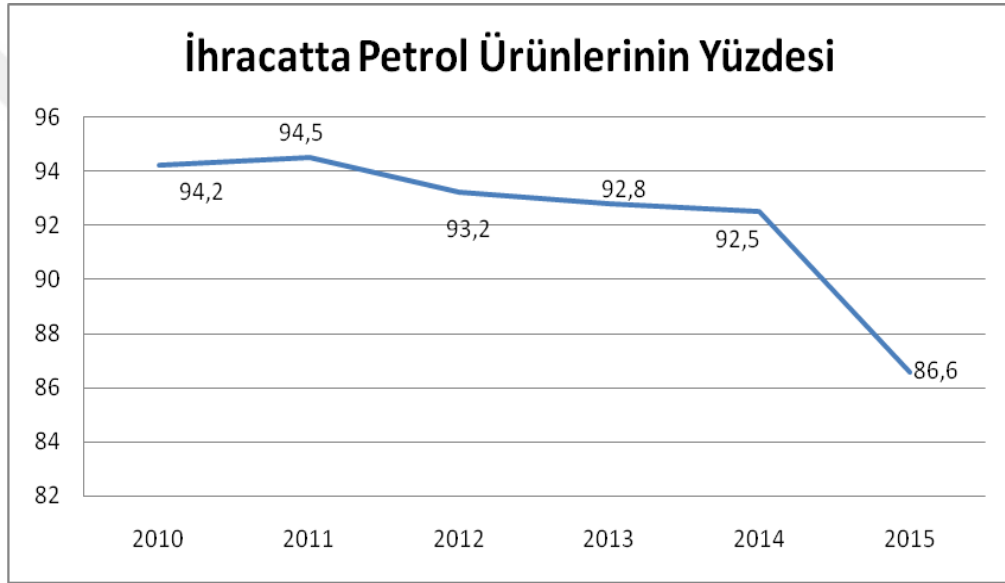
Tabloda Azerbaycan Cumhuriyetinin yıllara göre ihracat içerisinde ürünlerin yüzdelik oranı gösterilmiştir. İhracatın büyük bir bölümünü ham petrol ve petrol ürünleri oluşturmaktadır. 1995-2016 yıllarını kapsayan dönemde petrolden bağımlı hale gelme oranı azalmamış, tam aksine, %58,4'ten %94,2'a yükselmiştir ki, bu da ekonominin petrolden ne kadar bağımlı olduğunu gösteren içler acısı bir sonuçtur.

Ülke ekonomisinin geleceği adına çok büyük öneme sahip teknolojik ürünler alanındaki durum ülke ekonomisinin yapısının yanlış olduğunu göstermektedir. Şöyle ki, gelişmiş ülkelerin ihracat yapılarında en önemli yere sahip olan bu sektör Azerbaycan'ın ihracatında yüzde birin üstüne hiçbir dönemde çıkamamıştır. Teknolojik ürünler 2016 yılında Azerbaycan'da ihracat ürünleri arasında yalnızca %0.6 oranda yer almıştır.

Aynı durum Taşıtlar, Uçak ve Gemiler için de geçerlidir. Bu alan da hiçbir dönemde ihracatın yüzde birlik kısmını bile kapsamamıştır. İhracat yapısı içerisinde her geçen yıl oranı azalan bu alana gerekli dikkat gösterilmezse durum daha da kötüye gidecektir.

Aşağıdaki grafikte Azerbaycan'ın ihracat yapısı içerisinde petrol ve petrol ürünlerinin yüzdesi gösterilmektedir.

Grafik 5. İhracatta petrol ve petrol ürünlerinin yüzdesi.

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu'nun bilgileri kapsamında yazar tarafından hazırlanmıştır.

Maalesef, bugün Azerbaycan ekonomisinin karşısında duran en büyük engel bu etken olmaktadır. 1995 senesinde Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ikinci en büyük ihracat ürünü tekstil olmuştur ki, bu da toplam ihracatın %19,5'ni kapsamıştır. Fakat gittikçe bu alana olan dikkat azaldığı için 2015 senesinde bu ürünlerin genel ihracattaki oranı %0,3'e inmiştir. Şunu da söylemek gerekiyor ki, Azerbaycan ekonomisinde köklü değişiklikler yapılmazsa, ağır ekonomik buhran kaçınılmaz olacaktır.

Bu analizlerden sonra ihracattaki ürün dağılımının aşağıdaki özellikleri olduğunu söyleye biliriz:

- Teknolojik ürünler yerine petrol, doğal gaz ve tarım ürünleri ülke ihracatında çok büyük paya sahiptir ve bu da dünya ekonomisinin ihracat dağılımına tamamen zıt olmaktadır.
- Azerbaycan birçok yiyecek ürünlerine olan talebini ithalat yolu ile karşılıyor ve bu da ülkede iç talebin karşılanması için potansiyelin tam olarak kullanılmadığını gösteriyor.

2.3 Petrol Dışı Sektörlerde İhracat İstikametleri

Azerbaycan ekonomisi için yatırımların uygulanması ve onların düzenleme mekanizmaları büyük önem taşımaktadır. Yatırım faaliyeti farklı ekonomik akımların ve teorisyenlerin ilgi alanında olmuştur. Şöyle ki, klasik İngiliz ekonomist C.S. Nill ilk kez 19.yüzyılda sermayenin ülkeler arası hareketi konularını derinden araştırmıştır. O, sermayenin ülkeler arası hareketini gelirlerin mevcut eşitsizliğine bağlamıştır.

Petrol dışı sektörler ve yatırımların karşılıklı ilişkilerinin doğru şekilde anlaşılması çok önemlidir. Bu sebepten de, yatırım teriminin bilimsel açıklamasının yapılması çok önemlidir. Yatırım kelimesinin etimolojisi “invest” kelimesinden gelmekte ve “in” ve “vest” kelimelerinin birleşmesinden oluşmaktadır. Bu birleşme İngilizcede yatırım yapılması anlamına gelmektedir. Yatırımların miktarı mutlak olarak sosyal duruma ve ekonomik motivasyonların oluşmasına etki etmektedir. Dünyada yaşanan ekonomik süreçler gösteriyor ki, herhangi bir ekonominin gelişimi sadece yatırım yapılmasıyla mümkün olmaktadır.

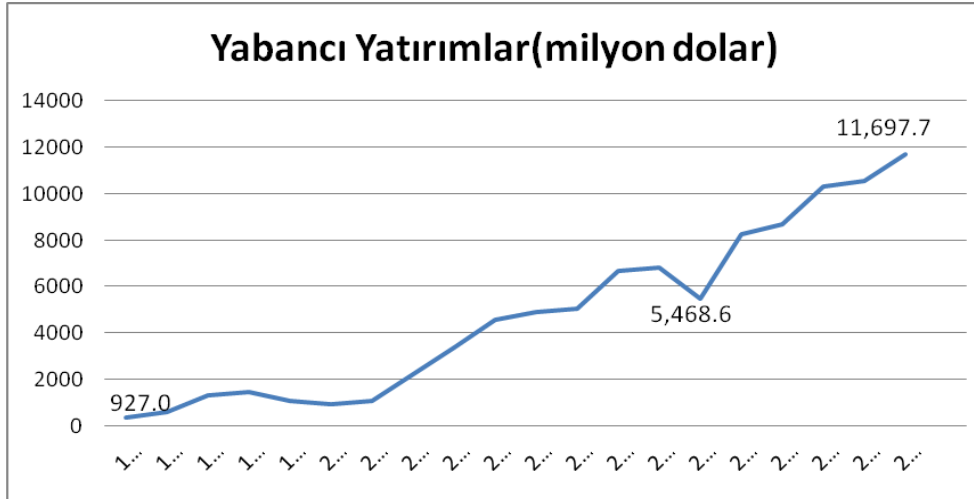
Dünyada, özellikle 1990'lı yıllardan itibaren yaşanan küreselleşme sonucunda ülkeler arasında ekonomik sınırlar ortadan kalkmış ve özellikle, gelişmiş ülkelerde yatırım oranı yükselmiştir. (Eren, 2003: s 24). Son yıllarda yaşanan küreselleşme, dünyayı bir bakımdan küçük bir köy haline getirmiş ve ülkelerin kendilerini dünyadan tecrit etmeleri imkânsız hale gelmiştir. Küreselleşme sonucunda bütün ülkeler siyasi, ekonomik, mali, kültürel ve daha birçok konuda birbirilerini etkilemişlerdir (Tekeli, 2014). Globalleşme ile birlikte ekonomi ve ticaret daha da özgürleşmiş, yatırımın serbestliği artmış, tüketici alışkanlıkları birbirine benzemeye başlamıştır. Sektörler ve şirketler arasındaki ilişkilerle birlikte

yabancı şirketler arasındaki işbirlikleri de hızla gelişmiş ve yabancı sermayenin hacmi büyük bir oranda artmıştır.

Yatırımların artmasında bu alanda faaliyetini sürdüren milli kurumların rolü oldukça fazladır. Dünyanın en önemli üniversitelerinden biri olan Oxford Üniversitesi tarafından 124 ülke arasında bir araştırma yapılmıştır. Araştırma sonucunda, yatırımların teşvik edilmesi için harcanan her doların ülkeye 189 dolar tutarında yabancı yatırım getirdiği ortaya çıkmıştır. Aynı zamanda, araştırma sonuçları yabancı yatırımcılar tarafından harcanan her 78 doların yeni bir işyeri yarattığını göstermiştir. (Oxford, 2012)

Azerbaycan ekonomisine yapılan yatırımların mevcut durumu yatırımların göstergelerinden açık bir şekilde görünmektedir. Bağımsızlık yıllarında Azerbaycan'da “açık kapı” politikası uygulanmış ve bu politikanın şartlarına uygun olarak yabancı yatırımcıların ülke ekonomisine yaptığı yatırımların hacmi giderek artmıştır.

Grafik 6. Yıllara göre Azerbaycan'da yabancı yatırımların hacmi.

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu'nun bilgileri kapsamında yazar tarafından hazırlanmıştır.

Grafikten de gördüğümüz gibi, 1995 senesinde ülke ekonomisine yapılan yabancı yatırımların hacmi 331,4 milyon Azerbaycan manatı, 2000 senesinde 927 milyon Azerbaycan manatı, 2005 senesinde 4 milyar 893,2 milyon Azerbaycan

manatı, 2010 senesinde 8 milyar 247,8 milyon Azerbaycan manatı, 2014 senesinde ise 11 milyar 697,7 milyon manat olmuştur. Görüldüğü üzere, ülkede gerçekleştirilen ekonomik politikalar sonucunda ekonomik ortam iyileştirilmiş, yaratılan yabancı yatırımların hacmi 35 kat artmıştır. Ülkeye yapılan yatırımların artmasındaki etkenlerden biri de Azerbaycan Cumhuriyeti hukuk düzeyi olmuştur.

Ülkenin ekonomik açıdan canlanması için yatırım yapan en büyük yatırımcılardan biri de devletin kendisidir. Devlet tarafından bu sektöre yapılan yatırımların tutarı giderek artmakta ve ham petrol satışından gelen 100 milyarlarla gelir ülkenin ekonomik gelişimine yerli yatırım olarak yatırılmaktadır. (Aliyev, 2014: s. 11). Şöyle ki, ülkenin ekonomik olanaklarının az olduğu 1995 senesinde devlet iç piyasada sadece 169 milyon Azerbaycan manatı yatırım yapabilmişse, petrol gelirlerin hızlı bir şekilde arttığı 2013 senesinde bu tutar 16 milyar 799,1 milyon Azerbaycan manatı, 2014 senesinde ise 16 milyar 209,8 milyon Azerbaycan manatı olmuştur. Bu sonuçlar gösteriyor ki, ülkenin şu anki ekonomik dayanıklılığının oluşturulmasında devlet tarafından uygulanan hedef odaklı ve modern piyasa ekonomisine dayanan politikaların rolü çok büyük olmuştur.

Ülkenin ekonomik politikasında petrol dışı sektörlerin geliştirilmesi çok büyük önem taşımaktadır. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanı İlham Aliyev petrol dışı sektörlerin gelişiminin sağlanması için önem taşıyan birçok kararname imzalamıştır. Bu sebepten yabancı yatırımcıların ülkemize yatırım yapması için bütün uygun şartlar sağlanmıştır. (Allahverdiyev, 2012: s.70). Devlet yöneticileri yatırımların yapılmasının motive edilmemesi durumunda ülke ekonomisinin geleceğinin iç açıcı olmayacağını farkındalar. Ekonominin ana alanı petrol sektörü olan Azerbaycan'da yatırımların petrol dışı alanlara yapılmasını sağlamak da kolay olmamıştır. Bunun en önemli sebebi yabancı yatırımcıların özellikle petrol-doğal gaz sektörüne ilgi göstermesidir. Bunun için ise bir sıra adımlar atılmıştır:

- Öncelikle yabancı yatırımcılara verilen hizmetin kalitesi artırıldı ve alanları genişletildi. Bu alanda e-hizmet uygulanmaya başladı.

- Ekonomi için önemli ve verimli olan ticari ve yatırıma uygun alan oluşturuldu.
- Yabancı yatırımların ülkeye getirilmesi için önemli istikametler belirlendi.
- Petrol dışı sektörlerde yüksek katma değeri olan yabancı yatırımların hacmi artırıldı.
- Petrol dışı sektörlerde yabancı yatırımların yapılmasını teşvik etmek için motive edici yöntemlere başvuruldu ve devlet ve özel sektör arasında mevcut olan iş birliği geliştirildi.
- Ekonominin çeşitlendirilmesi amacıyla yabancı yatırımlar petrol dışı sektörlerden en önemlilerine yönlendirildi.
- Petrol dışı sektörlerde ihracatın daha da teşvik edilmesi amacıyla yurtdışı ticaret prosedürleri sadeleştirildi ve devamlı olarak geliştirildi.
- Girişimcilik alanlarında ihracat potansiyelinin artırılması için bilgi ve tavsiye hizmetlerinin sağlanması konusunda işlemlere başlandı.
- Ülke ekonomisi için önemli yabancı piyasalara petrol dışı ihracatın teşvik edilmesi amacıyla ihracat coğrafyası genişletildi.
- Yatırımcıların ülkeye getirilmesi yönünde faaliyet gösteren kurumların sayı artırıldı.
- Yatırım ortamının çekiciliğini artıran yaratıcı ekonomi geliştirildi.

Bütün bu atılan adımlardan sonra yabancı yatırımcıların ilgisini çeken ana alanlar sanayi, inşaat, ulaşım ve ticaret sektörleri oldu. Azerbaycan'a yatırım yapan ülkeler arasında Türk yatırımcıların yatırımları yabancı yatırımlar arasında %27,6 paya sahip olmaktadır. Diğer yabancı yatırımcıların yatırımlarına bakacak olursak, İngiltere %11,7, Rusya %6,8, İran %6,2, ABD %5,9, Almanya %2,9 oranında paya sahip olmaktadır.

Genel olarak, 2014 senesinde petrol dışı sektörlerden en önemlisi olan sanayi üretimine yapılan yatırımların tutarı 7 milyar 639,5 milyon Azerbaycan manatı olmuştur ki, bu da 1995 senesindeki 105,9 milyon Azerbaycan manatı olan tutardan yaklaşık 75 kat daha fazladır. Tarım, ormancılık ve balıkçılık alanına yapılan yatırımların tutarı uygun olarak 4,4 milyon Azerbaycan manatından 363,9 milyon Azerbaycan manatına, inşaat sektöründe 0,6 milyon Azerbaycan manatından 2

milyar 221,7 milyon manata, iletişim ve bilgi sektöründe ise 12 milyon Azerbaycan manatından 157,5 milyon manata kadar artmıştır. Bütün bu rakamlar Azerbaycan'ın ekonomik politikasının petrol sektöründen bağımlılığının azalmasına ve petrol dışı sektörlerin devamlı gelişimine yöneldiğini gösteriyor. Petrol dışı sektörlerle yönelen başarılı yatırım politikasının devamlı olmasını sağlamak için aşağıdaki etkenler göz önünde bulundurulmalıdır:

- ✓ Petrol fiyatlarının düşmesi ve manatın değer kaybetmesinin yabancı yatırımlara etkisi
- ✓ Azerbaycan'ın komşuluğunda olan ve dünyanın önemli ekonomik merkezlerinden sayılan Avrupa Birliğinde ekonomik durgunluğun yatırımlara etkisi
- ✓ Uluslararası yatırımların ekonomik güvenlik problemiyle karşılıklı ilişkisinin istikametleri
- ✓ Yatırım ilişkilerinin potansiyel imkânları ve eğilimleri
- ✓ Azerbaycan'ın bölgelerinde mevcut yatırım ortamının iyileştirilmesi yolları ve istikametleri
- ✓ Ekonomik gelişimde önemli role sahip hizmet alanlarının yaratılmasında yatırım iş birliği şekillerinin desteklenmesi. (Mahmudova, 2015: s.4-5);

Yukarıda saydığımız etkenler göz önüne bulundurarak ve inceleyerek Azerbaycan, kendinin başarılı ekonomik yatırım politikasını bundan sonraki yıllarda da devam ettirebilir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AZERBAYCAN'DA PETROL DIŞI SEKTÖRLERDE İHRACAT POTANSİYELİNİN GÜÇLENDİRİLMESİ

3.1 Petrol dışı sektörlerde ihracat potansiyelinin güçlendirilmesinin mevzuat esasları ve onların geliştirilmesi

Azerbaycan dünyada petrol ülkesi olarak bilinmektedir. Bunun sebebi yıllardır birçok ülkeye ihracatın büyük bir kısmını petrol ve petrol ürünlerinin oluşturmasıdır. Fakat 2014-2015 senelerinde oluşan ekonomik ortam, yani petrol fiyatlarının 147 dolardan 30 dolara kadar inmesi sonucunda yaşanan kriz petrol dışı sektörlerin geliştirilmesi ve ihracat potansiyelinin arttırılmasının önemini bir daha ortaya koymuştur. Bunun için ise ülkenin dayanıklı ve güvenilir, çalışır bir mevzuatının olması zorunludur. Azerbaycan Cumhuriyeti bağımsızlığının ilk yıllarından başlayarak ayrı ayrılıkta bütün petrol dışı sektörlerin öncelikli alanları için mevzuatlar hazırlamış ve kabulünün hızlandırılmasını sağlamıştır.

Şunu da söylemek gerekiyor ki, bu dönemde petrol dışı sektörlerin ihracat potansiyelinin düzenlenmesinin mevzuat tabanının geliştirilmesi konularına devlet tarafında daha çok ilgi gösterilmiştir. (Dünyamalıyev, 2015: s. 59). Mevzuat tabanı düzenlenirken aşağıdaki ölçütlere dikkat edilmiştir:

- Yurtdışı ekonomik ilişkilerin genişletilmesi için verimli ekonomik ortamın oluşturulması ve onun geliştirilmesi
- İhracat süreçlerinin basitleştirilmesi ve yurtdışı ticaret taraflarının uluslararası pazarlara çıkmasına engel olan etkenlerin ortadan kaldırılması
- Yabancı yatırımcıların haklarının korunması
- Modern teknolojilerin mevzuat tabanlarının uluslararası hukuk kurallarına uygun şekilde yapılandırılması, yatırımların dokunulmazlığı prensibinin korunması
- Ülke içinde faaliyetini sürdüren birçok devlet dairelerinin ihracat yapan şirketlerin işlerine müdahalesinin minimuma indirilmesi

Mevcut yurtdışı ticaret ilişkileri hukuki açıdan birçok kararname ile düzenlenmektedir. Bu kararnameler 10 Ocak 1994 tarihli “Azerbaycan

Cumhuriyetinde yurtdışı ticaretin verimliliği hakkında”, 5 Nisan 1994 tarihli “Azerbaycan Cumhuriyetinde yurtdışı ticaretin serbestleştirilmesi hakkında”, 17 Aralık 1996 tarihli “Azerbaycan Cumhuriyetinde yurtdışı ticaretin geliştirilmesi hakkında” ve buna benzer düzenlemelerden oluşmaktadır. (Nesirov, 2000: s. 183) 1997 senesi 24 Haziran tarihinde ihracat-ithalat işlemlerini düzenleyen en önemli belge “Azerbaycan Cumhuriyetinde yurtdışı ticaretin bağımsızlığı hakkında” kararname ile onaylanmış “Azerbaycan Cumhuriyetinde ithalat ve ihracat işlemlerinin düzenlenmesi” kurallarıdır. (Ahmedova, 2015: s. 119). Bu kurallara aşağıdaki maddeler aittir:

- ✓ Azerbaycan Cumhuriyetinde üretim, imalat ve tekrar imal edilen ürünlerin ihracatı
- ✓ Bakanlar Kurulu tarafından yürütülen ihracat-ithalat işlemleri
- ✓ Devlet dairelerinden onay veya lisans alarak yürütülen ihracat-ithalat işlemleri
- ✓ Sınır boyu ticaret vb.

Petrol dışı ürünlerin ihracat potansiyelinin güçlendirilmesi amacıyla devlet desteği mekanizmalarının, yurtiçi yatırımların, sübvansiyon ve teşviklerin vb. mali-bütçe, kredi şartları gibi önemli etkenlerin mevzuat esasları güçlendirilmelidir (Dünyamalıyev, 2015: s. 60).

Petrol dışı sektörlerin geliştirilmesi için yabancı yatırımlar çok büyük önem taşıdığından, yatırımcıların ülke ekonomisine büyük hacimli yatırımlar yapması için motive edici mevzuat esasları oluşturulmuş, sağlam ekonomik ortamın gelişimi için birçok işler gerçekleştirilmiştir. Azerbaycan’da yabancı ülke vatandaşlarının ülkeye gelmesi “Emek göçü hakkında Azerbaycan Cumhuriyetinin yasası” ile düzenlenmektedir. Bu yasada, yabancı vatandaşlar hakkı ödenmiş olan emek faaliyetini gerçekleştirmek için öncelikle bireysel olarak izin almalıdırlar. Kararnamede yabancı vatandaşların Azerbaycan Cumhuriyetinde emek göçünün düzenlenmesi gösterilmiştir. 11 Aralık 1998 senesinde Azerbaycan BM’nin “ Bütün yabancı işçi göçünün ve onların ailelerinin haklarının korunması hakkında” uluslararası sözleşmeye katılmıştır. İşgücü göçü süreçleri ülkenin sosyal-ekonomik

hayatında çok büyük önem taşıdığından yasal olarak düzenlenmesi ve yönetilmesi gereklidir.

Bunların dışında, “Yatırım faaliyeti hakkında” ve “Yabancı yatırımların korunması hakkında” çok büyük önem taşıyan ülke yasaları da bu dönemde kabul edilmiştir. Kabul edilmiş yasalara göre devlet yapılan yatırımların korunmasını garanti ediyor, yatırım şartlarının iyileştirilmesi için birçok ekonomik önlemler alıyor, mekanizmaları çalışır hala getiriyor, yatırımcıların haklarını müdafaa ediyor ve diğer önemli işlerin organizasyonunu sağlıyor.

Azerbaycan’da petrol dışı sektörlerin geliştirilmesi, ilk sırada, ülkedeki yatırımları önemli derecede düzenleyen kanun ve kararnamelerin işlenip hazırlanması şartını kılmaktadır. Dünyanın birçok ülkesinde yatırımların düzenlenmesi genel yasalar çerçevesinde yürütülmekle birlikte, ülke anayasası ile de düzenlenmektedir. Azerbaycan Cumhuriyetinin anayasasına göre mülkler dokunulmazdır ve devlet tarafından korunmaktadır. Bu madde sadece Azerbaycan vatandaşlarını değil, aynı zamanda, yabancı vatandaşları da kapsamaktadır.

Azerbaycan Cumhuriyetinin önemli ekonomistlerinden olan A.Köçerli altyapının geliştirilmesi ve yurtdışı ekonomik ilişkilerin daha da derinleştirilmesi için ihracatın sigortalanması sisteminin geliştirilmesi, ihracat potansiyelinin artmasına yardımcı olan pazar (pazarlama, reklam, danışmanlık, kalite kontrol, sertifika vb.) altyapı alanlarının geliştirilmesi, büyük uluslararası şirketlerle işbirliğinin petrol dışı sektörlerde geliştirilmesinin önemli olduğunu vurgulamaktadır. Diğer büyük araştırmacı Rzayev, Azerbaycan’ın petrolden gelen gelirler ile mevcut mali kaynakların hızla artması sonucunda petrol dışı sektörlerin geliştirilmesi için verimli ortamın oluştuğunu ve yabancı sermayenin çekilmesi sonucunda gerçekleştirilen başarılı ekonomik politikanın kendisini tam da bundan sonraki dönemde göstereceğini vurguluyor. Belirlenmiş önceliklerin gerçekleştirilmesinde petrol dışı sektörlerin ve ihracat potansiyelinin güçlendirilmesi ile ilgili yeni devlet mekanizmalarının, kanunnamelerin hazırlanması beklenmektedir.

Son yıllarda petrol dışı sektör ürünlerinin ihracatının teşvik edilmesine devlet desteği daha da artmış, birçok düzenleyici, teşvik edici adımlar belirlenmiş ve atılmıştır. Bu kararnamelerden biri de Azerbaycan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulunun 2011 yılı 8 Şubat tarihli kararnamesi ile kabul edilmiş “2011-2013 seneleri için petrol dışı ürünlerin ihracatının teşviki” planıdır. Bu eylemler planında aşağıdakileri gerçekleştirmek hedeflenmiştir:

- Yurtdışı ticaretin daha da geliştirilmesi ve serbestleştirilmesi için uygun koşulların sağlanması, bu alanda devlet müdahalelerinin geliştirilmesi ve kanun tasarısının yeniden hazırlanması
- Gümrük yasalarında mevcut boşlukların ortadan kaldırılması ve mevcut sorunların ortadan kaldırılması amacıyla ihracat süreçlerinin sadeleştirilmesi, uygun kararnamelerde değişikliklerin hazırlanması
- Uluslararası tecrübeden faydalanarak “Azerbaycan’da ihracatın ve yatırımların Teşvik Fonu’nun (AZPROMO) mevcut faaliyetinin iyileştirilmesi (İsmayilov, 2015: s. 65);
- Girişimcilerin ve esnafların ekonomik faaliyetinin iyileştirilmesi amacıyla petrol dışı sektör ürünlerinin üretimine kredi desteği sağlanması
- Ürün ve hizmetlerin ihracatının sigortalanması mekanizmasında mevcut sorunların ortadan kaldırılması
- Serbest ekonomik bölgelerin ve sanayi mahallelerinin oluşturulması
- Azerbaycan’la derin ekonomik ilişkileri olan ülkelerde Azerbaycan’ı temsil eden ticari kurumların oluşturulması

Bu kararnameye uygun olarak petrol dışı sektörlerin ürünlerinin ihracatının geliştirilmesi süreçleri devam ettirilmiş, girişimcilik faaliyetinin geliştirilmesi ve özgürleştirilmesi amacıyla yasalar yenilenmiştir. Maalesef, yukarıda belirtmiş olduğumuz eylemler planındaki bir sıra strateji görevleri gerçekleştirmek mümkün olmamıştır. Şöyle ki, ülkemizde birçok sanayi kurumları faaliyet göstermektedir, fakat onların tam olarak özgür olduğunu söylemek mümkün değil. İhracat yapanlara devlet desteği olarak onların uluslararası pazarlarda ihracat süreçlerini kolaylaştırmak adına “AZPROMO” tarafından “İhracatçılar için talimat kitabı” hazırlanmış ve sunulmuştur. Burada pazarlama faaliyetlerinin doğru

kararlaştırılması, uluslararası pazarlamanın mahiyeti, mevcut pazar ve yeni pazar stratejileri, SWOT analiz, dış amiller vb. hakkında tavsiyeler ve talimatlar yer almaktadır.

Azerbaycan'da özel ekonomik alanların oluşturulması ülke ekonomisine önemli katkı sağlayabilir ve bu yüzden bu alanda birçok işler yapılmış, aynı zamanda, derin ekonomik esası olan araştırmalar yürütülmüş, uluslararası alanda gerçekleştirilen tecrübelerden yararlanılmış, bu alanın oluşturulması için yasal düzenin oluşturulması yönünde gerekli faaliyetler gerçekleştirilmiştir.

2009 senesi 14 Nisanda Azerbaycan Cumhuriyetinin “zel ekonomik alanlar hakkında” kanunu yürürlüğe girmiş ve Azerbaycan Cumhuriyetinin Cumhurbaşkanı İlham Aliyev bu kanunun uygulanmasıyla ilgili 2009 yılı 3 Haziran tarihinde kararname imzalamıştır. Kararnameye göre bu alanların oluşturulması ve faaliyeti ile ilgili devlet politikası Azerbaycan Cumhuriyeti Ekonomi ve Sanayi Bakanlığı tarafından gerçekleştirilmelidir. Gösterilen kararnamenin başarılı şekilde uygulanması amacıyla Bakanlar Kurulu 16 Haziran 2009 senesinde önemli bir kararname imzalanmıştır. (İsmayılov, 2015: s. 117). Bu kararnameye göre Ekonomik Kalkınma Bakanlığına bir sıra görevler verilmiştir.

Devlet yatırım programlarına uygun olarak merkezi icra dairelerini finanse etme, kaynakların paylaştırılması, yatırımların yönlendirilmesi için düzenleme mekanizmaları hazırlıyor. Hkmet ve Cumhurbaşkanı kimya ve petrol-kimya, metalürji alanlarının geliştirilmesi, ihracat potansiyelinin düzenlenmesini strateji hedef olarak seçmiştir. şöyle ki, Cumhurbaşkanı tarafından ülkemizde metalürji alanının gelişimi, bu alanın modernleştirilmesi, yönetim sisteminin geliştirilmesi, ihracat potansiyelinin arttırılması, yasal düzenin güçlendirilmesi amacıyla iki kararname kabul etmiştir. 2013 senesinin 23 Nisanında “Azerbaycan Polat retimi Kompleksi” şirketinin kurulması, onun başlangıç sermayesi ve gelişim yönlerinin belirlenmesi için 2 kararname kabul etmiştir. (Dünyamalıyev, 2015: s. 68). Bunun dışında, 2014 senesi 15 Mayıs tarihinde Cumhurbaşkanının başka bir kararnamesi ile şirket yapısının onaylanması, düzenleyici yasal düzenin öğelerinin oluşturulması

için birçok görevler belirlemiştir. Bütün bunlar metalürji sanayisinin gelişimine ve ihracat potansiyelinin yükseltilmesine katkıda bulunacaktır.

2014 senesi Azerbaycan'da sanayi yılı olarak ilan edilmiştir. Burada esas amaç sanayileşme politikası mekanizmlerinin modern taleplere uygun şekilde düzenlenmesine ve geliştirilmesine ulaşmaktır. Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in kararnamesinde şimdiki aşamada sanayinin modernleştirilmesi ve petrol dışı sanayinin çeşitlendirilmesi amacıyla birçok faaliyetlerin gerçekleştirilmesi, geleneksel sanayi alanlarıyla birlikte yeni öncelikli üretim alanlarının, sanayi mahallelerinin, sanayinin yenilikçi olarak gelişimini sağlayacak ortamın oluşturulması ve geliştirilmesinin çok önemli olduğu vurgulanmaktadır.

Son 10 yılda tarım sanayisinin ihracat potansiyelinin iyileştirilmesi için yasal düzenlemeler yapılmıştır. Bu alanda sürdürülen tarihi toprak reformlarından sonra yatırımcıların bu alana ilgisini çekmek ve ihracat yönlü ürünlerin çeşitliliğinin artırılması zorunlu olmuştur. Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanının "2012-2020 seneleri içinde Azerbaycan'da Bağcılık Hakkında Devlet Programı"nın onaylanması hakkında kararnamede esas hedef olarak ülkede bağcılığın geliştirilmesi, bu alanın karlılığının ve ihracat potansiyelinin artırılması belirlenmiştir. Bu programda esas hedef halkın yeni ve kaliteli üzüme olan talebinin daha dolgun şekilde karşılanması, üzüm üretim şirketlerinin hammadde ile teminatının iyileştirilmesidir.

Tarım sektöründe yasal düzenin iyileştirilmesi yönünde 2014 senesinin başlarında bir sıra adımlar atılmıştır. 2014 senesi 16 Ocak tarihinde Cumhurbaşkanının tarım alanlarında faaliyetlerin geliştirilmesi eylemlerinin gerçekleştirilmesi hakkında kararname kabul etmiştir. Kararnamede tarım alanlarının gelişimi devlet politikasının esas öncelikli yönlerinden biri olduğu kaydedilmiştir.

Devlet tarafından kabul edilen çok büyük düzenleyici önemi olan kararname ve kanunların vb. yasal belgelerin gerçekleştirilmesi, petrol dışı sektörlerin ihracat potansiyelinin yasal düzeninin geliştirilmesi ihracat potansiyelinin artmasına etki eden, ülke ekonomisi için önemli olan esas faaliyet alanlarının işinin

güçlendirilmesini motive edeceği bekleniyor. Son dönemlerde petrol dışı sektörlerin yasal düzeninin geliştirilmesi yönünde faaliyetler arttırılmaktadır. (Dünyamaliyev, 2015: s.72). Bu faaliyetler arasında ihracat potansiyelinin düzenlenmesinin yasal düzeni ve onun geliştirilmesi işleri en önemli olanlardır. Petrol dışı sektörlerin mevcut durumunu göz önünde bulundurarak bu sektörlerin ihracat potansiyelinin düzenlenmesi süreçleri daha da hızlandırılmalı, ekonomide gözlemlenen haksız rekabet faktörü mevcut yasal düzen sayesinde ortadan kaldırılmalı, girişimcilerin daha özgür faaliyet göstermesi için onların yetkileri devletin kabul etmiş olduğu kararname ve kanunlarla arttırılmalıdır.

3.2 Azerbaycan'ın petrol dışı sektörlerde gelişim stratejilerinin belirlenmesi

Azerbaycan Cumhuriyetinde petrol dışı sektörlerin toplam ihracatının arttırılması yönünde birçok adımlar atılsa da ekonominin 2015 senesinde yaşadığı ve hala devam eden ağır ekonomik krizin esas sebebi yapılan işlerin yeterli olmaması ve geçiş ekonomisi yaşayan ülkenin hala ciddi ekonomik reformlar gerçekleştirememesidir. Ekonominin petrol fiyatlarından bağımlı olması kendisini yaşanan bu krizde daha açık ve ağır bir şekilde göstermiştir. 2015 senesi 21 Şubat tarihinde Azerbaycan'ın milli para birimi olan manat dolar karşısında yaklaşık %34 değer kaybetti, 1 dolar 78 kuruş iken 1 manat 5 kuruş seviyesine yükseldi. Elbette, bütün bunlar ülkede genel olarak fiyatların artmasına, birçok şirketin küçülmeye gitmesine sebep olmuştur. Fakat bu daha yaşanan ekonomik krizin başlangıç noktasıydı. Şöyle ki, bir sonraki devalüasyon doların 1 manat 55 kuruş olmasına sebep oldu, bu da %47 oranında bir değer kaybını gösteriyor. (Dolar AZN güncel kuru 1,70 seviyesindedir.) Manatın dolar karşısında bir kerede bu kadar değer kaybetmesi ekonomini daha çok etkiledi. Yiyecek, özellikle de ilaç sektöründe fiyatlarının yükselmesi tüketimi kötü etkiledi ve birçok şirket kapanmak zorunda kaldı. ADİK'in verdiği bilgiye göre, 2016 senesi Ocak-Şubat aylarında ülkede faaliyetini sürdüren fabrika, şirket ve esnaflar tarafından 7888,7 milyon manat değerinde veya bir önceki yılın aynı dönemine kıyasla %3,2 daha az GSYH

üretmiştir. (ADİK, 2016) Gerilemenin en önemli sebeplerinden biri inşaat ve ulaşım sektöründe ürün ve hizmetlerin üretiminin azalması olmuştur.

Ülke ekonomisinin şu anki durumu, elbette, ekonomistlerin bir kaç yıl önceden uyardığı gibi Hollanda hastalığı ve petrol dışı sektörlerin yeteri kadar geliştirilmemesinin sonucudur. Son dönemlerde bu durumu iyileştirmek için çok fazla çaba sarf edilse de, bu adımların zamanında atılması gerekiyordur. Peki, petrol dışı sektörler geliştirilerek bu durumdan nasıl kurtulabiliriz?

Bunun için birçok bilimsel araştırma yapılması gerekiyor. Azerbaycan Cumhuriyetinin mevcut ekonomik durumu ile ilgili sorunları halletmek için SWOT analizi yapıldıktan sonra daha faydalı teklifler sunmak mümkün olacaktır. Ekonominin güçlü ve zayıf taraflarının belirlenmesi, tehdit ve fırsatların ortaya çıkarılması ve bunları çevre şartlarıyla uygun hale getirme sürecine SWOT analizi veya küvet analizi deniyor. Ekonominin SWOT analizini aşağıdaki şekilde yapabiliriz.

Azerbaycan ekonomisinin güçlü tarafları:

- **Eğitilebilen nüfus sayısı:** Genç ve dinamik nüfusun doğru eğitim politikasıyla yönlendirilmesi Azerbaycan'da ihracatı olumlu etkilemektedir.
- **Jeoekonomik durumun uygun olması:** Avrupa Birliği, Eski Doğu Bloğu, Orta Doğu ve Türk Devletleri ile ilişkilerin kolay ve rahat bir şekilde kurulmasını sağlayan strateji coğrafi durum Azerbaycan'a ekonomik ve politik açıdan önem kazandırmaktadır.
- **İhracatın öneminin anlaşılması:** 1995 senesinden itibaren uygulanan, yurt dışına yönlendirilen ekonomik politikanın öneminin yöneticiler tarafından anlaşılmış olması bu ekonomik politikanın gerçekleştirilmesini kolaylaştırmaktadır.
- **Şirket yapılandırılmaları:** Modern üretim metotlarını kullanarak şirketlerin yönetim şeklinin gelişmesi ve özel sektör eğitimlerinin verilmesi ihracatın artımı olumlu şekilde etkilemektedir.

- **Kaliteli ulaşım yollarının yapılması:** Tren ve otoyolların diğer ulaşım türlerine göre daha da geliştirilmesi ihracatın artmasını olumlu etkileyecektir.
- **Zengin enerji kaynaklarının olması:** Zengin petrol ve doğal gaz kaynaklarının olması ülke ekonomisine ucuz enerji kaynakları sağlayacaktır. Bununla da üretilen ürünün maliyetinin düşürülmesi sağlanacak, bu da bize rakip ülkelerle kıyasta daha ucuz ürün ihraç etme şansı verecektir.

Azerbaycan ekonomisinin zayıf tarafları:

- **Yurtdışı ticaret stratejilerinin uygulama zorluğu:** İhracatla ilgili olarak farklı kurumların arasındaki görev ve sorumluluk çatışmasından dolayı ihracat politikasının uygulanmasında sorunlar yaşanmaktadır.
- **Gerekli kalitede eğitimin olmaması:** Nüfusun genel eğitim kalitesinin düşük olmasının ekonomik verimliliğini olumsuz etkilemesi, üniversite-sanayi işbirliğinin olmaması, vasıflı eleman probleminin olması ihracatı olumsuz etkilemektedir.
- **Tek pazar ve az sayıda sektöre bağlılık:** İhracatın tek ürün (petrol-doğal gaz) ve tek pazara bağlılığı devamlı ihracat artımının oluşturulması karşısında duran en büyük problemlerden biridir.
- **Makroekonomik dayanıklılığın olmaması:** Başta enflasyon olmakla beraber, makro dengenin oluşturulamaması, bununla ilgili olarak ortaya çıkan kaynak yetersizliği ihracatı kötü etkilemektedir. Aynı zamanda, negatif makroekonomik ortam sebebiyle özelleştirmenin hızlı şekilde gerçekleştirilememesi de üretim ve ihracatı olumsuz olarak etkiliyor.
- **Teknoloji üretememe:** Ekonominin kendi teknolojisini üretecek ve bunu ekonomik ve sosyal faydaya çevirecek yenilikçi sisteme sahip olmaması ve araştırma için yeterli kadar kaynakların ayrılması yurtdışı pazarlardaki rekabet gücümüzün azalmasına sebep olmaktadır.

- **Diğer yük taşıma araçları:** Demiryolları, deniz ve hava taşımacılığının yeteri kadar geliştirilmemesi ihracat açısından sorunlar yaratmaktadır.
- **Yatırımların yönlendirilememesi:** Yatırım teşviklerinde dünyadaki eğilimlere uygun belirli sanayi sektörlerini kapsayan stratejilerin olmaması sebebiyle bazı sektörlerde küçülme ihracatta uzun vadeli problemler yaratmaktadır.
- **Marka problemi:** Azerbaycan ürünlerinin kendine özgü markasının olmaması ihracattan gelecek büyük faydanın karşısında duran önemli sorunlardan biri olmaktadır.

Hammadde maliyetinin yüksek olması, manatın son dönemlerde 2 kat değer kaybetmesi, ihracatın finanse edilmesinde yaşanan kaynak sorunları gibi etkenler ihracatçılarımızın yabancı pazarlarda rekabet gücünü azaltmaktadır.

Tablo 13. Azerbaycan ekonomisinin güçlü ve zayıf tarafları.

Güçlü Taraflar	Zayıf Taraflar
Eğitilebilen Nüfus Sayısı	Yurtdışı Ticaret Stratejilerinin Uygulama Zorluğu
Jeoekonomik Durumun Uygun Olması	Gerekli Kalitede Eğitimin Olmaması
İhracatın Öneminin Anlaşılması	Tek Pazar ve Az Sayıda Sektöre Bağlılık
Şirket Yapılandırılmaları	Makroekonomik Dayanıklılığın Olmaması
Kaliteli Ulaşım Yollarının Yapılması	Teknoloji Üretmemesi
Zengin Enerji Kaynaklarının Olması	Diğer Yük Taşıma Araçları
	Yatırımların Yönlendirilememesi
	Marka Problemi

Kaynak: Yazar tarafından hazırlanmıştır.

Tehditler:

- **Globalleşme (yanlış politikalar):** Doğru ekonomik politikaların gerçekleşmesi halinde Azerbaycan için bir fırsat olan küreselleşme yanlış değerlendirildiğinde ihracatı olumsuz yönde etkilemektedir. Örneğin, makroekonomik istikrarsızlık yaratacak ekonomik politika yabancı sermayenin ülkeye gelmesine engel olacaktır.
- **Uluslararası rekabetin artması:** Eski Doğu ve Çin gibi ülkelerin uluslararası ticarete daha aktif şekilde yer almaları başta Avrupa Birliği ve ABD olmakla rekabeti arttırmaktadır. Rekabetin artması bizi daha kaliteli ürünler üretmeye doğru itiyor. Gelişmiş teknolojik üretime sahip ülkelerle bu konuda rekabete girmek doğal olarak neredeyse imkânsızdır.
- **Bölgesel Entegrasyon:** Dünya ticaretinde hacmi gittikçe artan bölgesel entegrasyonların ticarete olumsuz etkisi, olumlu etkisinden daha fazla olursa, üçüncü ülkeler için büyük sorunlar ortaya çıkabilir.
- **Bölgesel politik krizler:** 1988 senesinde başlayan ve hala devam eden Azerbaycan-Ermenistan gerginliği Azerbaycan'ın ihracat potansiyelini olumsuz yönde etkilemektedir.
- **Dünya ekonomisinde yaşanan krizler:** Uzak Doğu ülkelerinde yaşanan ve bölge ülkelerini ekonomik açıdan büyük ölçüde etkileyen krizler genel anlamda pazarın daralmasına sebep olmaktadır.

Fırsatlar:

- **Globalleşme (Doğru politikalar):** Gerçekleştirilen doğru ekonomik politikaların sonucunda küreselleşmenin sağladığı faydalar kullanıldığı zaman ihracatta büyük ölçüde artım elde edilebilir. Örneğin, küreselleşmenin getirdiği en önemli faydalardan biri de sermayenin hareketidir. Doğru ekonomik politika gerçekleştirildiği zaman sermaye ve bununla birlikte teknolojinin ülkemize getirilmesi mümkün olacaktır.

- **Serbest ticaret anlaşmaları:** Bu anlaşmalar ülkemizi ekonomik açıdan olumlu yönde etkilemektedir. Anlaşmalar sonucunda komşu ülkelerde ve Avrupa ülkelerinde girişimler artmaktadır.
- **Türk devletleriyle olan yakınlık:** Bu ülkelere yakınlık, Türk devletlerindeki sermaye imkânları ihracat için önemli fırsatlar yaratmaktadır. Şöyle ki, halkların aynı soydan gelmesi devletler arasında da büyük ve önemli anlaşmaların yapılmasına sebep olmaktadır. Örnek olarak, Türk devletlerinde olan bütün Türk asıllı iş adamlarından daha az vergi alınmasını gösterebiliriz.
- **Avrasya Enerji Koridoru:** Orta Asya'nın petrol ve doğal gazının dünya piyasalarına taşımak için ülkeni transit olarak kullanılması Azerbaycan'a yeni ekonomik ve strateji kazançlar sağlamaktadır.
- **Yurtdışındaki yatırımcı Azerbaycan ve Türk iş adamları:** Yaşadıkları ülkelerin ithalatında önemli roller oynayan Azerbaycan, aynı zamanda, Türk asıllı iş adamları ile ilişkilerin geliştirilmesi, ülkenin ihracatına yeni bir kapı açacaktır.
- **Azerbaycan'a gelen turistler:** Genel olarak alış gücü yüksek olan batı ülkelerinden gelen turistlerin, aynı zamanda, tüketici olması, Azerbaycan ürünlerinin bu kitleye tanıtılması açısından Azerbaycan'a ilaveten bir fırsat tanımaktadır.

Tablo 14. Azerbaycan ekonomisi karşısındaki tehdit ve fırsatlar.

Tehditler	Fırsatlar
Globalleşme (Yanlış Politikalar)	Globalleşme (Doğru Politikalar)
Uluslararası Rekabetin Artması	Serbest Ticaret Anlaşmaları
Bölgesel Entegrasyon	Türk Devletleriyle Olan Yakınlık
Bölgesel Politik Krizler	Avrasya Enerji Koridoru
Dünya Ekonomisinde Yaşanan Krizler	Azerbaycan ve Türk İş Adamları
	Azerbaycan'a Gelen Turistler

Kaynak: Yazar tarafından hazırlanmıştır.

Yukarıdaki analizleri yaptıktan sonra Azerbaycan Cumhuriyetinin petrol dışı sektörlerinde ihracatın gelişim yöntemlerini aşağıdaki şekilde sıralayabiliriz:

- Petrol dışı sektörlerde ihracat potansiyelinin düzenlenmesinin modern durumunun ana etkenlerinin modern küresel ekonomik gelişim süreçlerine uygun hale getirilmesi
- Yatırım ortamının iyileştirilmesi, yabancı yatırımcıların petrol dışı sektörlerle çekilmesi için adımların atılması
- İhracat yönlü petrol dışı sanayi sektörlerinin gelişiminin hızlandırılması, devlet tarafından gösterilen desteğin daha verimli olması için mekanizmaların ve modern teknolojiler üzerine kurulan modern şirketler zincirinin kurulması
- Ülkenin fiziksel ve ekonomik kaynakları göz önünde bulundurularak ihracat potansiyelini arttırabilecek sanayi alanlarının oluşturulması
- Modern dünyada ekonomik kalkınmanın esas dayanağı olan bilimsel teknolojiler sektörünün gelişiminin daha da hızlandırılması, ülke ekonomisinin yenilikçi yönde geliştirilmesi ve büyük ihracat değeri olan önemli bilimsel ürünlerin üretiminin, çeşitliliğinin genişlendirilmesi
- Son dönemlerde gelişmekte olan metalürji sanayi şirketlerinin faaliyetinin verimli hale getirilmesi ve bu sektörde rekabete dayanıklı ve ihraç edilebilecek metalürji sanayi ürünlerinin üretiminin teşvik edilmesi
- Ülkenin mevcut enerji potansiyelinin daha derinden araştırılması ve bu alanda ihracatın arttırılması için büyük projelerin gerçekleştirilmesi
- Azerbaycan'ın bölgelerinde inşaat hammaddelerinin ihracatının çeşitlendirilmesi ve gerçekçi ihracat hedeflerinin belirlenmesi
- Ülkenin tarım sektöründe ihracat ürünlerinin dünya piyasasına çıkarılması yönünde birçok önlemlerin alınması ve gerekli olduğu halde devlet programının hazırlanması
- Yiyecek sanayisi ürünlerinin ihracat potansiyelinin daha da arttırılması ve coğrafyasının genişlendirilmesi
- Ülke ihracatçılarının dış piyasalarda pozisyonlarının güçlendirilmesi, onların çıkarlarının savunulması sayesinde petrol dışı sektörlerin ihracat potansiyelinin arttırılmasında aktif olarak rol almasının sağlanması

3.3 Petrol dışı alanlardan olan Tarım ve Metalürji sektörlerinin ihracat değerlerinin GSMH'ye etkileri. Ekonometrik analiz ve sonuçları.

Azerbaycan ekonomisinde petrol dışı sektörlerin önemini yukarıdaki bölümlerde ortaya koyduk. Son olarak, çalışmanın bu kısmında petrol dışı sektörler arasında ihracat potansiyeli en yüksek olan Tarım ve Metalürji alanlarının GSMH'ye etkileri araştırılacaktır. İlk başta analizde kullanılacak veriler ve değişkenler hakkında bilgiler paylaşılacaktır. Yapılacak ekonometrik analizde 60 aylık veriler kullanılacak ve sonuçlar tablolar ve grafiklerin de yardımıyla yorumlanacaktır.

3.3.1 Analizin Veri ve Yöntemi

Çalışmada petrol dışı sektörlerden Tarım ve Metalürji verileri bağımsız değişken olarak modele dâhil edilirken, bağımlı değişkenimiz GSMH olmuştur. Analizdeki veriler ADİK (Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu) ve ADGK'in (Azerbaycan Devlet Gümrük Komitesi) resmi sitesinden alınmıştır. Analiz modelinde 3 değişken kullanılmış ve veriler 2012 Ocak ile 2016 Aralık ayları arasındaki dönemi kapsamaktadır. 180 veriden oluşan modelde kullanılacak değişkenler logaritmik olarak belirlenmiştir. Verilerin ekonometrik analizi için Eviews (9) programı kullanılmıştır.

Analiz sonuçlarından petrol dışı sektörler arasında ihracat potansiyeli en yüksek 2 sektörün ihracat değerlerinin GSMH'yi etkileme oranlarının araştırılması ve tespit edilmesi amaçlanmaktadır.

Oluşturulan modelin fonksiyonel ifadesi ise aşağıdaki gibidir:

$$(LGSMH)_i = f (LTAR, LMET)_i$$

Modelde kullanılmış LGSMH logaritmik Gayri Safi Milli Hasılayı, LTAR logaritmik Tarımı, LMET ise logaritmik Metalürji verilerini temsil ediyor. Ekonometrik analizlerde caydırıcı tahminleri ortadan kaldırmak için birim kök testleri kullanılıyor. Başka bir ifade ile birim kök olarak test edilmeyen modellerde sahte regresyonların olması ve katsayıların gerçek değeri yansıtmaması gibi yanıltıcı durum söz konusudur. Bu sebepten dolayı, seriler durağanlık testinden geçirilerek birim kökün olup olmadığı test edilmektedir. Yaygın olarak başvuru

birim kök testleri ADF (Argument Dickey Fuller) ve PP (Phillips Perron) analizleridir. (Üçler, 2014: s. 5)

Argument Dickey Fuller birim kök testi serileri sabitli, sabitli eğilimli ve eğilimli olarak 3 farklı model şeklinde kullanılmaktadır. Denklemlere uygun olarak hesaplandıktan sonra ortaya çıkan değerler Mackinnon tablosundaki değerler ile karşılaştırılıyor ve ondan sonra karar veriliyor. Ortaya çıkan sonucun Mackinnon değerinin üstünde olması durumunda bu serinin birim kök içerdiği, yani durağan olmadığı şeklinde yorumlanıyor.

Phillips Perron birim kök analizi, serilerde hata terimleri arasındaki durumu ortaya çıkaran ve değişken varyans problemini ortadan kaldıran test yöntemidir. Bu yöntemde tahminci hem de, hata terimleri arasında olan otokolerasyon ilişkisini göz önünde bulundurmaktadır. (Üçler, 2014: s. 6)

Granger testi ise değişkenler arasında olan kısa dönemli ilişkinin ortaya çıkarılması için kullanılan nedensellik testidir. Granger testi ile değişkenler arasında olan regresyon analizinin sonucunun ekonomi bazında ne kadar anlamlı olduğu ortaya çıkarılacaktır. Bu test sonucunda bağımsız değişkenden bağımlı değişkene doğru nedensellik ilişkisinin olması beklenmektedir. Fakat değişkenler arasında kısa dönemli ilişki olmazsa eğer, bu model iktisadi açıdan geçerli olmayacaktır.

Bu çalışmada LLS (En Küçük Kareler) yöntemi ve FMOLS analizleri kullanılarak uzun dönemli eş bütünleşme katsayılarının belirlenmiştir. En Küçük Kareler yönteminin amacı regresyon sonucunda hata kareleri toplamını en küçük olarak tespit etmektir. Bu test, sabit varyanslı olma, değerlerde sapmanın olmaması, trendsizlik gibi durumlarda tahmin edilen sonuçlara ulaşmaktadır. (Alma ve Vupa, 2008: s. 220). Bu nedenle de, birçok farklı ve yeni tahmin testleri ortaya çıkmıştır. Uzun dönem katsayılarını ortaya çıkarmak için kullandığımız FMOLS analizi yukarıda bahsedilen olumsuzlukları yok edebilecek özelliktedir. Bu analiz sadece bir eş bütünleşik vektörün var olduğunu kabul ediyor ve eş bütünleşik model büyük farklar arasında ortaya çıkabilecek caydırıcı tahminlerde kaçınmak için kullanılıyor. (Berke, 2012:s. 251).

3.3.2 Analizin Sonuçları

İlk olarak, modele dâhil edilmiş değişkenlerin durağan olup olmadığını test ettikten sonra, sırası ile nedensellik ve uzun dönemli eş bütünleşme katsayılarını belirleyecek üç farklı tahminciye başvurulacaktır.

3.3.2.1 Birim Kök Analizi

Birim kök testi ile serilerin durağan olup olmadıkları araştırılır. Eğer bir zaman serisi (X) durağan değil ise durağan oluncaya kadar farkları ($\Delta = X_t - X_{t-1}$) alınır. Daha sonra zaman serisinin, bu düzeyde Δ . dereceden bütünleşik olduğu söylenir ve $X_t \sim I(\Delta)$ ile gösterilir.

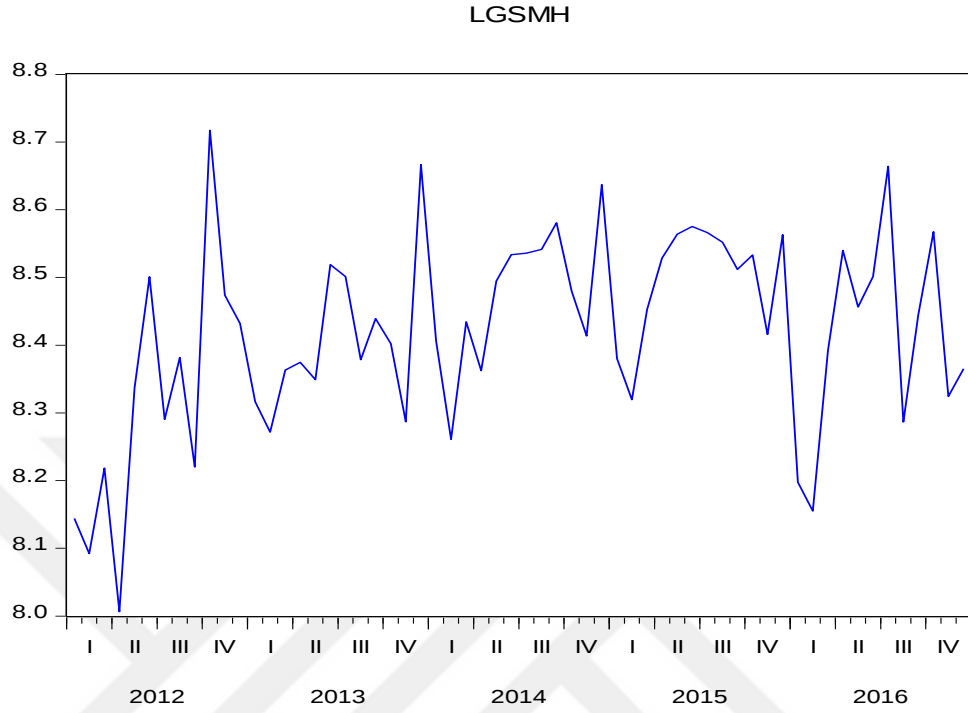
Zaman serilerinin durağan olmaması, başka ifade ile birim kök içermesi uzun dönemli eş bütünleşme katsayılarının belirlenmesi sürecinde caydırıcı sonuçlara neden olmaktadır. Bunun yanında, değişkenler arasında olan kısa dönemli ilişkinin test edilmesi için de serilerin birim kök içermemesi gerekmektedir. (Tari, 2010: s. 382). Diğer taraftan, seriler aynı dereceden durağan olmasa da, eş bütünleşme analizlerinden yararlanılıyor ve değişkenlerin eş bütünleşik durumu sınanıyor. Bu aşamada aynı dereceden birim kök içeren testlerin, eş bütünleşik olması değişkenleri birim kök içeren hali ile test edilmesinin yanıltıcı sonuç yansıtmadığını savunmaktadır. Bu sebepten dolayı ilk başta seriler ADF ve PP testleri ile sınanmıştır. Analiz sonucunda ortaya çıkan sonuçlar Tablo 15’de gösterilmektedir.

Tablo 15. ADF ve PP Birim Kök Testi (Trendli ve Sabitli)

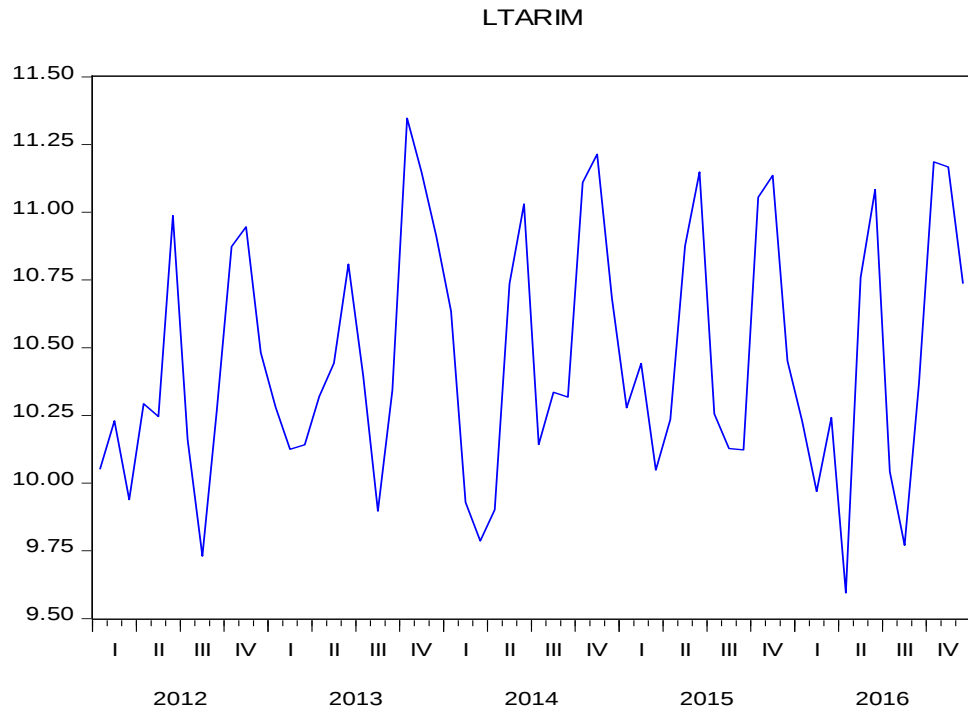
	LGSMH	LTAR	LMET
ADF	-5,98 (0,00)	-7,34 (0,00)	-4,68 (0,01)
PP	-5,92 (0,00)	-5,72 (0,00)	-4,71 (0,01)

Logaritmik değişkenlerin düzey halinin grafiksel göstergelerini aşağıdaki grafiklerden inceleye biliriz. İlk olarak tek tek Logaritmik Gayri Safi Milli Hâsıla (GSMH) verilerinin grafiksel ifadesi gösterilmiş, sonra sırası ile Logaritmik Tarım ve Logaritmik Metalürji grafikleri yer almıştır. En sonda ise değişkenlerin durağan olup olmadığını rahatça anlayabileceğimiz her üç logaritmik verinin aynı grafikte göstergesi verilmiştir.

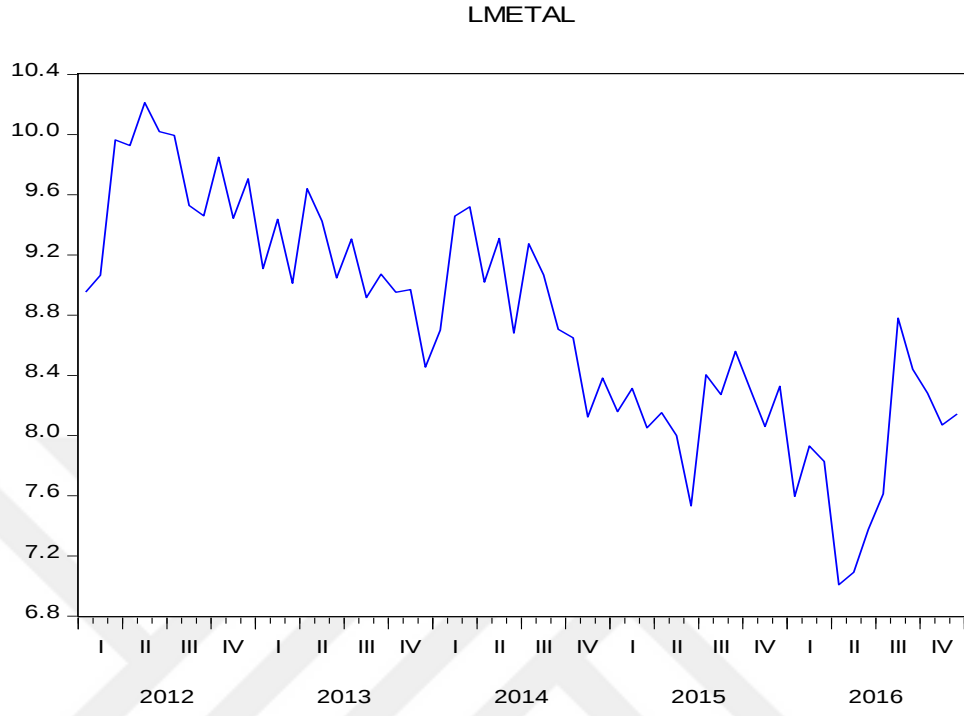
Grafik 7: Logaritmik GSMH'nin Grafiksel Göstergesi

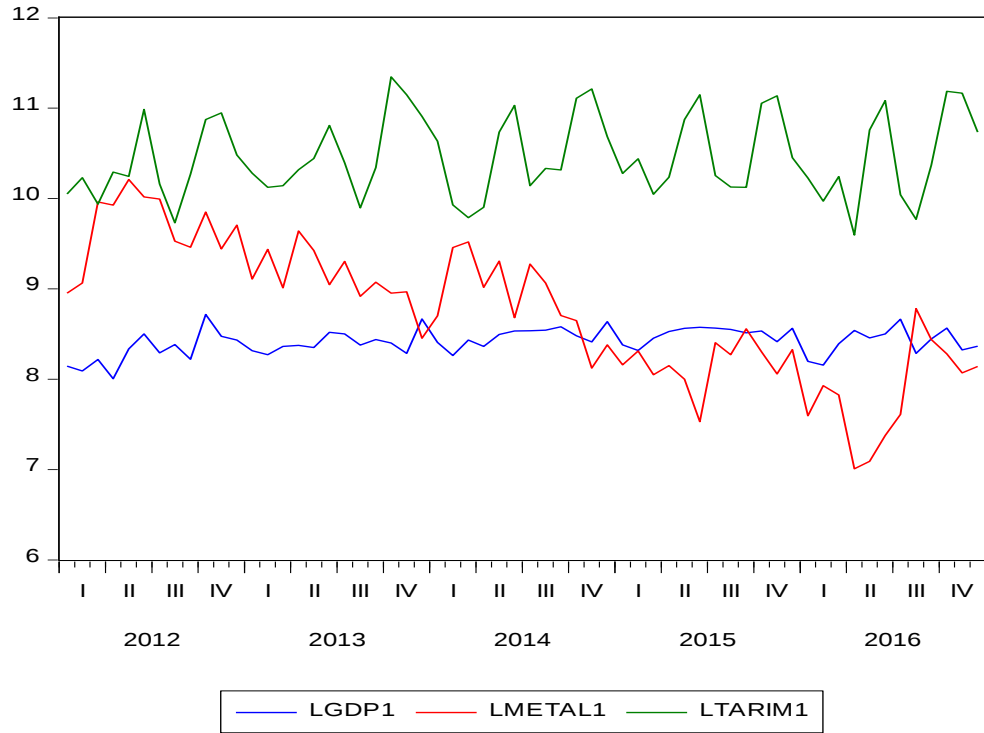
Grafik 8: Logaritmik Tarım Verilerinin Grafiksel Göstergesi

Grafik 9: Logaritmik Metalürji Verilerinin Grafiksel Göstergesi

Grafik 10: Logaritmik Değişkenlerin Düzey Halinin Grafiksel Göstergesi
(GRUP)

Yukarıda yer alan tablo ve grafiklerden de anlaşılaçağı üzere, değışkenler düzey değeri ile %1 anlamlılık düzeyinde trendli ve sabitli modelde durağandır. Yani, değışkenler birim kök içermemektedirler. Değerlere baktığımız zaman ise, ADF ve PP testlerinde %1 anlamlılık düzeyindeki seriler için geçerli sabitli ve trendli model kritik değeri -3,5 ve -4,12'dir. Bununla birlikte, Grafik 10'da da değışkenlerin durağan olduğı gösterilmiştir. Tüm bu sonuçları incelediğimiz zaman, serilerin birim kök içermediğini gözlemliyoruz ve eş bütünleşme testlerine ihtiyaç duyulmadığı ortaya çıkıyor.

3.3.2.2 Nedensellik Analizi

Granger nedensellik sınaması, bir zaman serisinin başka bir zaman serisini tahmininde kullanışlı olup olmadığının istatistiksel hipotez sınamasıdır. Uygulamada değışkenler arasında olan nedensellik ilişkisi de bahsedilen test ile incelenmiştir. Söz konusu yöntem hem değışkenlerin karşılıklı kısa dönemli ilişkisini belirlemekle, hem de bu değışkenler arasında olan iktisadi anlamlılığı göstermektedir. Aşağıdaki tabloda test sonuçları yer almıştır.

Tablo 16. Nedensellik Analizi Sonuçları

İlişkiler	K=6
Metalürji $\nRightarrow$ GSMH	0,49 (0,80)
GSMH $\nRightarrow$ Metalürji	1,87 (0,10)
Tarım $\equiv$ GSMH	4,38 (0,00)
GSMH $\equiv$ Tarım	3,07 (0,01)
Tarım $\nRightarrow$ Metalürji	0,47 (0,82)
Metalürji $\nRightarrow$ Tarım	2,01 (0,08)

Test sonuçlarına göre değışkenler arasındaki kısa dönemli ilişkinin belirlenmesi sonucunda uzunluk 6 olarak ortaya çıkmıştır. Aynı zamanda,

değişkenler arasında çift taraflı ve kabul edilebilecek seviyede ilişkinin olduğu da tespit edilmiştir. Test sonucuna göre tarım ihracatı ve GSMH arasında %5 anlamlılık düzeyinde çift taraflı nedensellik ilişkisi vardır.

3.3.2.3 Uzun Dönemli Katsayıların Tahmin Edilmesi

En Küçük Kareler ve FMOLS testleri yardımıyla uygulamamızda yer alan bağımsız değişkenler arasındaki uzun dönemli eş bütünleşme katsayısı tahmin edilecektir. Bu aşamada ilk olarak LLS yöntemi ile tahmin edilen modelde testin bazı eksikliklerinden kaçınmak için alternatif testten de yararlanılacaktır. Analizde kullanılan değişkenler logaritmik şekildedir. Test sonucunda ortaya çıkan değerleri aşağıdaki tablodan görebiliriz.

Tablo 17. LLS Yöntemi ile Uzun Dönemli Katsayıların Tahmin Edilmesi

Bağımsız Değişkenler	Uzun Dönemli Katsayı	Olasılık Değeri
LTAR	-1,41	0,16
LMET	-1,41	0,16

LLS analiz sonucu Tarım ve Metalürji ihracatının %5 anlamlılık düzeyinde geçerli olduğunu ortaya çıkarmıştır. Uzun dönemli eş bütünleşme katsayılarını yansıtan tahminde metalürji sektöründeki ihracatın GSMH üzerinde negatif etkili olduğu tespit edilmiştir. Şöyle ki, metalürji sektöründe ihracat tutarının % 10 artması GSMH'yi % 4,5 olumsuz etkilemiştir. Diğer taraftan, tarımdaki ihracat tutarının % 10 artması ise GSMH tutarını % 9,2 oranında arttırmıştır.

Tablo 18. FMOLS Yöntemi İle Uzun Dönemli Katsayıların Tahmin Edilmesi

Bağımsız Değişkenler	Uzun Dönemli Katsayı	Olasılık Değeri
LTAR	-1,28	0,20
LMET	-1,21	0,22

Tablo 18'de yer alan FMOLS test sonuçlarına bakacak olursak, rakamların LLS tahmin yöntemine yakın olduğunu açıkça anlayabiliriz. Bu test sonuçlarına göre tarım ve metalürji sektörlerinde ihracat tutarları %5 anlamlılık seviyesinde model için geçerli kabul edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre ihracatta tarım sektörünün tutarındaki % 10'luk artış GSMH içerisinde % 10,8'lik artışa neden olmaktadır. Fakat metalürji sektöründeki % 10'luk artış GSMH'de % 4,8 azalmaya

sebepe olmuştur.

Genel olarak, ekonometrik analizin sonuçlarına göre Tarım sektörünün ihracat tutarı GSMH'yi olumlu etkilediğini, aynı zamanda, Metalürji sektörünün ihracat tutarı ise GSMH'yi olumsuz etkilediği ortaya çıkmıştır. Bu analiz yöntemi petrol dışı sektörler arasında ihracat potansiyeli en yüksek 2 sektörün GSMH'yi nasıl etkilediğini ortaya koymaktadır. Tarım sektöründe yapılan ihracat ekonomik büyümeyi olumlu şekilde etkilerken, metalürji sektöründeki ihracat tutarı GSMH'yi olumsuz etkilemektedir. Analiz sonuçlarını yorumladığımız zaman ülkenin tarım sektörüne ağırlık vermesi gerektiğini göre biliyoruz. Bunu Azerbaycan'ın son yıllarda uyguladığı politikalara baktığımız zaman da kolaylıkla anlayabiliriz. Şöyle ki, son yıllarda Azerbaycan'da en çok önem verilen sektörlerin başında tarım gelmektedir. 2015 yılı Azerbaycan'da 'Tarım yılı' olarak isimlendirilmiş ve bununla da devletin tarım sektörüne verdiği önem bir daha ortaya koyulmuştur. Ülkede çiftçilere düşük faizli krediler verilirken, aynı zamanda gübre ve tohumlar da çok ucuza satılmaktadır. Yurtdışından alınan tarım makine ve araçları da gümrükte vergiden muaf tutulmaktadır. Bunların yanında çiftçiler vergilendirme konularında da avantajlı durumdadırlar. Toprak vergisi dışında tüm vergilerden muaf tutulan çiftçilerin ürettikleri stratejik ürünleri satılmazsa eğer devlet tarafından alınmaktadır.

Devlet tarafından yapılan yatırımlar ve tarım sektörüne getirilmiş ayrıcalıklar bu sektörün ihracat rakamlarına da yansımıştır. Şöyle ki, tarım sektöründe 2005 yılında toplamda 326,9 milyon dolar ihracat yapılmışsa, 2015 yılında bu rakam 770,5 milyon dolar seviyesine çıkmıştır. Son 5 yılda ise tarım ürünlerinin ihracatı %30 artmıştır.

Yukarıda yapılan ekonometrik analizin sonuçları aslında devlet stratejisi desteklemektedir. 2016 senesi Eylül ayında yapılan toplantıda Cumhurbaşkanı İlham Aliyev de devlet stratejisinin temelinde petrol dışı sektörlerin geliştirilmesinin olduğu, bunun için de özellikle tarım sektörüne yüklü yatırımlar yapılacağını açıklamıştı. Maliye Bakanlığında yapılan açıklamalarda ise 2016 senesinde petrol dışı sektör gelirlerinin toplam gelirleri içerisinde payının % 46,5 olacağı öngörülmüş, bu oranın bir önceki seneye göre % 11,8 daha fazla olduğu bildirilmiştir. (APA, 2016)

SONUÇ VE TEKLİFLER

Azerbaycan’da ihracatın geliştirilmesi için yapılacak teklifler veya alınması gereken önlemler ülke ve şirketler şeklinde ayrı ayrı ele alınabilir. Gerek ülke, gerekse de şirket bazında ihracatla ilgili alınacak kararlar ve atılacak adımlar ihracatta gereken başarıyı getirecektir.

İhracatın artırılması, dünya ekonomisindeki gelişimle birlikte ülke ekonomisinin kuruluşunda da önemli rol oynamaktadır. Azerbaycan’ın rekabet gücü, her şeyden önce, üretim sürecinin sağlam bir şekilde çalışmasına bağlı olmaktadır. Bunun ön koşulu ise, ülkedeki makroekonomik istikrarın sağlanmasıdır. Makroekonomik istikrarın sağlanmasına yönelik ekonomik politika kısa vadede ihracatı olumsuz etkilese de, uzun vadede ihracatın artımını sağlayacak ve diğer alternatif ekonomik politikaların uygulanmasını da basitleştirecektir.

Makroekonomi ve siyasi istikrarın sağlanması: Son 2 yılda petrol fiyatlarının hızla düşmesi sonucunda, Azerbaycan’da ekonomik istikrar da sağlanamamaktadır. Başarılı bir ihracat performansı sağlamak için uzun vadeli stratejilerin kurulması gerekmektedir. Fakat ülkede son 1-2 yılda gözlemlenen yüksek enflasyon firmaların hem yurt içi, hem de yurt dışı piyasalarda uzun vadeli düşüncelerini, strateji geliştirmelerini mümkünsüz kılmaktadır. Bu sebepten dolayı sürdürülebilir ve sabit bir ihracat artımının temel şartı olan ekonomik istikrarı sağlamak gerekmektedir.

Kurumlarda yönetim şeklinin yeniden yapılandırılması: İhracat sürecinde çok sayıda teşkilat ve kurum direk ya da dolaylı olarak düzenleyici rol oynamaktadır. Bu sebepten de ihracatla ilgili kurumlar arasında ikili koordinasyonu sağlamak için bu alanla ilgili bütün sorumlulukları kendinde birleştiren kurumun oluşturulması çok yerinde bir karar olacaktır.

Yatırım-üretim-ihracat zincirinin kurulması: Bilindiği üzere, ihracatta istikrar ve devamlılığı sağlanan bir artımın sağlanması yatırım ve üretimle ilgilidir. İstikrarlı yatırımların olmadığı veya düşük seviyelerde kaldığı bir ülkede, ihracat sadece mevcut kullanım oranlarının yükseltilmesi veya kriz devletlerinde uygulanan

talep düşürücü politikalar sonucunda üretimin ihracata yönlendirilmesi yoluyla arttırılabilir. Bu sebeple, istikrarlı bir ihracat için mutlaka yatırım-üretim-ihracat zincirinin oluşturulması gerekmektedir.

İhracat masraflarını düşürecek politikaların uygulanması: İhracatçı şirketlerin uluslararası piyasalarda rekabet edebilmesi için, ihraç ettikleri ürünlerin üretiminde kullandıkları hammaddenin temel giderlerini dünya piyasalarındaki fiyatlardan temin etmeleri gerekmektedir. Bununla birlikte, ülkenin petrol ve doğal gaz kaynaklarının olmasını göz önünde bulundurursak şirketler enerji kaynaklarını, hatta dünya enerji fiyatlarından daha düşük fiyatlara da temin edebilir ki, bunun sonucunda üretilen ürünlerin maliyeti daha düşük olabilir. Bununla da, yerli üreticiler yurtdışına daha ucuz ve kaliteli ürünler ihraç edebilir.

Altyapı hizmetlerinin geliştirilmesi: İhracat yönlü altyapı hizmetleri dediğimiz zaman ulaşım, teknoloji, araştırma ve geliştirme ile diğer hizmetler kastedilmektedir. Ülkede yurtdışı ticaretin geliştirilmesi açısından demiryollarının genişletilmesi ve modernleştirilmesi, liman tutumlarının artırılması, uzak noktalara uygun şekilde gemi seferlerinin teşkili, kara yolu ulaşımında ortaya çıkan zararlara karşı yasal önlemlerin alınması ve liman-demiryolları uyumunun sağlanması halledilmesi gereken en önemli alanlardır.

Bürokratik engellerin ortadan kaldırılması: İhracatçıların yıllardır en çok şikâyet ettiği problemlerin başında ihracattaki bürokratik işlemlerinin fazla olması gelmektedir. Bürokratik işlemlerin fazlalığı bir taraftan firmaların ihracata yönelmesini engellemekte, diğer taraftan da rüşvet olaylarının artmasına sebep olmaktadır. Bu sebepten de ithalatçı ülke veya şirketler tarafından talep edilmeyen ve bürokratik engel olan belgelerin ortadan kaldırılması, ihracat ile ilgili teşkilat ve kurumların ayrılıkta belgeleri temin etmesi yerine, bu kurumlara ait bilgi ve onayı belgeleyen tek bir belgeyle işlemleri yürütmesini sağlamak sorunların büyük bir kısmını halledecektir.

Ekonominin çeşitlendirilmesi: Modern şartlar göz önüne alınarak ihracat yönlü petrol dışı sektörler daha fazla geliştirilmelidir. Modern ekonomik alanlar

olan, BT, turizm, kozmik sanayinin ihracat potansiyeli objektif olarak değerlendirilmeli ve ihracat potansiyelinin artırılması işlemleri gerçekleştirilmelidir.

Modern düzenleme mekanizmalarının hazırlanması: İhracat potansiyelini arttırabilecek çok fonksiyonlu düzenleme ve geliştirme mekanizmaları ülke ekonomisinin gelişim karakterini, dünya ürün pazarında farklı özelliklerini ve ekonomik dönüşümlerin etkisini de göz önüne alarak mükemmel bir şekilde hazırlanmalı ve uygulanmalıdır.

Marka imajı yaratmak: Global rekabet ortamında rekabet edebilmek ve uzun dönemde başarılı olabilmek için şirketlerin atması gereken en önemli adımlardan biri de güçlü marka imajı ve marka algısı yaratmaktır. Marka imajı oluşturmak Azerbaycan ürünlerini yurtdışında daha fazla tanıtılabilir ve daha fazla satılmasını sağlayabilir.

Doğal ve ekonomik göstergelerin araştırılması: Ülkenin petrol dışı sektörlerinin ihracat potansiyelini arttırmak için önemli olan doğal ve ekonomik göstergeler ve etkenler derinden araştırılmalı, öğrenilmeli ve elde edilen sonuçlara uygun olarak ihracatı etkili bir şekilde arttıracak petrol dışı sektör ürünlerinin üretiminin artırılması hızlandırılmalıdır.

Petrol dışı sektörlerin ihracat ürünlerinin uluslararası piyasalara çıkarılmasına olanak tanıyan birçok uluslararası projelerin hazırlanması ve gerçekleştirilmesi, uluslararası şirketlerin kurulması, uluslararası teşkilat ve kurumlarla ilişkilerin iyileştirilmesi de ihracatın arttırıla bilmesi açısından çok önemlidir.

KAYNAKÇA

- Aliyev Teymur: Azərbaycan'da petrol dışı sektörde yatırımların çekilmesinin modern durumu ve perspektifleri. Gence: Azərbaycan Devlet Tarım Üniversitesi, 2014, Doktora tezi, s. 22.
- Allahverdiyev Haydar: “Ulusal ekonomide devlet düzenlemesi”, Üniversite öğrencileri için ders kitabı, Bakü: İktisat Üniversitesi Yayınları, 2012.
- Aras Osman: Azərbaycan Ekonomisi ve Dönüşüm Süreci. Bakü: Kafkas Üniversitesi Yayınları, 2003.
- Aras Osman: Azərbaycan'ın Ekonomik Yapısı ve Enerji Kaynaklarının Ekonomik Önemi. Bakü: Kafkas Üniversitesi Yayınları, 2003.
- Atakişiyev Müşfik: Azərbaycan 2020: “Ulusal ekonomik kalkınma ve verimli yükselişin sorunları”, Azərbaycan vergi dergisi, 2012, s. 135-146.
- Bağirov Sabit: Neft Gelirlerinin Azərbaycan Ekonomisine etkileri. Neft Fonları: Kurulma Tecrübesi, Faaliyeti ve İnkişaf Perspektifleri, Bakü: Açık Kuruluş Enstitüsü Yayını, 2003
- Cavadov Natiq: “Azərbaycan'da tarım ürünleri üretiminin mevcut durumu ve onun gelişim istikametleri”, Journal of Qafqaz University, Economics and administration, 2012, sayı 34, s. 101-106.
- Dünya Bankası. Azərbaycan'da ülke ekonomisinin muhtırası. Vaşington D.C, 2009

- Dünyamalıyev Elnur: “Azerbaycan’da petrol dışı sektörlerde ihracat potansiyelinden kullanımın düzenlenmesi sorunları”, Yüksek lisans tez çalışması, Bakü, Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, 2015
- Economist Intelligence Unit: Economy of Azerbaijan. London, 2012.
- Ahmedov Elçin: Azerbaycan ekonomisi. Bakü: Sida Yayıncılık, 2004.
- Ahmedov Mahiş, Hüseyin Afak: Ekonomide devlet düzenlemelerinin temelleri. Bakü, Bakü, Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, 2011,s. 120.
- Ahmedova Vüsale: Modern dönemde yabancı ekonomik politika stratejilerinin belirlenmesi mekanizmasının hukuki teminatı: Yüksek lisans tez çalışması, Bakü, 2015, s 160
- Eisenstadt Shmuel: Revolution and the Transformation of Societies: A Comparative Study of Civilizations. N.Y. The Free Press, 1978
- Eren Erol, Aysegül Samsunlu: Yabancı Sermaye ve Türkiye’de Kimya ve Toprak Sektörlerinde Faaliyet Gösteren Yatırım Ortaklıklarının Performanslarının İncelenmesi. İstanbul, Doğu Üniversitesi Dergisi, 4 (1), 2003
- Eyubov Mezeddin: “Pazar Ekonomisine Geçiş ve Sanayi Kompleksi.” Meşver Dergisi, 7(43): 2001. s 52-64.
- Hacızade Elşen: Petrol-Doğalgaz Sanayisinde Yeni Piyasa Mekanizmlerinin Yaratılması, Bakü: Elm Yayınevi. (2000).

- Hacızade Elşen: Energetika Kompleksi Yeni İslahatlar Erefesinde. Bakü: Elm Yayınevi, (2000).
- Hüseynov Tofiq: Azərbaycan'da piyasa sisteminin ekonomik sorunları. Bakı: Elm dergisi, 2004, s 228.
- İmamverdiyeva Sevdə: “Azərbaycan'da imalat endüstrisinin rekabet gücünün değerlendirilmesi ve ihracat potansiyelinin verimli gerçekleştirilmesi yönlerinin tespiti”, Journal of Qafqaz University, sayı 1, s. 41-52.
- İmamverdiyeva Sevdə: “İhracatın çeşitlendirilmesi ve petrol dışı ihracının artırılmasında ihracatçı şirketlerin rolü”, Azerbaijanian Journal Of Economics And Social Studies, 2015, sayı 2, s.75-82.
- İsmayılov Yusif: Azərbaycan'ın ihracat potansiyelinin yapılandırılması ve güçlendirilmesinin hukuki teminatı: Yüksek Lisans tezi, Bakü, 2015, 138 s.
- Mahmudov Habil: Azərbaycan Cumhuriyeti'nin dış ticaret stratejisi ve onun optimizasyon problemleri: Yüksek Lisans tezi, Bakü, Azərbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, 2015, s 91.
- Mahmudova Sabina: Dünya yatırım süreçleri ve BDT bölgesinde doğrudan yabancı yatırım işbirliğinin modern eğilimleri: Yüksek Lisans tezi, Bakü, 2015, s 90.
- Nesibli Nesib: “Azərbaycan'ın Geopolitikası ve Neft.” Bakü: Hazar Üniversitesi Matbaası. 2000.

- Nesirov Aslan: Azərbaycan Cumhuriyeti'nin dış ticaret politikası, Modern aşamada Azərbaycan'ın sosial-ekonomik gelişiminin esas istikametleri, Bakü: 2000, s 183.
- Oxford: “Investment Promotion and FDI Inflows: Quality Matters”. Oxford: University of Oxford, June 2012.
- Qasımlı Vüsal Ekonomik modernizasyon. Azərbaycan Cumhurbaşkanı yanında stratejik araştırmalar merkezi, Bakü, 2014, s 312.
- Qasımlı Vüsal: Dış ekonomik politika.Devlet İktisat Üniversitesi, Bakü, 2010.
- Rostow Walt Whitman: The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto. Cambridge University Press, 3rd edition, 1991.
- Rüstembeyov Qiyas: İhracat potansiyelinin gelişimini nitelendirilen faktörler. Bakü Devlet Üniversitesi. 2009
- Salahov Seyyad: Tarım Ekonomistleri. Bakü: 2012, s 320.
- SOCAR : Maliyye Teserrüfatı Hakkında Hesabat. Bakü: Azərbaycan Devlet Petrol Şirketi Yayınları. (2012).
- SOCAR: Maliyye Teserrüfatı Hakkında Hesabat. Bakü: Azərbaycan Devlet Petrol Şirketi Yayınları. (2014).
- Süleymanov Elçin: Azərbaycan Ekonomisi, Bakü: Şerg ve Gerb Matbaası. 2010

- Şekereliyev Arif: Devletin ekonomik politikası, gerçekleri ve perspektifler. Bakü: İktisat Üniversitesi, 2009, s 415.
- Tekeli Recep, v.d: Geçiş Ekonomilerinde Devletin Ekonomideki Rolü: Türkiye Modeline Eleştirel Bakış. Kırgızistan:Türkiye Manas Üniversitesi, 1. Maliye Konferansı, Nisan 2004.
- Veliyev Dünyamalı: Azerbaycan'ın Küresel Ekonomiye Entegrasyonu. Bakü, 2008, s 192.
- Aliyev İlham: www.president.az/articles/12018/
Azerbaycan Cumhurbaşkanlık Resmi Sitesi.
(23.05.2017).
- Azerbaycan Gazetesi: <http://www.azerbaijan-news.az/index.php?mod=3&id=27141>
“Azerbaycan'ın ihraç potansiyeli oldukça arttı.”, “Azerbaycan” gazetesi, Bakü, (03.08.2013).
- ADİK <http://www.stat.gov.az/source/communication/>
- ADİK <http://www.azstat.org/MESearch/details>
- CESD: <http://cesd.az/new/?tag=azerbaijan-industry>
- DYRL: www.deyerler.org/105172-azrbaycandn-istehsal-etdiyi-dstiqlal-snayper-tgfjngi.html/23.12.2015. Azerbaycan Haber Sitesi.
- Tarım Bakanlığı: <http://www.agro.gov.az/252-knd-tsrrfatinin-perspektv-sahlrnn-nkafi-zr-trky-azrbaycan-tcrbs-mvzusuna-hsr-olunmu-mkdaliq-konfransi-kerlr.html> (15.06.2017)

Rüstemova Vüsale:

www.bizimyol.info/news/58076.html.

Azərbaycan Haber Sitesi. 2016

APA:

http://apa.az/maliyye_xeberleri/azerbaycanin-2016-ci-ilin-dovlet-budcesi-1-7-mlrd-manatliq-defisitle-icra-olunacaq.html (12.06.2017)

AZAJ:

www.azerbaijans.com/content_891_az.html/17/10/2015. (08.06.2017)

